Vlaanderen
is landbouw & visserij

PROGRAMMA VOOR PLATTELANDSONTWIKKELING VLAANDEREN 2014–2020 (PDPO III)

Jaarverslag 2018

2019

DEPARTEMENT
LANDBOUW & VISSERIJ

WWW.VLAANDEREN.BE/LANDBOUW

DEPARTEMENT
LANDBOUW & VISSERIJ

PROGRAMMA VOOR PLATTELANDSONTWIKKELING VLAANDEREN 2014-2020 – JAARVERSLAG 2018

Jaarverslag 2018

Vlaanderen
is landbouw en visserij

www.vlaanderen.be

Colofon

Samenstelling
Departement Landbouw en Visserij
Auteurs
Eline de Regt, Kristien Reyns, Linn Dumez
Verantwoordelijk uitgever
Patricia De Clercq, secretaris-generaal Departement Landbouw en Visserij
Lay-out
Vlaamse overheid

Voor meer informatie over het rapport kunt u contact opnemen met de auteur(s) van het rapport. Ons e-mailadres is als volgt samengesteld: VOORNAAM.NAAM@LV.VLAANDEREN.BE. Ons generiek adres is KENNIS@LV.VLAANDEREN.BE.
U vindt onze rapporten terug op:
WWW.VLAANDEREN.BE/LANDBOUW/STUDIES

Vermenigvuldiging en/of overname van gegevens zijn toegestaan mits de bron expliciet vermeld wordt: de Regt E., Reyns K. & Dumez L. (2019) Programma voor plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2014-2020 (PDPO III) – jaarverslag 2018, Departement Landbouw en Visserij, Brussel.

Graag vernemen we het als u naar dit rapport verwijst in een publicatie. Als u een exemplaar ervan opstuurt, nemen we het op in onze bibliotheek.

Wij doen ons best om alle informatie, webpagina's en downloadbare documenten voor iedereen maximaal toegankelijk te maken. Als u echter toch problemen ondervindt om bepaalde gegevens te raadplegen, willen wij u hier graag bij helpen. U kunt steeds contact met ons opnemen.

U kan onze privacyverklaring terugvinden op www.vlaanderen.be/landbouw/privacy.

Deze publicatie werd door het Departement Landbouw en Visserij met de meeste zorg en nauwkeurigheid opgesteld. Er wordt evenwel geen enkele garantie gegeven omtrent de juistheid of de volledigheid van de informatie in deze publicatie. De gebruiker van deze publicatie ziet af van elke klacht tegen het Departement Landbouw en Visserij of zijn ambtenaren, van welke aard ook, met betrekking tot het gebruik van de via deze publicatie beschikbaar gestelde informatie.
In geen geval zal het Departement Landbouw en Visserij of zijn ambtenaren aansprakelijk gesteld kunnen worden voor eventuele nadelige gevolgen die voortvloeien uit het gebruik van de via deze publicatie beschikbaar gestelde informatie.

INHOUD

Inleiding 7

1 Uitvoering van het programma 8

1.1 Financiële voortgang 8
1.2 Uitvoering van de maatregelen 11
1.2.1 Acties inzake kennisoverdracht en voorlichting (maatregel 1) 11
1.2.2 Bedrijfsadviesdiensten, bedrijfsbeheersdiensten en bedrijfsverzorgingsdiensten (maatregel 2) 11
1.2.3 Investeringen in materiële activa (maatregel 4) 12
1.2.4 Ontwikkeling van landbouwbedrijven en ondernemingen (maatregel 6) 14
1.2.5 Basisdiensten en dorpsvernieuwing in plattelandsgebieden (maatregel 7) 16
1.2.6 Investeringen in de ontwikkeling van bosgebieden en de verbetering van de levensvatbaarheid van bossen (maatregel 8) 18
1.2.7 Oprichting van producentengroeperingen en –organisaties (maatregel 9) 18
1.2.8 Agromilieu (maatregel 10) 18
1.2.9 Biologische landbouw (maatregel 11) 21
1.2.10 Samenwerking (maatregel 16) 21
1.2.11 Risicobeheer (maatregel 17) 21
1.2.12 Steun voor plaatselijke ontwikkeling in het kader van Leader (maatregel 19) 22
1.3 Technische bijstand 24
1.3.1 Algemene technische bijstand 24
1.3.2 Vlaams Ruraal Netwerk 24

2 Evaluatie van het programma 26

2.1 CEQ 1 – Innovatie, samenwerking en kennis 26
2.1.1 Uitvoering van de maatregelen 26
2.1.2 De projecten waren innovatief en hielden rekening met de reeds ontwikkelde kennisbasis 27
2.1.3 Betrokkenheid van partners in EIP operationele groepen en samenwerkingsprojecten 29
2.1.4 Bijdrage van PDPO III aan de capaciteit om te innoveren 30
2.1.5 Implementatie en verspreiding van innovatieve acties 31
2.1.6 Succesfactoren voor de ondersteuning van innovatie 31
2.1.7 Aangetroffen problemen die de geldigheid en betrouwbaarheid van evaluatiebevindingen beïnvloeden 32
2.2 CEQ 2 – Band tussen praktijk en onderzoek 33
2.2.1 Uitvoering van de maatregelen 33
2.2.2 Uitbouw van nieuwe samenwerkingsverbanden tussen landbouw/voedselproductie/bosbouw-entiteiten en onderzoeks-/innovatie-instellingen 33
2.2.3 Opzetten van nieuwe samenwerkingsverbanden tussen landbouw/voedselproductie/bosbouw en onderzoek/innovatie voor het verbeteren van milieubeheer en –prestaties 35
2.2.4 De opgezette samenwerkingsprojecten leiden tot het identificeren en realiseren van innovaties, incl. in het domein van milieubeheer en –prestaties 36
2.2.5 Interacties tussen kennisinstellingen en sector in demonstratie- en innovatieprojecten helpen om capaciteit op te bouwen en zijn een opstap voor samenwerkingsprojecten 37
2.2.6 PDPO heeft bijgedragen tot samenwerking in plattelandsgebieden 37
2.3 CEQ 3 – Levenslang leren 38
2.3.1 Bereik van de maatregelen 38
2.3.2 Evaluatie demoprojecten 38
2.4 CEQ 4 – Economische prestaties, herstructurering en modernisering 40
2.4.1 Uitvoering van de maatregelen 40
2.4.2 Overheidssteun 40
2.4.3 Evaluaties van de maatregelen 40
2.5 CEQ 5 – Generatiewissel 44
2.5.1 Uitvoering van de maatregelen 44
2.5.2 Overheidssteun 44
2.5.3 Evaluatie: Economische impact overnamesteun 44

2.6 CEQ 6 – Integratie in de keten 45
2.6.1 Uitvoering van de maatregelen 45
2.6.2 Overheidssteun 45
2.6.3 Evaluatie: steun voor oprichting van producentenorganisaties 45
2.7 CEQ 7 – Risicopreventie en -beheer 47
2.8 CEQ 8 – Biodiversiteit 47
2.8.1 Uitvoering van de maatregelen 47
2.8.2 Overheidssteun 48
2.8.3 Evaluaties van het effect op biodiversiteit 48
2.9 CEQ 9 – Waterbeheer 50
2.9.1 Uitvoering van de maatregelen 50
2.9.2 Overheidsuitgaven 50
2.9.3 Evaluatie van het effect van de maatregelen 51
2.10 CEQ 10 – Bodembeheer 54
2.10.1 Uitvoering van de maatregelen 54
2.10.2 Overheidssteun 55
2.10.3 Evaluatie van het effect van de maatregelen: demoprojecten 55
2.11 CEQ 11 – Efficiënt watergebruik 56
2.12 CEQ 12 – Efficiënt energiegebruik 56
2.12.1 Overheidssteun 56
2.12.2 Evaluatie van het effect van de maatregelen 57
2.13 CEQ 13 – Hernieuwbare energiebronnen 58
2.14 CEQ 14 – Broeikasgas- en ammoniakemissies 58
2.14.1 Uitvoering van de maatregelen 58
2.14.2 Overheidssteun 59
2.14.3 Evaluatie van het effect van de maatregelen 59
2.15 CEQ 15 – Koolstofbehoud 60
2.15.1 Overheidssteun 60
2.15.2 Evaluatie van het effect van de areaalgebonden maatregelen 60
2.16 CEQ 16 – Kleine ondernemingen 61
2.17 CEQ 17 – Plaatselijke ontwikkeling plattelandsgebieden 61
2.17.1 Overheidssteun 61
2.17.2 Uitvoering van de maatregelen 62
2.17.3 Evaluatie van het effect van de maatregelen 62
2.18 CEQ 18 – ICT in plattelandsgebieden 65
2.19 CEQ 19 – Synergiën tussen prioriteiten en aandachtsgebieden 65
2.19.1 Synergieën tussen maatregelen 65
2.19.2 Secundaire effecten 66
2.20 CEQ 20 – Technische bijstand 68
2.21 CEQ 21 – Vlaams ruraal netwerk 69
2.22 CEQ 22 – Werkzaamheid 71
2.23 CEQ 23 – Investeringen in O&O en innovatie 73
2.24 CEQ 24 – Klimaatverandering 73
2.25 CEQ 25 – Armoede 73
2.26 CEQ 26 – Biodiversiteit 75
2.27 CEQ 27 – Concurrentievermogen landbouw 75
2.28 CEQ 28 – Natuurlijke hulpbronnen en klimaatactie 75
2.29 CEQ 29 – Territoriale ontwikkeling 75
2.30 CEQ 30 – Innovatie 76
3 Programmabeheer ... 77
3.1 Toezicht 77
3.2 Beheer 77
3.3 Programmawijzigingen 78
4 Uitvoering van het evaluatieplan ... 79

4.1 Uitgevoerde evaluaties 2018 79
4.1.1 Netwerkanalyse en evaluatie van het Vlaams Ruraal Netwerk 79
4.1.2 Wat denkt de landbouwer over agromilieu- en klimaatmaatregelen? 79
4.1.3 Wat denkt de landbouwer over agromilieu- en klimaatmaatregelen? Bespreking per maatregel/pakket 79
4.1.4 Samenwerken met landbouwers aan biodiversiteit, milieu en landschap. Ervaringen met beheerovereenkomsten 79
4.1.5 Vlaams Ruraal Netwerk. Interne evaluatie. Werkjaar 2018 79
4.1.6 Programma voor plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2014-2020 (PDPO III) - Jaarverslag 2017 80
4.1.7 Toepassing van precisielandbouwtechnieken. Een enquête bij LMN-bedrijven 80
5 Vlaams Ruraal Netwerk 81
Figuren 82
Tabellen 83
Afkortingen 84
Bronnen 85
Bijlagen 86

INLEIDING

Dit is het vierde uitvoeringsverslag over het Vlaamse plattelandsontwikkelingsprogramma PDPO III, opgemaakt conform Verordening (EU) nr 1305/2013 art 75 en Uitvoeringsverordening (EU) nr 808/2014 art 15.

In dit jaarverslag wordt in een eerste hoofdstuk een overzicht gegeven van de financiële voortgang van het programma en van de uitvoering van de maatregelen, zowel in 2018 als sinds de start van de programmaperiode. De beschrijving is gebaseerd op de data die verzameld werden conform het gemeenschappelijke monitoring- en evaluatiesysteem (Verordening (EU) nr 1305/2013 art 67).

Het PDPO III is opgebouwd rond zes prioriteiten en drie horizontale doelstellingen (klimaat, innovatie en milieu). Elke prioriteit is nog eens ingedeeld in twee of meer focusgebieden (zie bijlage). De PDPO III-maatregelen zijn geprogrammeerd onder 1 of meer van deze focusgebieden (voor het volledige programma wordt verwezen naar het PDPO III-programmadocument op www.vlaanderen.be/pdpo.) De monitoring van de maatregelen moet gebeuren volgens de geprogrammeerde focusgebieden.

In de regel wordt er enkel gerapporteerd over projecten of dossiers die volledig zijn uitbetaald in het monitoringjaar (in casu 2018). Bij maatregelen waarbij in schijven wordt uitbetaald, kan het dus gaan om projecten die in een eerder kalenderjaar (2017 of vroeger) zijn goedgekeurd, maar die in 2018 de laatste schijf van betaling hebben ontvangen. Daarentegen zullen projecten die in 2018 reeds zijn goedgekeurd maar nog niet volledig zijn uitbetaald, niet opgenomen zijn in de monitoringstabellen. De indicatoren worden ook cumulatief berekend.

Voor de meerjarige, areaalgebonden maatregelen (M08 bebossing onderhouds- en inkomenssteun, M10 agromilieu-klimaatmaatregelen, M11 hectarepremie biolandbouw) geldt bovenstaande regel niet. Van deze projecten worden de indicatoren jaarlijks gemonitord en ook zo weergegeven in het jaarverslag. Deze indicatoren worden niet cumulatief berekend.

Het tweede hoofdstuk van dit rapport gaat dieper in op de evaluatie van de effecten van het programma. Aan de hand van de verplichte evaluatievragen wordt elk aspect van PDPO III behandeld.

Hoofdstuk 3 beschrijft het programmabeheer. In hoofdstuk 4 komt de uitvoering van het evaluatieplan aan bod. En hoofdstuk 5 geeft de activiteiten van het Vlaams Ruraal Netwerk weer.

1 UITVOERING VAN HET PROGRAMMA

1.1 FINANCIËLE VOORTGANG

Tabel 1 geeft de totale overheidsuitgaven per maatregel per prioriteit weer. Dit zijn de PDPO III-overheidsuitgaven in de kalenderjaren 2014 tot en met 2018. In die periode werd 206,3 miljoen euro uitgegeven. Deze overheidsuitgaven omvatten zowel de Vlaamse PDPO III-middelen als de ELFPO-cofinanciering, de top-ups en de pijler 1-middelen. Top-up steun is de aanvullende Vlaamse steun boven de door Europa bepaalde maxima per hectare. Pijler 1-middelen zijn middelen die van pijler 1 naar pijler 2 zijn overgeheveld conform artikel 14 van verordening (EU) 1307/2014.

Tabel 1 geeft ook de ELPFO-uitgaven weer in de periode 2014-2018 en vergelijkt die met de geplande ELFPO-middelen voor de gehele programmaperiode. In 2014-2018 is er 27% van de voorziene ELFPO-middelen uitgegeven. De ELFPO-middelen omvatten zowel de reguliere ELFPO-middelen als de overgehevelde pijler 1-budgetten.

Tabel 1 Totale overheidsuitgaven en ELFPO-uitgaven per maatregel, per focusgebied (2014-2018) (totale overheidsuitgaven = Vlaamse PDPO III-middelen + reguliere ELFPO-cofinanciering + top-ups + overgehevelde pijler 1-middelen) (ELFPO-uitgaven = reguliere ELFPO-middelen + overgehevelde pijler 1-middelen)

Maat-regel code	Maatregel	Focusgebied	Totale overheids-uitgaven 2014-2018 (euro) (ELFPO + Vlaamse cofinanciering + top-up)	ELFPO-uitgaven 2014-2018 (euro)	Geplande ELFPO-middelen (regulier + pijler 1)	% voortgang Europese uitgaven
1.1	Steun voor opleiding in de landbouw (naschoolse vorming)	2A	5 931 979	2 966 020	5 452 818	54
		2B	5 920 333	2 960 168	4 490 556	66
		4	814 408	407 211	1 283 016	32
1.2	Demonstratieprojecten	2A	902 547	464 023	1 491 971	31
		4	1 304 451	666 877	1 612 942	41
		5B	234 709	117 354	751 350	16
2.1	Bedrijfsadvies voor jonge starters	2B	264 183	177 816	3 595 567	5
	Bedrijfsadvies voor niet-starters	4B	1 343 992	899 468	4 280 437	21
4.1	Steun aan investeringen op het landbouwbedrijf	2A	59 707 872	30 080 040	108 303 769	28
		5B	19 659 809	9 846 820	27 075 943	36
		5D	18 711 042	9 362 562	52 560 487	18
4.1	Projectsteun voor innovaties in de landbouw	2A	502 684	251 342	13 047 864	2
4.2	Investeringssteun voor verwerking en afzet van land- en tuinbouwproducten	3A	0	0	3 500 000	0
4.4	Steun aan niet-productieve investeringen op het landbouwbedrijf	4	0	0	1 800 000	0
6.1	Overnamesteun voor jonge landbouwers	2B	12 372 777	6 579 389	30 833 607	21
6.3	Steun voor ontwikkeling van kleine landbouwbedrijven	2A	0	0	700 000	0
7.6	Inrichting ifv Natura 2000	4A	411 273	205 636	7 785 000	3
7.1-7.2, 7.4-7.7	Versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door investeringen	6B	4 893 462	2 446 731	6 956 194	35
8.1	Bebossing	5E	537 026	268 513	1 020 000	26
8.5	Herbebossing	4	698 158	349 079	1 264 462	28

Maat-regel code	Maatregel	Focusgebied	Totale overheids-uitgaven 2014-2018 (euro) (ELFPO + Vlaamse cofinanciering + top-up)	ELFPO-uitgaven 2014-2018 (euro)	Geplande ELFPO-middelen (regulier + pijler 1)	% voortgang Europese uitgaven
8.2	Aanleg van een boslandbouwsysteem	5E	84 276	42 138	250 000	17
9	Steun voor oprichting van producentenorganisaties	3A	300 000	150 000	500 000	30
10.1	Agromilieuklimaatsteun	5D	10 579 865	7 564 905	13 135 731	58
		4	44 802 709	19 871 553	56 426 805	35
11.1	Hectaresteun voor de biologische productiemethode	4	4 405 532	2 519 603	4 423 976	57
16.1	EIP-operationele groepen	2A	11 925	5 963	310 721	2
		4	0	0	207 148	0
		5B	3 294	1 647	172 623	1
16.4, 16.6	Plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving	6B	98 709	49 354	250 000	20
16.2-16.6; 16.9-16.10	Versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door samenwerking	6B	1 452 104	726 052	3 750 000	19
17.1	Risicobeheer in land- en tuinbouw	3B	0	0	3 142 949	0
19.1	Opmaak lokale ontwikkelingsstrategieën (LEADER)	6B	176 796	88 398	120 000	74
19.2	Uitvoering lokale ontwikkelingsstrategieën (LEADER)	6B	5 914 476	2 957 238	14 843 578	20
19.3	Samenwerkingsprojecten (LEADER)	6B	0	0	750 000	0
19.4	Werking Plaatselijke Groepen (LEADER)	6B	2 577 851	1 288 926	3 476 367	37
20.1	Technische bijstand excl ruraal netwerk	/	1 097 450	548 725	2 800 000	20
20.2	Ruraal netwerk	/	571 038	285 520	1 400 000	20
	TOTAAL	/	**206 286 731**	**104 149 070**	**383 765 881**	**27**

Bron: Betaalorgaan, Departement Landbouw en Visserij

1.2 UITVOERING VAN DE MAATREGELEN

1.2.1 Acties inzake kennisoverdracht en voorlichting (maatregel 1)

1.2.1.1 Steun voor opleiding in de landbouw (naschoolse vorming)

De jaarprogramma's van 2017 werden zoals voorzien uitbetaald in 2017 en 2018. Ter uitvoering van deze jaarprogramma's werden cursussen, stages en korte vormingsactiviteiten georganiseerd, in 27 erkende opleidingscentra. In totaal werden 5.493 opleidingen gesteund, waarvan 68,5% binnen focusgebied 2A, 14% binnen focusgebied 2B en 17,5% binnen prioriteit 4. Die opleidingen bereikten samen 135.109 deelnemers tijdens 63.645 opleidingsdagen. De totale overheidsuitgaven voor deze opleidingen bedroegen bijna 3,7 miljoen euro.

37% van de unieke deelnemers aan cursussen en stages was een vrouw en 47% was jonger dan 40 jaar. Van de korte vormingsactiviteiten worden geen deelnemerslijsten bijgehouden en zijn dus ook geen unieke aantallen deelnemers beschikbaar. Naar schatting 45% van de deelnemers aan deze activiteiten was een vrouw.

In 2014-2018 werden 16.886 opleidingen gesteund, waarvan 75% binnen focusgebied 2A, 13% binnen focusgebied 2B en 12% binnen prioriteit 4. Die opleidingen bereikten samen 407.314 deelnemers tijdens 379.117 opleidingsdagen.

1.2.1.2 Demonstratieprojecten

In 2018 ontvingen 18 demoprojecten de laatste subsidieschijf. Het gaat om zeven projecten binnen focusgebied 2A en 11 binnen focusgebied 4C. Er werd geen project binnen focusgebied 5B afgerond. Samen kregen ze 1.578.955 euro steun.

In 2018 liep een nieuwe oproep voor het indienen van demonstratieprojecten, waarbij negen projecten werden geselecteerd. De projecten moesten kaderen binnen een van volgende thema's:

- Data en digitalisering
- Preventieve gezondheidszorg met het oog op verminderd gebruik van geneesmiddelen
- Integrated Pest Management (IPM)

In 2014-2018 ontvingen 26 demoprojecten de laatste subsidieschijf. Het gaat om 12 projecten onder focusgebied 2A, 12 onder focusgebied 4C en 2 onder focusgebied 5B.

1.2.2 Bedrijfsadviesdiensten, bedrijfsbeheersdiensten en bedrijfsverzorgingsdiensten (maatregel 2)

In 2018 werden 156 adviezen voor starters (focusgebied 2B) en 880 adviezen voor niet-starters (focusgebied 4B) uitbetaald. In totaal kregen 682 landbouwers samen bijna 911.000 euro steun voor advies.

Met de derde overheidsopdracht, gepubliceerd in het najaar van 2018, werden opnieuw adviesdiensten geselecteerd die over 1 of meerdere modules advies mogen geven in de periode 2019-2020. Eind mei 2019 startte de derde aanvraagperiode voor het bedrijfsadvies.

In **2014-2018** werden 355 adviezen voor starters (focusgebied 2B) en 1.933 adviezen voor niet-starters (focusgebied 4B) uitbetaald. In totaal kregen 1.169 unieke landbouwers een advies.

1.2.3 Investeringen in materiële activa (maatregel 4)

1.2.3.1 Steun aan investeringen op het landbouwbedrijf

5.457 projecten van 1.678 bedrijven kregen in **2018** de laatste schijf investeringssteun uitbetaald, waarvan 74% binnen focusgebied 2A, 19% binnen focusgebied 5B en 7% binnen focusgebied 5D. Samen ontvingen deze projecten bijna 45,8 miljoen euro steun. 3,8% van de totale uitgaven ging naar een biologisch bedrijf.

Bij 58% van de 1.678 gesteunde bedrijven werd het project ingediend door een natuurlijk persoon. Daarvan was 8% een vrouw en 43% jonger dan 40 jaar.

23% van de 5.457 uitbetaalde projecten werd uitgevoerd op een gemengd bedrijf, 22% op een melkveebedrijf, 14% op een bedrijf met hokdieren (granivoren) en 10% op een tuinbouwbedrijf (Figuur 1). 49% van de uitbetaalde projecten ging door op een bedrijf groter dan 50 hectare (Figuur 2).

In 2018 werden 10.429 nieuwe projecten geselecteerd.

30.853 projecten van 14.417 bedrijven kregen in **2014-2018** de laatste schijf investeringssteun uitbetaald, waarvan 81,3% binnen focusgebied 2A, 7% binnen focusgebied 5B en 11,7% binnen focusgebied 5D. 36% van de uitbetaalde projecten werd uitgevoerd op een gemengd bedrijf, 20% op een melkveebedrijf en 17% op een tuinbouwbedrijf. 46% van de uitbetaalde projecten ging door op een bedrijf groter dan 50 hectare, 30% op een bedrijf tussen 20 en 50 hectare.

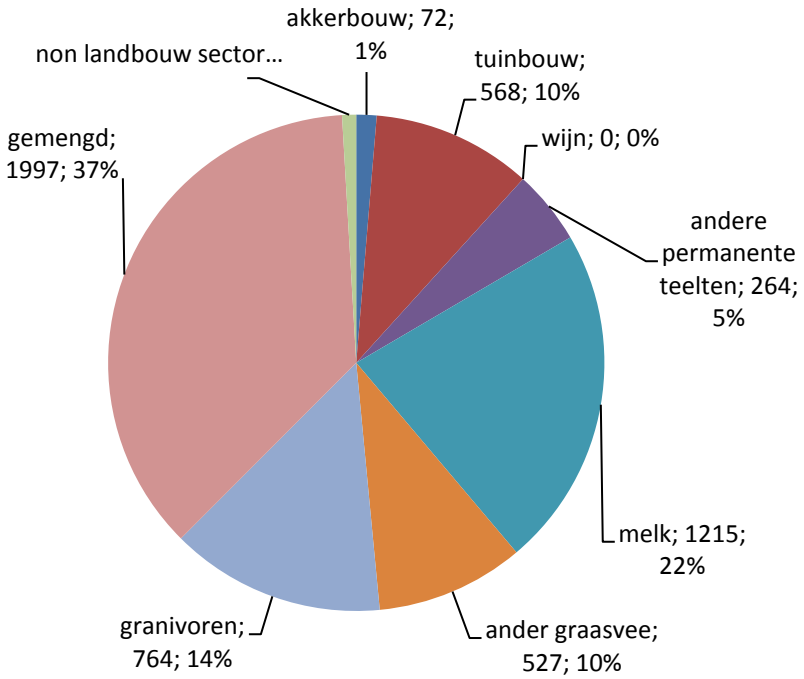

Figuur 1 Absolute en procentuele verdeling van het aantal uitbetaalde dossiers M04 Steun aan investeringen op het landbouwbedrijf over de verschillende bedrijfstypes (2018)

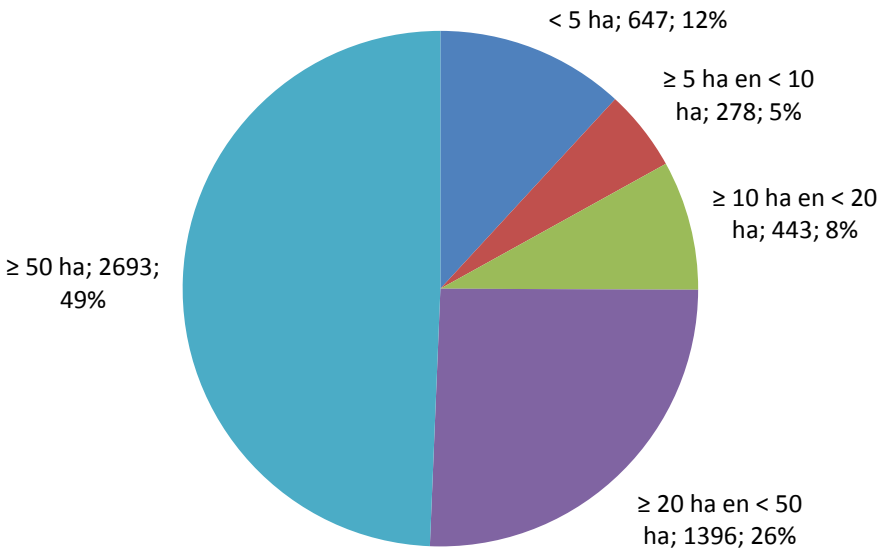

Figuur 2 Absolute en procentuele verdeling van het aantal uitbetaalde dossiers M04 Steun aan investeringen op het landbouwbedrijf over de vijf categorieën van bedrijfsgrootte (2018)

1.2.3.2 Projectsteun voor innovaties in de landbouw

In 2018 werden 19 projecten geselecteerd, wat het totaal op 46 projecten brengt. Er zijn er vier volledig uitbetaald.

1.2.3.3 Investeringssteun voor verwerking en afzet van land- en tuinbouwproducten

In 2017 werd de eerste oproep georganiseerd. Daarbij zijn 20 projecten geselecteerd. Die worden na uitvoeren uitbetaald. In 2018 zijn nog geen projecten afgerond.
In 2019 is een nieuwe oproep gelanceerd.

1.2.3.4 Steun aan niet-productieve investeringen op het landbouwbedrijf

Deze maatregel ging in 2016 van start. Er werden geen nieuwe projecten ingediend in 2018.
In totaal zijn 42 projecten geselecteerd in de periode 2016-2018. Er zijn er nog geen volledig uitbetaald.

1.2.4 Ontwikkeling van landbouwbedrijven en ondernemingen (maatregel 6)

1.2.4.1 Overnamesteun voor jonge landbouwers

42 dossiers kregen in **2018** de laatste schijf overnamesteun uitbetaald. Samen zijn deze dossiers goed voor meer dan 1,8 miljoen euro overheidssteun. 19% van de gesteunde landbouwers was een vrouw.

De meeste dossiers hadden betrekking op gemengde (38%) en melkveebedrijven (24%) (Figuur 3). 57% van de dossiers betrof een bedrijf groter dan 50 hectare en 31% ging over een bedrijf tussen 20 en 50 hectare (Figuur 4).

In 2018 werden 141 nieuwe dossiers geselecteerd.

1.149 dossiers kregen in **2014-2018** de laatste schijf overnamesteun uitbetaald. De meeste dossiers hadden betrekking op gemengde (41%) en melkveebedrijven (24%).

1.2.4.2 Aanloopsteun voor ontwikkeling van kleine landbouwondernemingen

De maatregel is opgestart in 2016. Er werd één dossier geselecteerd in 2018. In totaal zijn er 13 dossiers geselecteerd. Er zijn er nog geen volledig uitbetaald.

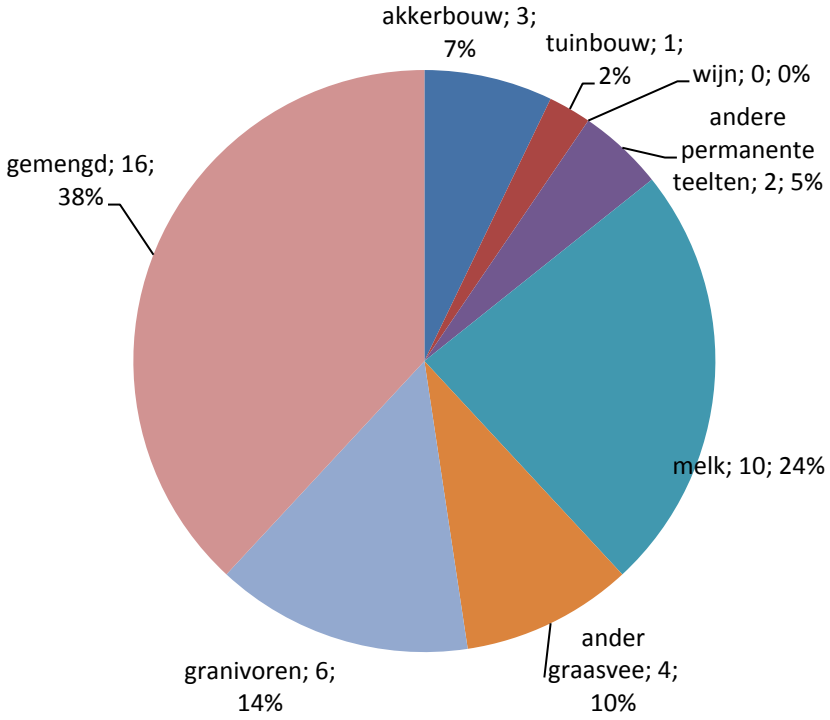

Figuur 3 Absolute en procentuele verdeling van het aantal uitbetaalde dossiers M06 overnamesteun voor jonge landbouwers over de verschillende bedrijfstypes (2018)

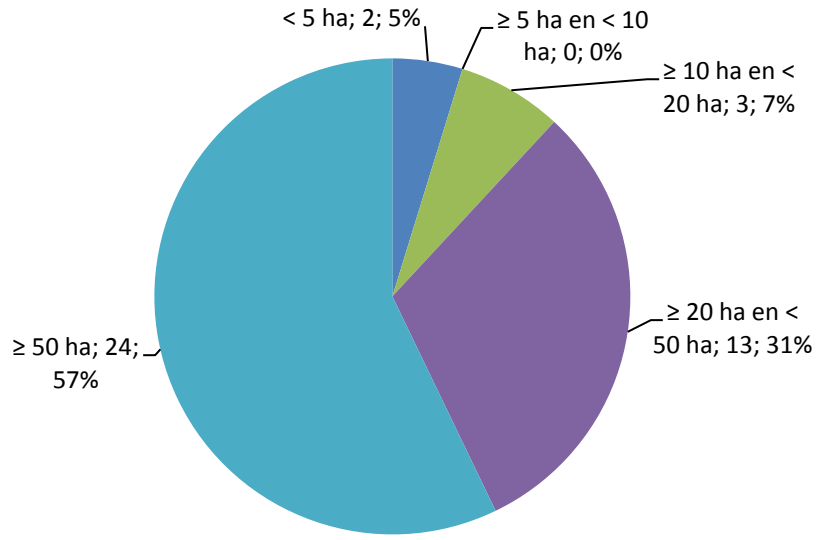

Figuur 4 Absolute en procentuele verdeling van het aantal uitbetaalde dossiers M06 overnamesteun voor jonge landbouwers over vijf categorieën van bedrijfsgrootte (2018)

1.2.5 Basisdiensten en dorpsvernieuwing in plattelandsgebieden (maatregel 7)

1.2.5.1 Versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door investeringen (OKW investeringen)

In 2018 ontvingen 22 projecten de laatste schijf overheidssubsidie. De totale overheidsuitgaven voor deze projecten bedroegen 3.135.00 euro. In totaal kunnen 1.457.000 personen genieten van de verbeterde voorzieningen dankzij de gesteunde investeringen.

In 2018 werden 13 nieuwe projecten geselecteerd. Dat brengt het totaal op 54 goedgekeurde projecten.

Voorbeeldproject: Het platteland audiovosueel beleefd (gemeente Hoeselt)

De smartphone kan op een creatieve manier voor extra beleving zorgen. Dit project maakt op unieke wijze, met acteurs, special effects, drones, enz... een belevingswandeling op de bestaande Greenspot wandeling die vertrekt aan de kluis van Vrijhern. Men verfilmt sagen en legenden, brengt bijzondere landschapselementen en het erfgoed boeiend in beeld. Men filmt de ontwikkeling van streekproducten, erfgoed maar ook de toeristische partners worden in beeld gebracht. De films kunnen op de wandeling in open natuur bekeken worden met de smartphone via een daarvoor speciaal ontwikkelde app of via een mobiele versie van de gemeentelijke website.

Met dit project wil men de recreatieve beleving verbreden en versterken. Men ondersteunt rechtstreeks de toeristische partners daar het doel is om meer toeristen/wandelaars naar dit mooie dorp te lokken. Men brengt niet alleen de streekproducten in beeld maar tevens stelt men met fierheid ook de streekidentiteiten voor! Die fierheid wordt aangewakkerd door de samenwerking met onder andere plaatselijke landbouw-/fruitbedrijven, makers van streekproducten of medewerkers zoals vzw kluisvrienden en geschiedkundige kringen, die het onderste uit de kan willen halen om hun product of de productie ervan te tonen.

1.2.5.2 Inrichting in functie van Natura 2000

Deze maatregel is opgedeeld in 4 submaatregelen.

- *Natuurinrichting*

De eerste oproep voor de submaatregel natuurinrichting werd in 2017 georganiseerd, de tweede in 2018. Hierbij kregen in totaal vijf projecten goedkeuring. Er zijn nog geen uitbetaalde projecten.

- *Natuurprojectovereenkomst*

De submaatregel natuurprojectovereenkomst ging in 2016 van start. In 2016-2017 werden twee projecten uitbetaald, goed voor 103.139 euro overheidssteun. In 2018 werden geen bijkomende projecten afgerond. 58.156 personen kunnen dankzij deze projecten genieten van de verbeterde voorzieningen.
Er werden geen nieuwe projecten ingediend in 2018.

- *Uitzonderlijke eenmalige inrichtingsmaatregelen binnen erkende reservaten*

De submaatregel uitzonderlijke eenmalige inrichtingsmaatregelen binnen erkende reservaten ging in 2016 van start. Er werden tien nieuwe projecten goedgekeurd bij de oproep van 2018. Het aantal goedgekeurde projecten komt daarmee op een totaal van 26.
In totaal is sinds 2016 één project uitbetaald, waarvan 41.057 personen de vruchten kunnen plukken. In 2018 werd geen project uitbetaald.

- *Projectsubsidies natuur*

In 2018 werden vijf projecten uitbetaald, goed voor ruim 80.000 euro overheidssteun. 89.000 personen kunnen dankzij deze projecten genieten van de verbeterde voorzieningen.
Bij de oproep van 2018 werden 46 nieuwe PDPO III-projecten goedgekeurd.

In 2015-2018 werden in totaal 112 projecten goedgekeurd en zijn er in totaal 13 projecten volledig afgerond en uitbetaald.

Voorbeeldproject: Habitatherstel Maaswinkel

Het project 'habitatherstel Maaswinkel', dat wordt uitgevoerd in gemeente Maasmechelen, mikt op een 14-tal hectare natuurherstel. De maatregelen zijn zeer belangrijk voor SBZ (Speciale Beschermingszone) BE2200037 Uiterwaarden langs de Limburgse Maas met Vijverbroek en de Gewestelijke IHD (Instandhoudingsdoelstellingen) voor wat betreft habitattype 6120 'Stroomdalgraslanden langs de Maas'. De maatregelen betreffen exotenbestrijding en het kappen van opslag van Amerikaanse Vogelkers, chopperen en het installeren van een aangepast begrazingsbeheer met plaatsing van afrastering. Het project geeft ook mee invulling aan een prioritaire actie voor herstel van het landbiotoop voor boomkikker en voor het herstel van habitattype 6510 'Glanshaver- en Grote vossenstaartgraslanden'. Ook andere soorten liften mee, zoals kamsalamander, poelkikker, rugstreeppad en grauwe klauwier. Er werd een totale steun toegekend van 193.185,19 euro.

1.2.6 Investeringen in de ontwikkeling van bosgebieden en de verbetering van de levensvatbaarheid van bossen (maatregel 8)

1.2.6.1 Bebossing

- *Aanlegsubsidie*

In **2018** werden geen dossiers uitbetaald voor aanleg bebossing. Er zijn ook geen nieuwe dossiers ingediend.
In **2014-2018** werden 30 dossiers uitbetaald, goed voor een areaal van 46 ha.

- *Onderhoudssubsidie en inkomenscompensatie*

In 2018 kregen 363 begunstigden onderhoudssubsidie en inkomenscompensatie voor bebossing uitbetaald, voor een totaal areaal van 411 hectare. Samen ontvingen deze bedrijven zo'n 93.000 euro overheidssteun (allemaal eerder goedgekeurde dossiers).

1.2.6.2 Aanleg van een boslandbouwsysteem

In **2018** werd de aanleg van 13,6 hectare boslandbouw gesteund, verspreid over 10 bedrijven. Samen ontvingen deze bedrijven 29.658 euro overheidssteun. Er werden 20 nieuwe projecten goedgekeurd.

In **2014-2018** werd de aanleg van 67 hectare boslandbouw gesteund, verspreid over 24 bedrijven.

1.2.6.3 Herbebossing

Er zijn in **2018** 182 herbebossingsprojecten uitbetaald met een totaal areaal van 250 hectare. Er zijn geen nieuwe projecten ingediend.

In **2014-2018** zijn 292 herbebossingsprojecten uitbetaald met een totaal areaal van bijna 392 hectare.

1.2.7 Oprichting van producentengroeperingen en –organisaties (maatregel 9)

Deze maatregel is in 2016 van start gegaan met een eerste oproep, waarna dossiers van vier PO's zijn goedgekeurd in drie verschillende sectoren: varkensvlees, zuivel en eieren. In 2018 ontvingen deze vier PO's, waarvan in totaal 477 bedrijven deel uitmaken, samen 120.000 euro overheidssteun.
In 2019 is een nieuwe oproep gestart.

1.2.8 Agromilieu (maatregel 10)

In **2018** is 17,8 miljoen euro uitbetaald aan agromilieu-klimaatcontracten. Daarvan was 13,2 miljoen euro voor contracten onder prioriteit 4 en 4,6 miljoen euro voor contracten onder focusgebied 5D. Er zijn zowel PDPO III-contracten als lasten uit het verleden (PDPO II-contracten) uitbetaald.

In totaal zijn er 19.537 contracten (17.930 binnen prioriteit 4 en 1.607 binnen focusgebied 5D) uitbetaald (Figuur 5), goed voor een totaal uitbetaald areaal van 31.036 hectare (waarvan 20.360 hectare onder prioriteit 4 en 10.677 hectare onder focusgebied 5D) (Figuur 6).

De **evolutie** van het uitbetaalde areaal per type agromilieu-klimaatmaatregel is weergegeven in Tabel 2. In deze tabel zijn zowel de PDPO II- als de PDPO III-contracten opgenomen.
Voor verschillende types agromilieu-klimaatmaatregelen neemt het uitbetaalde areaal toe, dankzij een stijgend aantal contracten.
Een afnemend areaal is vaak te wijten aan het aflopen van PDPO II-contracten, die niet volledig gecompenseerd worden door nieuwe PDPO III-contracten. Zo neemt het areaal onder "waterkwaliteit" bijvoorbeeld af tussen 2016 en 2017, door de uitdovende PDPO II-overeenkomsten BO water, die niet volledig gecompenseerd worden door de toenemende contracten onder de nieuwe BO waterkwaliteit. Hetzelfde gebeurt bij de maatregelen voor erosiebestrijding.

Tabel 2 Uitbetaald areaal M10 per type agromilieu-klimaatmaatregel, inclusief lasten uit verleden (ha) (2015-2018)

Uitbetalingsjaar	2015	2016	2017	2018
soortenbescherming	711	1 642	2 019	2 685
erosiebestrijding	1 889	2 836	2 001	1 253
kleine landschapselementen	/	156	144	125
botanisch beheer	/	88	215	342
perceelsranden	1 162	1 422	1 737	2 093
waterkwaliteit	16 956	16 142	3 496	4 203
fosfaatuitmijning	0	0	0	0
verminderde bemesting	0	0	0	0
vlinderbloemigen	/	5 424	8 394	10 526
mechanische onkruidbestrijding	/	1 925	1 697	1 684
verwarringstechniek	8 067	7 781	7 629	7 761
behoud lokale veerassen	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt
teelt van vlas en hennep	0	144	151	150
hoogstambomen (uitdovend)	171	258	146	71
sierteelt (uitdovend)	1 210	1 171	403	145
totaal	**30 166**	**38 990**	**28 031**	**31 036**

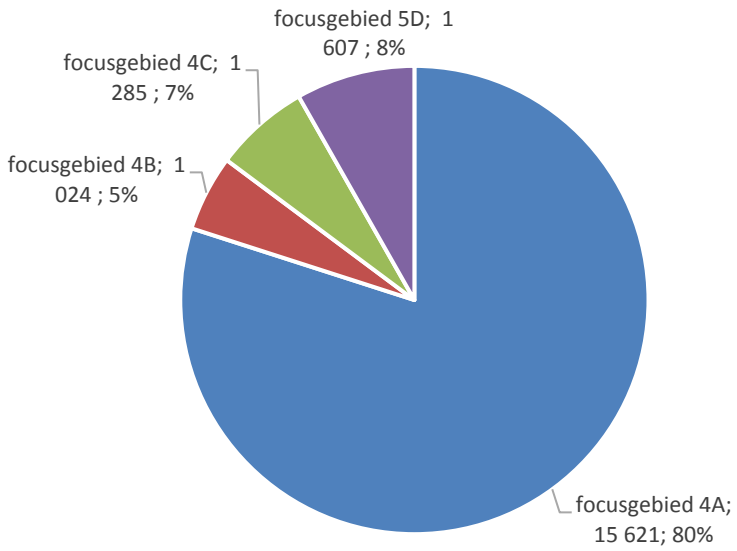

Figuur 5 Aantal uitbetaalde contracten M10 per focusgebied, inclusief lasten uit verleden (2018)

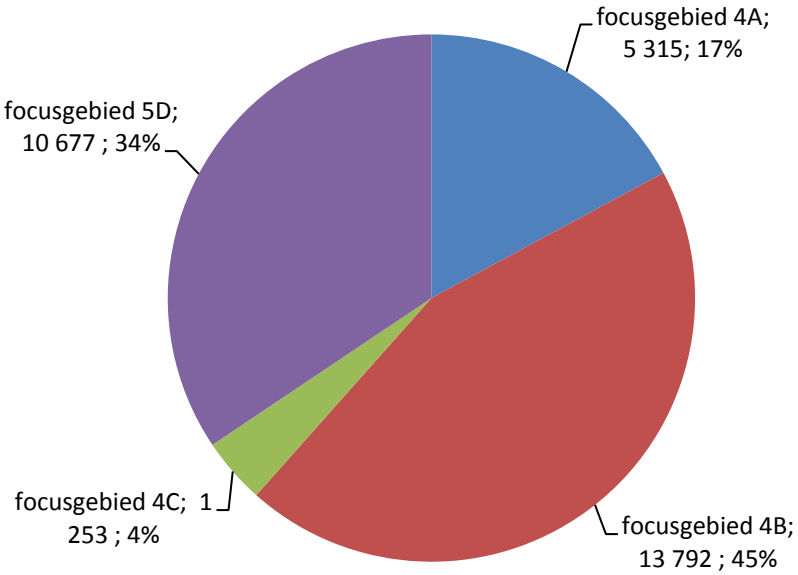

Figuur 6 Uitbetaald areaal M10 per focusgebied (ha; procentuele verdeling), inclusief lasten uit verleden (2018)

1.2.9 Biologische landbouw (maatregel 11)

In 2018 is bijna 1,4 miljoen euro uitbetaald aan 531 bedrijven, voor een totaal areaal van 5.838 hectare. Daarvan is 2.030 hectare in omschakeling en op 3.808 hectare werd de voortzetting van biolandbouw gesteund.

1.2.10 Samenwerking (maatregel 16)

1.2.10.1 Steun voor de oprichting en werking van EIP-operationele groepen

In 2018 werd de derde oproep georganiseerd, waarbij acht operationele groepen zijn geselecteerd.

In totaal zijn er deze programmaperiode 18 operationele groepen geselecteerd. Er zijn nog geen uitbetaalde projecten van deze maatregel.

1.2.10.2 Plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving

Deze maatregel ging in 2015 van start. De oproepen worden georganiseerd door de provincies. In 2018 werd één nieuw project geselecteerd. In 2014-2018 zijn er zeven projecten goedgekeurd. Er zijn nog geen projecten uitbetaald.

1.2.10.3 Versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door samenwerking (OKW samenwerking)

In 2018 werden vier projecten uitbetaald, goed voor bijna 150.000 euro overheidssteun.
27 nieuwe projecten kregen goedkeuring in 2018. Dat brengt het totaal aantal goedgekeurde projecten in 2016-2018 op 63.

1.2.11 Risicobeheer (maatregel 17)

Deze maatregel werd nog niet opgestart.

Voorbeeldproject M16 OKW samenwerking: De klimaatploeg 2.0

In het project 'De Klimaatploeg' werken melkveehouders en klimaatexperten als één ploeg samen met als doel klimaatmaatregelen te implementeren op melkveebedrijven.

Vijf Antwerpse melkveehouders zijn de ambassadeurs van dit project. Ze stellen hun bedrijf en hun kennis ter beschikking en willen hun melkveebedrijf verduurzamen. Om hen hierbij te helpen, stelt men een Klimaatploeg samen. Dit is een team van experten die samen de impact van klimaatmaatregelen op ecologisch, economisch en sociaal vlak kunnen inschatten voor alle deelaspecten van de bedrijfsvoering. Door deze samenwerking kan de bedrijfsleider onderbouwd beslissen welke klimaatvriendelijke maatregel(combinatie) hij toe zal passen. Door de vele demonstratie-, promotie- en communicatieacties inspireren de ambassadeurs en de ploeg niet alleen collega's uit de melkveesector, maar ook andere land- en tuinbouwers, overheden en particulieren. Daarnaast verzamelt men alle maatregelen en de in het project vergaarde kennis in een handboek. Aan de hand van dit handboek kunnen alle Antwerpse melkveehouders, al dan niet onder begeleiding, aan de slag om ook hun bedrijf te verduurzamen.

Kortom, men wil met 'De Klimaatploeg' melkveehouders, andere land- en tuinbouwers, overheden en het brede publiek via demosites tonen dat het mogelijk is om op rendabele wijze een bedrijf klimaatvriendelijk te runnen. Men geeft de melkveehouders daarnaast ook een tool in handen om het verduurzamingsproces op hun eigen bedrijf te starten.

1.2.12 Steun voor plaatselijke ontwikkeling in het kader van Leader (maatregel 19)

LEADER is opgedeeld in vier submaatregelen.

- *Opmaak lokale ontwikkelingsstrategieën*

De oprichting van de Plaatselijke Groepen (PG's) en de opmaak van de lokale ontwikkelingsstrategieën gebeurde in 2015. Er zijn 12 PG's aangeduid, die samen een gebied bestrijken met een populatie van 2.146.307 inwoners. Voor de opmaak van de lokale ontwikkelingsstrategieën werd sinds 2016 niets meer uitbetaald.

- *Uitvoering lokale ontwikkelingsstrategieën*

Er zijn 65 projecten afgerond in 2018, voor een totaal subsidiebedrag van 1,9 miljoen euro. Dertien afgewerkte projecten droegen bij aan kennisoverdracht en innovatie (focusgebied 1C) en bereikten met de georganiseerde opleidingen 8.334 deelnemers. Eén project kaderde in het thema startende en rurale ondernemers en bereikte 80 bedrijven. Drie projecten droegen bij aan focusgebied 4 en vielen

respectievelijk onder de thema's open ruimte vrijwaren en ontwikkelen, agrobiodiversiteit, bodem- en waterbeheer. De 48 andere projecten kaderden in de thema's streekidentiteit en leefbare dorpen en droegen daarmee bij aan focusgebied 6A.

In 2018 werden voor 2,8 miljoen euro 53 nieuwe projecten geselecteerd.

- *Samenwerkingsprojecten*

Er zijn nog geen uitbetaalde projecten voor deze maatregel. Er werd 498.000 euro aan overheidsmiddelen vastgelegd.

- *Werking plaatselijke groepen*

Voor de werking van de PG's werd in 2018 0,7 miljoen euro overheidssteun uitbetaald.

Voorbeeldproject LEADER – Uitvoering lokale ontwikkelingsstrategieën:

Dorpspunt – Beveren aan de Yzer

Dit project is ontstaan naar aanleiding van het Service Design Traject Vervoersarmoede in de Westhoek (2015). In dit participatieve onderzoekstraject stelde men vast dat burgers zich in deze landelijke regio continu moeten verplaatsen om aan hun basisbehoeften te voldoen. Heel wat sociale en economische dienstverlening is op vandaag weggetrokken richting de meer stedelijke kernen van de Westhoek. Voor inwoners die niet (meer) beschikken over een eigen wagen en dus afhankelijk zijn van alternatieven (bv. openbaar vervoer, vrijwilligersvervoer) vormt dit een groot probleem.

De burgers zelf zien hiervoor een oplossing door de introductie van dorpspunten in de landelijke dorpen van de Westhoek met daarbinnen 3 componenten: mobiliteitshub, sociale functie en dienstverleningsfunctie.

De Lovie vzw (organisatie ter ondersteuning van mensen met een beperking) is steeds op zoek naar nieuwe activiteiten voor de eigen cliënten, zodat zij een dagbesteding op maat kunnen genieten. De Lovie ziet in bovenstaand concept een innovatieve mogelijkheid om dagbesteding voor hun cliënten uit te bouwen in de vorm van dienstverlening ten behoeve van de inwoners van een dorp. Met andere woorden: zij willen hun cliënten inschakelen in de uitbating van zo'n dorpspunt.

1.3 TECHNISCHE BIJSTAND

De middelen voorzien voor technische bijstand worden besteed binnen twee posten: de algemene technische bijstand en het Vlaams Ruraal Netwerk. Tabel 3 geeft een overzicht van de technische bijstandsuitgaven in 2018.

1.3.1 Algemene technische bijstand

Binnen deze maatregel kaderen uitgaven voor voorbereiding, beheer, toezicht, monitoring, evaluatie en voorlichting.

De horizontale of programmabrede technische bijstand wordt beheerd door de beheersautoriteit. In 2018 werden bijna uitsluitend personeelskosten voor beheer en monitoring van het programma betaald.

De verticale of maatregelspecifieke technische bijstand wordt beheerd door de beheersdiensten. De provincies staan in voor de uitvoering en begeleiding van de gebiedsgerichte werking en ontvangen hiervoor een financiële bijdrage.

1.3.2 Vlaams Ruraal Netwerk

In de uitvoering van het PDPO III heeft het Vlaams Ruraal Netwerk (zie ook hoofdstuk 4) als taak om de bij plattelandsontwikkeling betrokken organisaties en overheidsdiensten bijeen te brengen en dit overkoepelend over de verschillende maatregelen.

De volgende taken staan hierbij centraal:

- Het faciliteren van het doorstromen van goede praktijken en projectvoorbeelden;
- Het faciliteren van thematische en analytische uitwisselingen tussen belanghebbenden in de plattelandsontwikkeling, inclusief het delen en verspreiden van resultaten;
- Het verstrekken en/of faciliteren van training- en netwerkactiviteiten voor Plaatselijke Groepen (in het bijzonder rond interterritoriale en transnationale samenwerking, onderlinge samenwerking en andere samenwerkingsvormen);
- Het verzorgen en/of faciliteren van netwerkmomenten rond advies en innovatie, o.a. in samenwerking met het Vlaams EIP-netwerk;
- Het delen en verspreiden van bevindingen inzake monitoring en evaluatie van PDPO II en III;
- Het voeren van de algemene communicatie rond PDPO, in overleg met de beheerautoriteit en uitgewerkt via een communicatieplan, incl. communicatie naar een breed publiek;
- Het actief bijdragen aan de werking van het European Network for Rural Development.

De uitgaven van het Vlaams Ruraal Netwerk kaderen binnen de uitvoering van deze taken. Ook personeelskosten vallen hieronder.

Tabel 3 Overzicht uitgaven technische bijstand PDPO III (2018)

	ELFPO (euro)	Vlaams Gewest (euro)	Totale overheidssteun (euro)
Algemene technische bijstand			
1.1 voorbereiding	0	0	0
1.2 beheer	107 356	107 356	214 713
1.3 toezicht	0,00	0	0
1.4 monitoring en evaluatie	22 684	22 684	45 368
1.5 voorlichting en communicatie	0	0	0
1.6 controle en audit	0	0	0
Totaal algemene technische bijstand	130 040	130 040	260 081
Ruraal netwerk			
2.1 beheer	3 782	3 782	7 563
2.2 uitvoering actieplan	93 106	93 106	186 212
Totaal ruraal netwerk	96 888	96 887	193 775
ALGEMEEN TOTAAL	**226 928**	**226 928**	**453 886**

2 EVALUATIE VAN HET PROGRAMMA

In dit jaarverslag moet een antwoord geformuleerd worden op alle gemeenschappelijke evaluatievragen (CEQ, common evaluation question). De eerste 18 evaluatievragen behandelen de focusgebieden (1 vraag per focusgebied of aandachtsgebied). Vragen 19 tot 21 gaan over andere PDPO-aspecten, met name programmasynergieën, technische bijstand en het Vlaams Ruraal Netwerk. Vragen 22 tot 30 behandelen een aantal Europese doelstellingen, waaronder armoedebestrijding, innovatie en onderzoek, verbeteren van het milieu en tegengaan van de klimaatopwarming.
Vragen 1 tot en met 21 moesten in 2017 een eerste keer beantwoord worden (Dumez, 2017). Vragen 22 tot 30 worden nu voor het eerst behandeld.
In bijlage 2 zijn alle gemeenschappelijke evaluatievragen opgelijst.

2.1 CEQ 1 – INNOVATIE, SAMENWERKING EN KENNIS

Focusgebied 1A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP innovatie, samenwerking en de ontwikkeling van de kennisbasis in plattelandsgebieden ondersteund?

2.1.1 Uitvoering van de maatregelen

Verschillende PDPO III-maatregelen bevorderden de innovatie, samenwerking en ontwikkeling van de kennisbasis op het platteland. Tabel 4 geeft een overzicht van de verschillende PDPO-maatregelen die gericht zijn op innovatie, samenwerking en kennisontwikkeling. Het aantal ondersteunde projecten betreft het aantal reeds volledig afgelopen én uitbetaalde projecten. De weergegeven bedragen betreffen betalingen aan afgeronde én lopende projecten gedurende de periode 2014-2018. Met het vorderen van PDPO III neemt de opnamegraad van deze maatregelen structureel toe.
Voor de overige outputindicatoren van deze maatregelen verwijzen we naar hoofdstuk 1.

Tabel 4 Voortgang van de maatregelen die bijdragen aan focusgebied 1A

Maatregel	Aantal afgeronde projecten 2014-2018	Aantal goed-gekeurde PDPO III - projecten cumulatief (tot eind 2018)	ELFPO-uitgaven 2014-2018 (euro) (inclusief pijler I)	Voorziene ELFPO-uitgaven PDPO III 2014-2020 (euro) (inclusief pijler I)	% ELFPO uitgegeven
M01 demonstratieprojecten	26	28	1.248.255	3.856.263	32,4
M01 naschoolse vorming	16.886	/	6.333.399	11.226.390	56,4
M02 bedrijfsadviesdiensten starters	355	/	177.816	3.595.567	5,0
M02 bedrijfsadviesdiensten niet-starters	1.933	/	899.468	4.280.437	21,0
M04 projectsteun voor innovaties in de land- en tuinbouw	4	46	251.342	13.047.864	1,9
M06 steun voor de ontwikkeling van kleine landbouwbedrijven	0	13	0	700.000	0
M09 steun voor oprichten van producenten-organisaties	4	4	150.000	500.000	30,0
M16 EIP operationele groepen	0	18	7.610	880.492	1,1
M16 OKW samenwerking	5	63	726.052	3.750.000	19,4
M16 plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving	0	7	49.355	250.000	19,7
M19 uitvoering lokale ontwikkelingsstrategieën	73	297	2.957.238	14.843.578	19,9
M19 samenwerkings-projecten	0	3	0	750.000	0

2.1.2 De projecten waren innovatief en hielden rekening met de reeds ontwikkelde kennisbasis

M01.1 steun voor opleiding in de landbouw (naschoolse vorming)

De aangeboden opleidingen onder M01.1 zijn zeer divers van aard. Ze kunnen in grote lijnen worden onderverdeeld in:

- Opleidingen ter versterking van het concurrentievermogen & rentabiliteit (focusgebied 1A): Dit betreft onder andere opleidingen in bedrijfsbeheer, technische thema's en het verwerven van praktische vaardigheden. Dergelijke opleidingen kunnen leiden tot proces- (vb. optimaliseren boekhouding, actualiteiten in de sector) en organisatorische innovatie (vb. veiligheid).

- Beroepsopleidingen voor personen die zich voorbereiden om in hoofd- of nevenberoep te gaan werken in de landbouwsector (focusgebied 2B): Dit betreft o.a. starterscursussen en stages. Deze kunnen leiden tot proces- en organisatorische innovatie.

- Opleidingen over herstel, instandhouding en verbetering van ecosystemen (focusgebied 4): dergelijke opleidingen kunnen *good practices* stimuleren en leiden tot procesinnovatie.

M01.2 demoprojecten

Voor M01.2 moeten de thema's bewezen innovatieve technieken zijn, die niet meer in de onderzoeksfase zitten, maar nog onvoldoende in de praktijk worden gebracht. Demoprojecten dragen dus per definitie bij tot innovatie. Om een antwoord te kunnen formuleren op deze evaluatievraag werden de eindrapporten van de demoprojecten doorgenomen.

De projecten focussen voornamelijk op procesinnovatie (17 projecten). Enkele voorbeelden hiervan zijn: demonstreren van bewerkingstechnieken in de akkerbouw die beter zijn voor het milieu (vb niet-kerende bewerkingen), demonstreren van vernieuwende technieken zoals bokashi fermentering/compostering, optimalisatie van het wekensysteem in de varkenshouderij.
Vier van de ondersteunde demonstratieprojecten bevatten organisatorische innovatie. Bij alle vier wordt hierbij een tool aangereikt om de efficiëntie of capaciteit te verhogen. Enkele voorbeelden hiervan zijn: de creatie van een technische managementtool die moet leiden tot beter bedrijfsmanagement (optimale opvang jonge eendagskuikens om de sterfte te beperken) en tools om inzicht in kostprijs te krijgen per teelt (kostprijs prei, courgette, spruitkool, sluitkool, energie, financiële ratio's, kasplanning en risicoplanning).
Eén van de gerealiseerde demoprojecten richtte zich op productinnovatie (herintroductie van teelten die al geruime tijd niet meer in het teeltplan van de intensieve veeteelthouder zitten).

Een overzicht van alle goedgekeurde demonstratieprojecten is te vinden op de website.

M02 bedrijfsadvies

Binnen M02 worden diverse modules aangeboden. Er is echter geen module die specifiek gericht is op innovatie. Een bedrijfsadvies leidt niet noodzakelijk tot een innovatie en/of een investering. Als dit wel het geval is, dan betreft het met name proces- en organisatorische innovatie.
Wat betreft water en klimaat werd nader studiewerk gedaan: zie CEQ12-5B in hoofdstuk 2.12.

M16 EIP Operationele groepen

Het doel van innovatiepartnerschappen (M16.1 EIP) is om nieuwe ideeën (nieuwe praktijken, technologieën, processen en producten) te verkennen en waar mogelijk uit te werken. Vanuit een groep worden dus innovaties ontwikkeld. De opgebouwde kennis wordt nadien breed verspreid.
Elke operationele groep moet land- of tuinbouwers omvatten, zodat de onderzoeksvragen meer praktijkgericht zijn. Bovendien stimuleert dit de interactie tussen land- en tuinbouwers onderling en leren de onderzoekers hoe hun resultaten in de praktijk gebruikt worden. Alle types van innovatie kunnen binnen EIP aan bod komen.

Vanaf 2016 werden EIP-OG's opgestart. Er werden in de periode 2014-2018 18 EIP-OG's goedgekeurd, maar er werden nog geen projecten volledig afgerond en uitbetaald. Een overzicht van alle goedgekeurde EIP-operationele groepen is te vinden op de website.

M16 OKW Samenwerking

De maatregel M16 OKW Samenwerking is gericht op dienstverleningsprojecten en is gelijkaardig aan de maatregel M07 OKW investeringen. De nadruk ligt evenwel op samenwerken rond diverse thema's. Deze gaan van proefprojecten, horizontale en verticale samenwerking in de toeleveringsketen (korte keten,

maar ook duurzame levering biomassa) en diversificatie. Innovaties kunnen een resultaat zijn van de samenwerking. Alle types innovatie kunnen binnen M16 OKW Samenwerking aan bod komen.

Het aantal reeds afgeronde projecten is nog beperkt. Om deze reden worden een aantal cases gepresenteerd.

- Vb.1 is een project dat de sector wil ondersteunen om te kiezen voor meer duurzame energietechnieken op landbouwbedrijven. De binnen het project uitgevoerde scans geven een objectief beeld van het energiebeheer op het bedrijf. Ook geven ze aan welke mogelijkheden er zijn om de factuur te verlagen en/of een beter energiemanagement op poten te zetten. Zo leidt dit project tot procesinnovatie en is het vooral gericht op het klimaat.
- Vb.2 betreft een nieuwe werkwijze voor het stimuleren en helpen opstarten van zorgboerderijen. Dit heeft geleid tot een aanzienlijke stijging van het aantal zorgboerderijen (ook buiten het oorspronkelijke doelgebied, gezien de werkwijze ook elders in Vlaanderen wordt toegepast). Dit project heeft bijgevolg geleid tot innovatie op vlak van verbreding van de activiteiten.

M16 Plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving
De maatregel M16 Plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving wil mogelijkheden bieden aan plattelandsactoren om samen met de naburige stad/steden te werken aan de dynamiek tussen stad en platteland. Door deze samenwerking (met specifieke aandacht voor lokale voedselvoorzieningen en hernieuwbare energie) kunnen innovaties tot stand komen. De types innovatie zijn vooral proces-, organisatorische en vermarktingsinnovatie zijn.
In de periode 2014-2018 zijn nog geen projecten volledig afgerond en uitbetaald. 7 projecten zijn lopende. Deze projecten zijn uiteenlopend van aard en richten zich op vermarktingsinnovatie (korte keten), maar ook op procesinnovatie (rationeler energiegebruik, alternatieve bronnen e.d.).

M19 Leader
Binnen de **maatregel M19 Leader** zijn er 21 projecten rond kennisdeling en innovatie.

2.1.3 Betrokkenheid van partners in EIP operationele groepen en samenwerkingsprojecten

In de periode 2014-2018 zijn nog geen EIP-projecten afgerond. Wel zijn er 18 projecten opgestart. Gezien de definitie van **EIP operationele groepen** zijn steeds meerdere partners actief.

Ook voor de maatregel **M16 OKW Samenwerking** is het aantal afgeronde projecten nog vrij beperkt (5). Er zijn in de periode 2014-2018 63 projecten goedgekeurd. We beschrijven hierbij twee cases:

- In het project rond duurzame energietechnieken werkten 5 gemeenten en een aantal kennisinstellingen samen (RURANT, IOK, IGEAN, Innovatiesteunpunt, Thomas More en het Proefbedrijf Pluimveehouderij i.s.m. de gemeenten Essen, Hoogstraten, Rijkevorsel, Merksplas en Wuustwezel).
- In het project rond zorgboerderijen in de Vlaamse rand was het Steunpunt Groene Zorg copromotor en traden Landelijke Gilden en Boerenbond op als partners. Tijdens het project

werden (middels gesprekken) ook lokale actoren (gemeentebesturen, lokale verenigingen, ...) betrokken.

Wat de maatregel **M16 Plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving** betreft, werden in de periode 2014-2018 7 projecten goedgekeurd, maar is geen enkele volledig afgerond en uitbetaald in deze periode. Bij alle lopende projecten zijn meerdere partners betrokken.

Binnen de maatregel **M19 Leader** zijn grote partnerschappen eerder uitzonderlijk, hoewel er goede voorbeelden zijn. In de Westhoek voert het onderzoekscentrum Inagro een project uit ('Eetbare landschappen') in samenwerking met partners uit verschillende hoeken: Regionaal Landschap West-Vlaamse Heuvels, de gemeenten Heuvelland en Poperinge, stadsarchief Ieper, Plattelandsklassen, Landelijke Gilden en de regionale erfgoedcel CO7. Een ander voorbeeld, opnieuw uit West-Vlaanderen, is het project 'Zot van 't boeren' waar de landbouworganisaties een partnerschap vormen met organisaties uit de geestelijke gezondheidszorg.

Onder M19.3 samenwerkingsprojecten (LEADER) zijn in de periode 2014-2018 nog geen projecten volledig afgerond. Wel zijn er 3 projecten geselecteerd. Dit betreft een interterritoriaal samenwerkingsproject van Plaatselijke Groepen Pajottenland+ en Vlaamse Ardennen, een interterritoriaal samenwerkingsproject van MarkanteKempen+, Kempen Zuid en Kempen Oost en een transnationaal samenwerkingsproject van LEADER Meetjesland met Roemeense en Schotse Plaatselijke Groep. Binnen deze projecten werken meerdere partners (soms zelfs uit binnen- en buitenland) samen.

2.1.4 Bijdrage van PDPO III aan de capaciteit om te innoveren

PDPO III droeg bij aan de opbouw van de capaciteit om te innoveren.
Met **M01 naschoolse vorming** werden in 2014-2018 16.886 opleidingen gesteund, met meer dan 407.300 deelnemers. De totale overheidsuitgaven voor deze opleidingen bedroegen 10.885.834 euro. Opleidingen met een secundair effect op focusgebied 1A ontvingen nog 9.307 euro overheidssteun.

Onder **M02 bedrijfsadvies** werden in de periode 2014-2018 355 adviesaanvragen aan starters uitbetaald (172 unieke landbouwers), aangevuld met 1.933 adviesaanvragen aan landbouwers die niet tot de groep van starters behoren (1.007 unieke landbouwers). In totaal ontvingen 1.169 unieke begunstigden een adviesaanvraag. M02 biedt 10 adviesmodules: ondernemingsplan, bedrijfseconomisch advies, randvoorwaarden, vergroening, biodiversiteit, klimaat, water, bodem, arbeidsveiligheid en technisch advies rond de verwerking van primaire landbouwproducten (voeding).

M04.1 projectsteun voor innovaties in de landbouw is gericht op het stimuleren en faciliteren van innovatie. De eerste oproep was in 2016 en in de periode 2016-2018 zijn 4 projecten afgerond. Het betreft vooral projecten rond procesinnovatie. Voorbeelden zijn: stal en stalinrichting gericht op milieu en rationeler energiegebruik; de bouw van een HFK-vrije koeling eveneens gericht op rationeler energiegebruik en minder gebruik van chemische kiemremmers; de bouw van een automatische sorteermachine die gericht is op kwaliteitsverbetering van het sorteerproces en een verandering in het productieproces door het gebruik van vaste rijpaden. Eén van de projecten valt ook onder de noemer organisatorische innovatie aangezien door de bouw van de geautomatiseerde sorteermachine een kleiner aandeel van het personeel nodig is bij het sorteren, waardoor nu meer personeel ingezet kan

worden voor andere werkzaamheden zoals het rooien e.d. Hierdoor is het op voorhand rooien nu mogelijk en kan een hogere efficiëntie worden bereikt.

Ook **M01.2 demonstratieprojecten** dragen per definitie bij tot de capaciteit om te innoveren. De thema's moeten immers bewezen innovatieve technieken zijn, die niet meer in de onderzoeksfase zitten, maar nog onvoldoende in de praktijk worden gebracht. In de periode 2014-2018 zijn 26 demoprojecten afgerond.

En uiteraard leveren de **EIP operationele groepen (M16)** ook een grote bijdrage tot innovatie. Er werden in de periode 2014-2018 18 EIP-OG's goedgekeurd, maar er zijn nog geen projecten volledig afgerond en uitbetaald.

2.1.5 Implementatie en verspreiding van innovatieve acties

Vanuit de **M16.1 EIP operationele groepen** worden innovaties ontwikkeld, waarna de opgebouwde kennis nadien breed wordt verspreid. Er zijn nog geen afgeronde projecten dus het aantal innovatieve acties is nog niet gekend.

Binnen de maatregel **M04.1 Projectsteun voor innovaties in de landbouw** zijn in de periode 2014-2018 4 projecten afgerond. Voor veel van deze projecten geldt dat er bedrijfsbezoeken zijn georganiseerd om de innovatieve investering onder de aandacht te brengen.

Daarnaast is ook rond **M01.2 Demonstratieprojecten** gewerkt aan kennisverspreiding. Voor alle uitbetaalde demonstratieprojecten zijn in totaal 683 acties gebeurd gericht op kennisverspreiding.

2.1.6 Succesfactoren voor de ondersteuning van innovatie

Voor **M01.1 Naschoolse vorming** geldt als belangrijke succesfactor dat de deelnemers gemotiveerd zijn: ze kiezen zelf om deel te nemen. De toegang is zeer laagdrempelig en er kan snel worden ingespeeld op de actualiteit. Daarnaast staan de lesgevers dicht bij de praktijk, komen vaak praktijkcases aan bod en/of worden bedrijfsbezoeken georganiseerd. Hierdoor zullen landbouwers eerder geneigd zijn innovaties waarmee ze tijdens vormingen in aanraking komen kritisch te observeren en – nadien – verder te onderzoeken om eventueel op te pakken in hun eigen bedrijf.

M01.2 Demoprojecten zijn belangrijk om wetenschappelijk onderzoek te vertalen naar de praktijk tot haalbare oplossingen. Dit kan innovatie zeker ondersteunen en versterken. Hierbij wordt gestreefd naar een grote regionale verspreiding. Daarnaast zijn demoprojecten laagdrempelig, toegankelijk en gratis voor de doelgroep.

Voor **M02 (Bedrijfsadviesdiensten)** geldt dat de toegang tot het advies zeer laagdrempelig is en het scala aan adviesonderwerpen groot. De modules zelf spelen momenteel eerder (nog) beperkt in op innovatie. Sterkte is wel dat de adviezen op maat van het bedrijf zijn en dat de landbouwer als resultaat een concreet en bruikbaar advies krijgt.

De maatregel M04 **Projectsteun voor innovaties** is specifiek gericht op het stimuleren en faciliteren van innovatie. De toegang tot projectsteun innovatie is laagdrempelig, al ligt de lat voor wat innovatief is wel hoog. Sterkte is onder meer dat investeringen in de (laatste) fase van praktijkonderzoek subsidiabel zijn. Niet-innovatieve investeringen kunnen via de reguliere VLIF-steun gesubsidieerd worden. Het aantal goedgekeurde projecten neemt jaarlijks toe. Voor elk innovatief project wordt bekeken of dit toegevoegd kan worden aan de lijst met subsidiabele investeringen van de reguliere VLIF-steun. In dat geval kan de innovatie in aanmerking komen voor alle landbouwers (vb. pocketvergister varkensstallen, tractor met vaste rijpaden). Daarnaast organiseren de meeste innovatieve projecten na afloop van de steun een demonstratiemoment. Dit kan anderen inspireren.

Binnen M16 (Samenwerking) is het instrument "Europese innovatiepartnerschappen **(M16.1 EIP)**" gericht op het stimuleren en faciliteren van innovatie. Het speelt in op een behoefte die men enkel door samenwerking kan oplossen. Ook het stukje 'leren van elkaar' en de sterke interactie tussen onderzoek en praktijk kunnen innovatie ondersteunen. Ook kleinere sectoren komen hier aan bod. Nadeel is wel dat het hoogdrempeliger is voor de landbouwers (oproep afwachten, project schrijven).

De **combinatie van M04.1 VLIF-investeringssteun en M16.1 EIP-projectsteun** heeft een meerwaarde. In dat geval bestaat de mogelijkheid om voor beide instrumenten een aanvraag te doen.

Ook M16 "**OKW Samenwerking**" is actief op vlak van het bevorderen van innovatie. Binnen deze maatregel is de structurele verankering van de projecten belangrijk: het project moet bij voorkeur na afloop van de projectperiode verder kunnen lopen in de structurele werking van de organisatie. Innovativiteit en duurzaamheid zijn binnen deze maatregel prioritair. Een belangrijke succesfactor hier is de inzet van de projectpromotoren. Alle provincies voorzien dan ook een vorm van begeleiding voor projectpromotoren om de slaagkansen van een aanvraag te verhogen en de kwaliteit en afstemming met de PDPO-vereisten en provinciale accenten te verhogen. Daarnaast werken de samenwerkingsprojecten per evidentie voornamelijk met samenwerkingsovereenkomsten en legt dit zowel een financieel als een inhoudelijk partnerschap vast. Ook zijn er vaak co-promotoren. Hun aanwezigheid betekent dat het financiële engagement door meerdere partijen wordt gedragen, hetgeen het risico van niet-uitvoering vermindert.

Hetzelfde geldt voor de maatregel **M19 Leader**.

2.1.7 Aangetroffen problemen die de geldigheid en betrouwbaarheid van evaluatiebevindingen beïnvloeden

Hoewel de meeste maatregelen nu 'goed op stoom zijn', is het aantal volledig afgeronde projecten voor een groot deel van de maatregelen nog relatief laag. Bijgevolg zijn er nog relatief weinig data beschikbaar.

2.2 CEQ 2 – BAND TUSSEN PRAKTIJK EN ONDERZOEK

Focusgebied 1B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verstevigen van de banden tussen landbouw, voedselproductie en bosbouw en onderzoek en innovatie, waaronder met het oog op beter milieubeheer en betere milieuprestaties?

2.2.1 Uitvoering van de maatregelen

Verschillende maatregelen steunen het verstevigen van de band tussen landbouw, voedselproductie en bosbouw enerzijds, en onderzoek en innovatie anderzijds. Voor de beschrijving van de voortgang van de betrokken maatregelen verwijzen we naar hoofdstuk 1.

2.2.2 Uitbouw van nieuwe samenwerkingsverbanden tussen landbouw/voedselproductie/bosbouw-entiteiten en onderzoeks-/innovatie-instellingen

Voor verschillende maatregelen is het aantal afgeronde projecten nog laag. De komende jaren zullen er steeds meer projecten worden beëindigd en lopen de aantallen ondersteunde samenwerkingsacties verder op. Langdurige samenwerking tussen de landbouw-, de voedselproductie- en de bosbouwentiteiten, en instellingen voor onderzoek en innovatie, is dus wel al opgezet binnen PDPO III, maar het duurt een periode voordat de projecten volledig afgerond en uitbetaald zijn..

Demoprojecten (M01.2) zijn expliciet gericht op de doorstroming van kennis uit onderzoek naar de praktijk. In 2014-2018 zijn er 26 projecten afgerond. 23 hiervan dragen bij tot deze doelstelling van innovatie. De projecten focussen voornamelijk op procesinnovatie (bijvoorbeeld de introductie van de stripp-till techniek en het optimaliseren van het wekensysteem in de varkenshouderij). Vier demonstratieprojecten bevatten organisatorische innovatie. Bij alle vier wordt hierbij een tool aangereikt om de efficiëntie of capaciteit te verhogen. Eén project zette in op productinnovatie. Er werd samen gewerkt tussen onderzoeksinstellingen, praktijkcentra, landbouworganisaties en melkveehouders.

Met **M01.1 naschoolse vorming** werden in 2014-2018 16.886 opleidingen gesteund, waaraan meer dan 407.300 personen deelnamen. De totale overheidsuitgaven voor deze opleidingen bedroegen 10.885.834 euro. Opleidingen met een secundair effect op focusgebied 1B ontvingen 16.999 euro.

In de periode 2014-2018 zijn vier **M04 innovatieve investeringsprojecten** ondersteund (= afgerond én volledig uitbetaald). Hiervan waren er drie gericht op milieubeheer en –prestaties. Hierbij kan gedacht worden aan afname van de uitstoot van fijn stof door brijvoedering en het opwekken van warmte en energie die op het eigen bedrijf gebruikt kan worden, aangevuld met de reductie van ammoniak. Een tweede voorbeeld richt zich op HFK-vrije koeling waarbij optimaal gebruik wordt gemaakt van opgewekte zonne-energie en de investering tevens moet leiden tot een verminderd gebruik van chemische kiemremmers. Een derde voorbeeld betreft het verbreden van rijpaden ten behoeve van bio-teelt. Hierdoor streeft men naar een lagere CO_2-uitstoot (door een minder intensieve bodembewerking), meer mogelijkheden voor mechanische onkruidbestrijding (door minder bodemverdichting), en tevens een betere bodemstructuur waardoor onder andere het bodemleven verrijkt, de hoeveelheid organische stof in de bodem toeneemt en weersomstandigheden beter opgevangen kunnen worden.

Van alle investeringsdossiers van **M04 steun aan investeringen op het landbouwbedrijf** die in 2014-2018 hun eindbetaling ontvingen, waren er 6.858 of 22,2% innovatieve investeringsprojecten. Zij ontvingen samen bijna 97,8 miljoen euro overheidssteun.

Er zijn nog geen projecten van **M16.1 EIP** afgerond, maar er werden in de periode 2014-2018 wel 18 operationele groepen (OG) geselecteerd en opgestart. In de EIP-OG's zijn verschillende partners uit de landbouwsector betrokken, gaande van praktijkcentra over landbouworganisaties en ketenpartners tot individuele landbouwers.

Binnen **M16 OKW samenwerking** zijn er vijf afgeronde projecten. Hiervan is één dossier afgerond als klimaat- of milieuproject. Bij alle vijf de projecten was sprake van meerdere partners. 63 projecten werden in de periode 2014-2018 goedgekeurd.

De interventies onder **M16** dragen in grote mate bij tot het versterken van de link tussen land-/bosbouw en voedselproductie enerzijds en onderzoek en innovatie anderzijds. De ondersteunde projecten onder OKW Samenwerking werken - ondanks dat individuele landbouwers zelden een directe partner zijn - rechtstreeks in op de landbouwsector en/of voedselproductie. Dit bijvoorbeeld doordat het doel energiebesparingsmaatregelen op landbouwbedrijven is, meer kansen voor groene zorg, toegang tot grond, het opstarten en/of versterken van korte keteninitiatieven. In bepaalde samenwerkingsacties traden landbouworganisaties op als partner en waren de landbouwers op die manier wel rechtstreeks partner. Ook onderzoeksinstellingen (hogescholen, universiteiten, maar ook centra voor eerder praktijkgericht onderzoek) en/of instanties die werken rond het thema innovatie werken vaak mee aan de samenwerkingsacties. Deze instellingen leveren vaak expertise en zorgen binnen het project voor de begeleiding van groepen, uitvoeren van specifieke scans, enz. Naast land/bosbouw, voedselproductie en onderzoeksinstellingen zijn er in bepaalde gevallen ook nog andere actoren betrokken bij de samenwerkingsacties: gemeenten, Landelijke Gilden (socio-culturele beweging voor gezinnen op het platteland). De gemeenten/provincies treden vaak op als promotor.
Bij alle reeds ondersteunde projecten waren meerdere partners betrokken. In het project rond energiescans op landbouwbedrijven werkten 5 gemeenten en een aantal kennisinstellingen samen (RURANT, IOK, IGEAN, Innovatiesteunpunt, Thomas More en het Proefbedrijf Pluimveehouderij in samenwerking met de gemeenten Essen, Hoogstraten, Rijkevorsel, Merksplas en Wuustwezel). In dit project is gewerkt op basis van een samenwerkingsovereenkomst, welke zowel een financieel als een inhoudelijk partnerschap vastlegt. Dit soort partnerschappen heeft het meest formele karakter van samenwerking. Taken, rollen en verantwoordelijkheden bij de uitvoering van het project zijn vastgelegd in een overeenkomst. Dit betekent een hoge mate van wederzijdse mogelijkheid tot aanspreekbaarheid voor het beheersen van het project, de voortgang en evaluatie. In een ander voorbeeld rond het stimuleren van groene zorg in de Vlaamse rand was het Steunpunt Groene Zorg copromotor en traden Landelijke Gilden en Boerenbond op als partners. Tijdens het project werden (middels gesprekken) ook lokale actoren (gemeentebesturen, lokale verenigingen, ...) betrokken. Hier was geen sprake van een samenwerkingsovereenkomst.

De reeds beschikbare informatie is op dit moment nog onvoldoende om goed in te kunnen schatten welk aandeel van de samenwerkingsacties verder zou gaan na afloop van de PDPO-steun. Geen van de projecten van **M04.1 projectsteun voor innovaties** aarbij met partners werd samengewerkt, geeft in de eindrapporten aan dat ze de intentie hebben om verder te gaan na afloop van de PDPO-steun. Bij

meerdere van de projecten wordt aangegeven dat ze ervoor open staan dat potentiële klanten het project komen bekijken. Ook voor bedrijfsbezoeken staan ze open. Dit kan anderen inspireren. Ook de opvolging van technische parameters (vb pocketvergisting) blijft vaak doorlopen na afloop van de PDPO-steun.

Ook bij de evaluatie van de **M01.2 demoprojecten** werd bekeken of de eindverslagen melding maken van verdere samenwerking. Aangezien dit indirect afgeleid werd uit de informatie kan hieruit niet exact afgeleid worden hoe sterk de verdere samenwerking was, maar het geeft wel een aantal indicaties:

- Drie projecten vermelden expliciet dat men het opgebouwde netwerk wil behouden, mekaar op de hoogte zal houden en verder zal samenwerken.
- Bij 11 projecten wordt expliciet aangegeven dat het onderzoek verder zal lopen.
- 9 projecten vermelden dat de informatie beschikbaar blijft en de resultaten verder gebruikt zullen worden.

2.2.3 Opzetten van nieuwe samenwerkingsverbanden tussen landbouw/voedselproductie/bosbouw en onderzoek/innovatie voor het verbeteren van milieubeheer en –prestaties

In de periode 2014-2018 is van de vijf afgeronde dossiers onder art. 35 één dossier afgerond als klimaat- of milieuproject. Dit betreft een project onder **M16 OKW Samenwerking**. In dit project werkten vijf gemeenten en een aantal kennisinstellingen samen om gezamenlijk werk te maken van energiebesparing op land- en tuinbouwbedrijven. Binnen het project werden een aantal energie- (beeld van het energiebeheer) en warmtescans (lokaliseren warmteverliezen) uitgevoerd op pluimveebedrijven. Deze scans geven een objectief beeld van het energiebeheer op het bedrijf en het rapport geeft aan welke mogelijkheden er zijn om de factuur te verlagen en/of een beter energiemanagement op poten te zetten. De aanbevelingen uit het project kunnen door de deelnemende gemeentes worden gebruikt in hun klimaatactieplannen. Ook steeds meer land- en tuinbouwbedrijven realiseren hun besparingspotentieel door in te zetten op de gepaste, duurzame energietechnieken.

Ook binnen**.2 demonstratieprojecten** en **M04.1 projectsteun voor innovaties** was een deel van de projecten specifiek gericht op het verbeteren van milieubeheer en –prestaties. 17 van de 26 volledig uitbetaalde demoprojecten zijn specifiek gericht op het verbeteren van milieubeheer en –prestaties. 12 daarvan werden geprogrammeerd onder focusgebied 4C (bodem en erosie), twee onder focusgebied 5B (energie-efficiëntie). Twee projecten waren geprogrammeerd onder 2A (economisch) maar hadden indirect milieueffecten. Veel projecten hadden ook indirect effecten op andere milieugerelateerde focusgebieden.

Een aantal voorbeelden van demoprojecten:

- Bijdrage bodem en erosie: demonstreren van erosiebestrijdende maatregelen zoals strip-til, ontwikkelen van vruchtwisselingsscenario's, demonstreren mogelijkheden meer/alternatieve groenbedekking en hoe die in te zaaien, visueel maken van effect van bandendruk op

bodemverdichting, driftreducerende doppen demonstreren, bufferstroken, aardappeldrempeltjes…

- Bijdrage koolstofbehoud en vastlegging: "Naar koolstofbehoud/opbouw werden via groenbedekkers, het gebruik van compost en bokashi, het onderzaaien van gras in maïs en het gebruiken van organische producten in maïs een aantal mogelijkheden uitgetest, gedemonstreerd en toegelicht. Deze ruime scope zorgt ervoor dat iedere landbouwer binnen zijn bedrijfsvoering 1 of meerdere opties kan toepassen."

Van de vier ondersteunde **innovatieve investeringsprojecten** waren er drie gericht op milieubeheer en –prestaties. Zo droeg een project bij aan een verminderde uitstoot van fijn stof door brijvoedering en het opwekken van warmte en energie die op het eigen bedrijf gebruikt kan worden, aangevuld met de reductie van ammoniak. Een tweede voorbeeld richt zich op HFK-vrije koeling waarbij optimaal gebruik wordt gemaakt van opgewekte zonne-energie en de investering tevens moet leiden tot een verminderd gebruik van chemische kiemremmers. Een derde voorbeeld betreft het verbreden van rijpaden ten behoeve van bio-teelt. Hierdoor streeft men naar een lagere CO_2-uitstoot (door een minder intensieve bodembewerking), meer mogelijkheden voor mechanische onkruidbestrijding (door minder bodemverdichting), en tevens een betere bodemstructuur waardoor o.a. het bodemleven verrijkt, de hoeveelheid organische stof in de bodem toeneemt en weersomstandigheden beter opgevangen kunnen worden.

2.2.4 De opgezette samenwerkingsprojecten leiden tot het identificeren en realiseren van innovaties, incl. in het domein van milieubeheer en –prestaties

De 5 afgeronde projecten van **M16 OKW samenwerking** hadden een verschillende scope: één van de projecten richtte zich op directe kansen bieden voor meerdaags en internationaal toerisme en voor korte-keten landbouw (hoeveverkoop en boerenmarkten), en leidt dus tot vermarktingsinnovatie. Voor twee samenwerkingsacties was het de bedoeling om de toegang tot grond voor lokale voedselstrategieën te realiseren via samenwerking met overheden, private landeigenaars en andere organisaties en daarbij ook te zoeken naar alternatieven voor het aankopen van grond door de Landgenoten (bijv. erfpacht). Een vierde project heeft geleid tot een aanzienlijke stijging van het aantal zorgboerderijen (en zelfs bijna een verdubbeling in de Vlaamse rand). De nieuwe werkwijze voor het stimuleren en helpen opstarten van zorgboerderijen wordt nu ook elders in Vlaanderen toegepast. Dit project heeft bijgevolg geleid tot innovatie op vlak van verbreding van de activiteiten.
Een laatste project wilde de sector ondersteunen om te kiezen voor meer duurzame energietechnieken op landbouwbedrijven. Binnen het project werden een aantal energie- (beeld van het energiebeheer) en warmtescans (lokaliseren warmteverliezen) uitgevoerd op pluimveebedrijven. Deze scans geven een objectief beeld van het energiebeheer op het bedrijf en het rapport geeft aan welke mogelijkheden er zijn om de factuur te verlagen en/of een beter energiemanagement op poten te zetten. Op die manier leidt dit project tot procesinnovatie en is het vooral gericht op het klimaat.

2.2.5 Interacties tussen kennisinstellingen en sector in demonstratie- en innovatieprojecten helpen om capaciteit op te bouwen en zijn een opstap voor samenwerkingsprojecten

Over samenwerkingsacties die gesteund worden onder art. 35 en die mogelijk een vervolg zijn op demo- en innovatieve investeringsprojecten is momenteel nog onvoldoende informatie beschikbaar. Dit komt mede doordat het aantal gerealiseerde projecten nog niet zo groot is (of zelfs nog nihil voor enkele maatregelen). Wel is bekend dat het innovatief investeringsproject rond vaste rijpaden is gestart naar aanleiding van een lopend EIP-project rond vaste rijpaden.

Om het aantal samenwerkingsacties onder art.35 als vervolg op demo/innovatieve projectsteun te stimuleren werd vanaf oproep 2019 de mogelijkheid gecreëerd om ook groepen landbouwers tot de begunstigden van innovatieve investeringsprojecten.

Uit het doornemen van de eindrapporten van de M01.2 demoprojecten kan worden geconcludeerd dat drie projecten vermelden expliciet het vervolg te zijn van een voorgaand demoproject.

In het kader van deze evaluatievraag is tevens gezocht naar sleutelfactoren die bijdragen tot een effectieve samenwerking. Hoewel er voor M16.1 EIP operationele groepen in de periode 2014-2018 nog geen afgeronde projecten zijn, kunnen wel reeds een aantal randvoorwaarden voor een goede werking van een Operationele Groep worden vastgesteld (niet specifiek voor milieu):

- Gedrevenheid (de vraag moet urgent en bottum-up zijn)
- Enthousiasme (herkenning tussen de telers)
- Geloof (de ambitie moet realistisch zijn)
- Garantie (goede facilitator vereist)

Hoewel samenwerking geen hoofddoel is van de maatregel voor M04.1 innovatieve investeringsprojecten, blijkt uit de eindverslagen dat de samenwerking vooral te vinden is tussen de landbouwer en een machinebouwer/ontwikkelaar. De effectieve samenwerking wordt hier behaald door continue verbeterprocessen (met als doel het behalen van het gewenste resultaat) en een goede afstemming vóór, tijdens en na het project.
Voor M16 OKW Samenwerking is men bij een samenwerkingsproject verplicht is om minstens één samenwerkingsovereenkomst te hebben. Dit kan met een partner zijn of met een copromotor. Middels dergelijke samenwerkingsovereenkomst wordt zowel een financieel als een inhoudelijk partnerschap vastgelegd. Dit soort partnerschappen heeft het meest formele karakter van samenwerking. Taken, rollen en verantwoordelijkheden bij de uitvoering van het project zijn vastgelegd in een overeenkomst. Dit betekent een hoge mate van wederzijdse aanspreekbaarheid voor het beheersen van het project, de voortgang en evaluatie. Ook zijn er vaak co-promotoren. Hun aanwezigheid betekent dat het financiële engagement door meerdere partijen wordt gedragen, hetgeen het risico van niet-uitvoering vermindert.

2.2.6 PDPO heeft bijgedragen tot samenwerking in plattelandsgebieden

Het PDPO draagt bij tot samenwerking in plattelandsgebieden. In de periode 2014-2018 zijn 70 samenwerkingsprojecten goedgekeurd via de maatregelen voor samenwerking stad/platteland en OKW samenwerking. Binnen OKW Samenwerking zijn in de periode 2014-2018 5 projecten afgewerkt.

Binnen de maatregel EIP operationele groepen zijn in de periode 2014-2018 nog geen projecten gerealiseerd. Wel zijn er 18 projecten goedgekeurd (en dus lopende).
Ook van de samenwerkingsprojecten onder LEADER zijn er nog geen gerealiseerde projecten. Hier zijn in de periode 2014-2018 drie projecten goedgekeurd. De komende jaren zullen bijgevolg steeds meer projecten worden afgerond en zal de impact duidelijker worden.

2.3 CEQ 3 – LEVENSLANG LEREN

Focusgebied 1C: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP een leven lang leren en beroepsopleiding in de landbouw- en bosbouwsector ondersteund?

Verschillende maatregelen zetten in op de ontwikkeling van de kennisbasis op het platteland. Denk daarbij aan de maatregelen M01.1 steun voor opleiding in de landbouw (naschoolse vorming), M01.2 demonstratieprojecten, M02 bedrijfsadviesdiensten, M16 EIP, M19 LEADER.

2.3.1 Bereik van de maatregelen

Naschoolse vorming, bedrijfsadviesdiensten maar ook demoprojecten dragen direct bij aan de kennisontwikkeling. Middels **M01 naschoolse vorming** werden in de periode 2014-2018 407.314 deelnemers opgeleid (aandachtsgebied 1C). In totaal ontvingen 1.169 unieke begunstigden een advies via M02 bedrijfsadvies.

Ook **M01 demoprojecten** leveren een essentiële bijdrage in het levenslang bijscholen van landbouwers. Demoprojecten spelen namelijk zeer sterk in op actuele thema's, zoals wijzigingen in de wetgeving die een aanpassing in de bedrijfsvoering of productiewijze vergen (bijvoorbeeld verstrenging mestwetgeving, afschaffing quota, …). Er werd dan ook vastgesteld dat de interesse van de landbouwers bij dergelijke projecten zeer groot is. Daarnaast spelen demoprojecten ook in op crisissituaties, waardoor het levenslang leren ook een soort begeleiding van landbouwers is. Zeer vaak gaat het daardoor wel eerder over reactieve dan proactieve projecten. Met alle 26 uitbetaalde demonstratieprojecten zijn in totaal 683 acties gebeurd gericht op kennisverspreiding en werden 18.468 deelnemers bereikt.

Ook vanuit **M16 EIP** wordt gewerkt aan kennisontwikkeling: na afronding van het project wordt de opgebouwde kennis breed verspreid.

Zestien afgewerkte **LEADER-projecten** (**M19**) droegen bij aan focusgebied 1C en bereikten met de georganiseerde opleidingen 8.656 deelnemers.

2.3.2 Evaluatie demoprojecten

Voor M01 demoprojecten gebeurde een aparte evaluatie van een aantal projecten ingediend vanaf 2014 waarvoor eind 2018 een eindrapport beschikbaar was. Deze evaluatie leverde een aantal interessante trends en inzichten op:

- Aantal geëvalueerde projecten die bijdragen aan focusgebied 2A in de periode van PDPO III (vanaf 2014) waarvoor eindrapport beschikbaar: 9

- Men wil (minstens) één aspect aanpakken om de rendabiliteit te verhogen:
    - Vier projecten focussen op specifieke technische zaken: sterfte ééndagskuikens verbeteren, voederconversie verbeteren, klauwgezondheid verbeteren, begeleiding in de nieuwe verplichtingen rond huisvesting.
    - Vier projecten focussen op het belang van bedrijfseconomische boekhouding, het registreren van economisch-financiële gegevens en kenmerken of marktfactoren, zodat landbouwers doordachte keuzes maken. Sommige zaken worden eerder gevoelsmatig beslist en dus is cijfermatige onderbouwing van belang.
- Zeven van de negen projecten werken aan een 'tool', een praktisch instrument dat de landbouwer kan gebruiken. In drie gevallen gaat het om een reeds bestaande tool die verfijnd/geactualiseerd of geoptimaliseerd wordt.

- Aantal geëvalueerde projecten die bijdragen aan focusgebied 4C in de periode van PDPO III (vanaf 2014) waarvoor eindrapport beschikbaar: 14
    - De verstrengde regels van MAP5 zorgden er duidelijk voor dat veel projecten rond bodemkwaliteit en erosiebestrijding ingediend werden: 9 van de 14 projecten vermelden het erosieprobleem en de verstrengde regels van het MAP als aanleiding voor het project. Voor de drie projecten die focussen op biologische landbouw wordt de nadruk gelegd op de geïntegreerde teelt en het belang van het monitoren van ziekten en plagen, met als doelstelling de gewasbeschermingsmiddelen zo efficiënt mogelijk in te zetten. Hier verwijst men in de verantwoording voor één van de projecten ook naar de regelgeving, namelijk de verwachting dat toegelaten chemische bestrijdingsmiddelen in de toekomst meer en meer beperkt zullen worden. De wetgeving heeft dus ook een effect op de interesse van het doelpubliek.

- Meer dan in de projecten rond economische prestaties wordt verder gewerkt op reeds bestaande kennis, die overgebracht wordt naar de landbouwer. Er is al heel veel kennis voorhanden rond dit thema waardoor de nadruk veel meer ligt op het demonstreren dan op het ontwikkelen zelf. Soms gaat het om technieken die in andere sectoren wel al goed ingeburgerd zijn maar ook voor andere teelten toepasbaar kunnen zijn. Enkele projecten focussen wel op nieuwe technieken die men zowel uittest als demonstreert. Soms worden de twee gecombineerd:

    "Voor veel telers zijn de verscherpte erosiebestrijdende maatregelen nieuwigheden. Niet-kerende bodembewerking en drempeltjes zijn reeds goed ingeburgerd bij de grote akkerbouwteelten maar nog niet klaar voor implementatie in de groente- en witloofteelt. Directzaai en strip-till vereisen zelfs nog pionierswerk. [...] Er werd eerst gezocht naar pioniers en de daar gevonden technieken werden uitgetest in proefvelden. Door onderzoek en demonstraties uit het project werd een nieuwe agrarische praktijk in het leven geroepen die hopelijk verder zal aanslaan. Verschillende telers hebben ondertussen aangegeven een vaste tand te gebruiken, en een aantal telers overweegt de aanschaf van een drempeltjesmachine."

2.4 CEQ 4 – ECONOMISCHE PRESTATIES, HERSTRUCTURERING EN MODERNISERING

Focusgebied 2A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verbeteren van de economische prestaties, de herstructurering en modernisering van ondersteunde landbouwbedrijven, met name door hun marktdeelname en landbouwdiversifiëring te verhogen?

Diverse maatregelen werken in op dit aandachtsgebied. Maatregelen met een direct effect zijn: M01.1 Steun voor opleiding in de landbouw, M01.2 demonstratieprojecten, M04.1 projectsteun voor innovaties in de landbouw, M04.1 investeringssteun in de landbouw, M06.3 steun voor ontwikkeling van kleine landbouwbedrijven, M16 EIP OG.

Maatregelen met een indirect effect zijn: M02 bedrijfsadviesdiensten, M04.2 investeringssteun voor verwerking en afzet van land- en tuinbouwproducten, M06.1 overnamesteun voor jonge landbouwers, M09 steun voor oprichting van producentenorganisaties.

2.4.1 Uitvoering van de maatregelen

Voor de beschrijving van de voortgang van de maatregelen geprogrammeerd onder focusgebied 2A verwijzen we naar hoofdstuk 1.

2.4.2 Overheidssteun

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en bijhorende Vlaamse cofinanciering en Europese overgedragen pijler 1-middelen), inclusief betalingen voor onafgewerkte projecten en exclusief staatssteun, van 206.286.730 euro in 2014-2018 ging 33% naar focusgebied 2A (exclusief de secundaire effecten). In de periode 2014-2018 werd ruim 160 miljoen euro, inclusief staatssteun, uitbetaald aan volledig afgewerkte projecten onder focusgebied 2A.

2.4.3 Evaluaties van de maatregelen

2.4.3.1 Economische impact investeringssteun en overnamesteun

Een externe evaluator analyseerde het effect van de maatregelen M04.1 steun voor investeringen in landbouwbedrijven en M06.1 overnamesteun (2007-2015) op een aantal economische parameters en vergeleek het bekomen effect van de steun met de resultaten uit de ex post evaluatie van PDPO II (Verspecht & Buysse, 2017). Uit deze analyse kunnen volgende conclusies getrokken worden:

- De investeringen die de weerbaarheid trachten te vergroten van de Vlaamse bedrijven resulteren in een outputverhoging, maar ook in een sterkere kostenverhoging. Het aantal arbeidskrachten stijgt ook significant waardoor een negatief effect werd vastgesteld op de output per VAK en de arbeidsproductiviteit.

- In grote lijnen zorgen diversificatie-investeringen voor een hogere output, maar bij investeringen rond energieproductie is er geen positief resultaat omdat de investering eveneens hoge kosten met zich meebrengt.

- De steuncategorie "milieu" is grotendeels dezelfde als het subthema INPUT uit de ex-post en groepeert de andere (niet-energie) inputbesparende investeringen alsook de investeringen met negatieve effecten (uitgezonderd emissies naar lucht) uit het subthema milieu-externaliteiten. Deze investeringen laten de kosten dalen, maar de output daalt meer.

- De investeringssteun ter verbetering en inrichting van stallen laat de output dalen en ook de kosten. Dit resulteert in een negatieve bruto toegevoegde waarde. Het bouwen en inrichten van de stallen neemt wat tijd in beslag, een *lag* van twee jaren is niet voldoende. Wat we zien in de cijfers, is het tijdelijke effect waarbij of de veestapel tijdelijk vermindert of de bedrijfsvoering grondig wordt aangepast om de nodige investeringen te kunnen doen aan de stal. Dit is een investering die zich op langere termijn afbetaalt.

- Structurele investeringssteun daarentegen laat de output stijgen en ook de bruto toegevoegde waarde. Tegelijkertijd werd een toename van het aantal VAK vastgesteld.

- Bij de energiebesparende investeringen (5B) stijgen de kosten maar verhoogt wel de output. Het aantal arbeidskrachten stijgt ook na zulke investeringen. Het lijkt erop dat dit type investeringen eerder gepaard gaan met een uitbreiding om zo toch rendabel te zijn. Dat zijn ze ook want op de bruto toegevoegde waarde heeft deze steun een positief effect in de gedetailleerde analyse.

- De investeringssteun voor emissie beperkende investeringen (5D) zorgt voor een negatief effect op de kosten en ook op de bruto toegevoegde waarde. Deze investeringen zijn vaak noodzakelijk om te voldoen aan strenge milieunormen.

- De bruto toegevoegde waarde, de resultante van output en kosten is positief voor de diversificatie-investeringen, overnamesteun, de structurele investeringen en de energiebesparende investeringen. Maar zoals te verwachten hebben milieu-investeringen zoals uitstootbeperkende investeringen een negatief effect op de bruto toegevoegde waarde. Ook de investeringssteun voor stallen geeft een tijdelijk nadelig resultaat.

2.4.3.2 Resultaatindicator R2

R2: Change in agricultural output on supported farms / annual working unit (euro/AWU):
Voor de berekening van deze door Europa opgelegde indicator werden de maatregelen M04 steun voor investeringen op het landbouwbedrijf en M06 overnamesteun jonge landbouwers meegenomen, omdat voor deze maatregelen effecten verwacht werden op basis van eerdere evaluaties, en omdat deze maatregelen reeds volledig afgewerkte projecten hebben. Voor de berekening van R2 werd de fixed effects dynamische panel regressie toegepast.

Het effect van voornoemde maatregelen op de ouptut/VAK (voltijdse arbeidskracht) bij de bedrijven die steun ontvingen in de periode 2007-2015 is negatief (-3.659 euro/VAK voor een gemiddeld bedrijf) (Verspecht & Buysse, 2017).

De in het CMES voorgestelde bijkomende resultaatindicator R2 (output/VAK) is niet zinvol voor Vlaanderen. Duidelijk is dat overnamesteun de kosten laat dalen en ook een positief effect heeft op

bruto toegevoegde waarde. Ook bij 2A-investeringssteun stijgt de output, maar ook het aantal arbeidskrachten. De output per VAK is negatief. We moeten vaststellen dat investerings- en overnamesteun niet louter gericht zijn op het verhogen van output per VAK. Om concurrentieel te blijven en de zware milieunormen te halen in Vlaanderen, gaan investeringen vaak gepaard met een productieverhoging. De finaliteit van de verschillende investeringscategorieën is vaak anders. Sommige verhogen de output, sommige verlagen de kosten, soms stijgt het aantal arbeidskrachten. Eén enkele indicator zoals output per VAK kan de diversiteit aan mogelijke impact niet voldoende beschrijven (Verspecht & Buysse, 2017).

De bruto toegevoegde waarde, de resultante van output en kosten, is een meer relevante indicator. Daaruit blijkt dat zowel overnamesteun als 2A-investeringsteun een positief effect hebben. De steun voor uitstootbeperkende investeringen heeft een negatief effect, maar zonder deze investeringssteun zou dit effect nog meer negatief zijn of zouden investeringen niet gebeuren. Nochtans zijn deze investeringen noodzakelijk om concurrentieel te blijven en de leefbaarheid van de Vlaamse bedrijven veilig te stellen (Verspecht & Buysse, 2017).

2.4.3.3 Succesfactoren M04 Projectsteun innovatie

M04.1 projectsteun innovatie is in 2016 van start gegaan. In de periode 2014-2018 werden 46 projecten geselecteerd en zijn 4 projecten volledig afgerond en uitbetaald.
De factoren die voor landbouwers belangrijk waren om mee te doen aan deze maatregel zijn divers. Een deel kampte met een grote investering (bouw stal, bouw sorteermachine), waarbij de haalbaarheid werd verhoogd door de verkregen steun. Wel werd hierbij, afhankelijk van het project, sterk gekeken naar andere factoren (zoals de omgeving, rationeel energiegebruik, beperkte uitstoot van ammoniak/broeikasgassen e.d.). Voor andere projecten telde ook het rendement van het bedrijf duidelijk mee. Dit kan tot uiting komen in het versterken van het marktaandeel, bekomen van een aanvaardbare terugverdientermijn, realiseren van een hoger arbeidsinkomen, streven naar een optimale opbrengst.
De maatregel projectsteun innovatie draagt bijgevolg duidelijk bij tot het verbeteren van de economische prestaties, de herstructurering en modernisering van ondersteunde landbouwbedrijven.

2.4.3.4 M01 demoprojecten

Een interne evaluatie van M01.2 demoprojecten leverde een aantal interessante trends en inzichten op.

- Aantal geëvalueerde projecten die bijdragen aan focusgebied 2A in de periode van PDPO III (vanaf 2014) waarvoor eindrapport beschikbaar: 9
    - Aantal deelnemers demoprojecten (geen uniek aantal, ook niet exclusief landbouwbedrijven): 3.397
    - Aantal acties kennisverspreiding voor deze projecten: 220
    - Betrokken sectoren: melkvee (2), varkens, pluimvee, schapen, konijnen, groenten (2), sierteelt. Er zijn opvallend meer projecten in de dierlijke sectoren en sectoren waar de rendabiliteit de laatste jaren sterk onder druk stond.

- Zeven van de negen aanvragers stellen letterlijk dat de rendabiliteit onder druk staat en dat het project daarom noodzakelijk is. Het gaat dus om 'reactieve' eerder dan 'proactieve' projecten.

- Men wil (minstens) één aspect aanpakken om de rendabiliteit te verhogen:

    - Vier projecten focussen op specifieke technische zaken: sterfte ééndagskuikens verbeteren, voederconversie verbeteren, klauwgezondheid verbeteren, begeleiding in de nieuwe verplichtingen rond huisvesting.

    - Vier projecten focussen op het belang van bedrijfseconomische boekhouding, het registreren van economisch-financiële gegevens en kenmerken of marktfactoren, zodat landbouwers doordachte keuzes maken. Sommige zaken worden gevoelsmatig beslist en dus is het belang van een cijfermatige onderbouwing groot.

- Eén project werkt (onder andere) op de uitbouw van alternatieve teelten door hiervoor rendabiliteitsfiches voor te maken, alle andere projecten focussen op het verbeteren van bestaande teelten/praktijken. Van belang is dat de meeste projecten werken op het optimaliseren van de bestaande groeistrategie, slechts twee gaan verder dan dat.

- Zeven van de negen projecten werken aan een 'tool', een praktisch instrument dat de landbouwer kan gebruiken: technische management tool, rekentool kostprijs, financieel-economische tool, beslissingstool, berekeningstool… In drie gevallen gaat het om een reeds bestaande tool die verfijnd/geactualiseerd of geoptimaliseerd wordt.

Samengevat spelen demoprojecten vaak in op crisissituaties. Verschillende voorbeelden tonen aan dat dergelijke projecten zeer waardevol zijn om de bedrijfsvoering efficiënter te doen verlopen en zo de economische weerbaarheid van landbouwers te verhogen. Er blijkt uit de respons op de projecten dat dergelijke projecten nog steeds zeer noodzakelijk zijn omdat deze bedrijfseconomische kennis nog te vaak ontbreekt.

2.5 CEQ 5 – GENERATIEWISSEL

Focusgebied 2B: In hoeverre hebben de steunmaatregelen in het kader van het POP de instap van goedgeschoolde landbouwers in de landbouwsector en met name, de generatiewissel ondersteund?

Verschillende maatregelen zetten in op het ondersteunen, adviseren en opleiden van jonge landbouwers.

Maatregelen met een direct effect op dit aandachtsgebied zijn: M01.1 steun voor opleiding in de landbouw, M02.1 bedrijfsadviesdiensten, M06.1 overnamesteun voor jonge landbouwers.
Maatregelen met een indirect effect op focusgebied 2B zijn: M04.1 steun aan investeringen op het landbouwbedrijf, M06.3 steun voor ontwikkeling van kleine landbouwbedrijven.

2.5.1 Uitvoering van de maatregelen

Voor de beschrijving van de voortgang van de maatregelen geprogrammeerd onder focusgebied 2B verwijzen we naar hoofdstuk 1.

2.5.2 Overheidssteun

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en bijhorende Vlaamse cofinancering en Europese overgedragen pijler 1-middelen) van 206.286.730 euro, inclusief betalingen voor onafgeronde dossiers en exclusief staatssteun, ging in 2014-2018 9% naar focusgebied 2B (exclusief de secundaire effecten).
In de periode 2014-2018 werd bijna 28,4 miljoen euro, inclusief staatssteun, uitbetaald aan volledig afgewerkte projecten onder focusgebied 2B.

2.5.3 Evaluatie: Economische impact overnamesteun

Een externe evaluator analyseerde het effect van de overnamesteun (M06) (2007-2015) op een aantal economische parameters en vergeleek de resultaten met die van de ex post evaluatie PDPO II. Voor de bepaling van het effect van de overnamesteun (M06) op een aantal economische parameters werd de fixed effects dynamische panel regressie gebruikt.

De overnamesteun brengt een daling van de kosten teweeg, dit resulteert in een positieve bruto toegevoegde waarde. Alhoewel op de output en arbeid geen significant effect werd vastgesteld, daalt toch de totale output per VAK (voltijdse arbeidskracht). In de ex-post gaf overnamesteun geen significante resultaten (Verspecht & Buysse, 2017).

2.6 CEQ 6 – INTEGRATIE IN DE KETEN

Focusgebied 3A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verbeteren van het concurrentievermogen van de primaire producenten door hen beter te integreren in de levensmiddelenketen met behulp van kwaliteitsregelingen, het toevoegen van waarde aan landbouwproducten, bevordering van afzet in plaatselijke markten en van korte toeleveringsketens, producentengroeperingen en brancheorganisaties?

Maatregelen met een direct effect op dit aandachtsgebied zijn: M04.2 steun voor verwerking en afzet van land- en tuinbouwproducten, M09 steun voor oprichting van producentenorganisaties.

Maatregelen met een indirect effect op focusgebied 3A zijn: M01.1 steun voor opleiding in de landbouw, M01.2 demonstratieprojecten, M04.1 steun voor investeringen op het landbouwbedrijf, M04.1 projectsteun voor innovaties in de land- en tuinbouw, M16.1 EIP-OG, M07 versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door investeringen, M16 versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door samenwerking, M16 plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving, M19 LEADER.

2.6.1 Uitvoering van de maatregelen

Voor de beschrijving van de voortgang van de maatregelen geprogrammeerd onder focusgebied 3A verwijzen we naar hoofdstuk 1.

2.6.2 Overheidssteun

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en bijhorende Vlaamse cofinanciering en overgedragen Europese pijler 1-middelen) van 206.286.730 euro in 2014-2018, inclusief betalingen voor onafgewerkte projecten, ging 0,15% naar focusgebied 3A (exclusief de secundaire effecten). In de periode 2014-2018 werd 300.000 euro uitbetaald aan volledig afgewerkte dossiers onder focusgebied 3A.

2.6.3 Evaluatie: steun voor oprichting van producentenorganisaties

Het Departement Landbouw en Visserij werktte aan een interne opdracht rond de PDPO-maatregel M09 Steun voor oprichting van producentenorganisaties (PO's). De 4 ondersteunde producentenorganisaties (PO's) werden in het najaar van 2018 mondeling bevraagd door de beheersdienst. De bevraging bestond uit twee grote delen: een eerste deel peilde naar de impact van de steun, een tweede deel naar de werking van de steunmaatregel. De 4 bevraagde producentenorganisaties zijn dienstverlenend en worden zelf geen eigenaar van het landbouwproduct. Voor twee van de vier PO's is onderhandelen met de afnemer over de leveringsvoorwaarden hun belangrijkste taak.

2.6.3.1 Impact van de steun

Alle producentenorganisties zijn ervan overtuigd dat door de maatregel hun concurrentiepositie verbeterd is. Bij de vraag hoe, werd als volgt geargumenteerd:

- Door onderlinge benchmarking en informatie-uitwisseling kunnen de telers beter onderhandelen over hun prijzen met leveranciers en afnemers;
- Door snellere informatiestromen kunnen de telers beter inspelen op de marktontwikkelingen;
- Voor de eerste maal is er een specifiek aanspreekpunt voor leghennentelers;

- Als producentenorganisatie kan men beter onderhandelen met de afnemer, zowel over de prijs als over de leveringsvoorwaarden.

Bij de vraag naar een **betere integratie in de** levensmiddelen**keten** wordt meer verdeeld geantwoord. Slechts 2 van de 4 zien een betere integratie als voordeel van de maatregel en dan blijft het nog beperkt tot een betere kennis van de werking van de andere schakels in de keten en meer informatiedeling. In de zuivelsector wordt door een melkoverschot en personeelswissels bij de zuivelfabrieken, de onderhandelingspositie van de teler bemoeilijkt.

Wat **kwaliteit**sregelingen betreft is er één producentenorganisatie die hierrond afspraken gemaakt heeft. Er wordt door de afnemer een kwaliteitspremie uitbetaald aan de teler. De modaliteiten zijn mede tot stand gekomen door overleg.

Op vlak van de **bevordering van de afzet** waren er weinig resultaten. In de zuivelsector is er een overaanbod, de afzet is eerder gekrompen. De afnemers zijn eerder geneigd om telers af te stoten dan om er nog bij te nemen. Er is wel gezocht naar nieuwe afzetkanalen, maar tot hiertoe zonder veel succes.

De **marktmacht** van de producenten is toegenomen bij drie van de vier producentenorganisaties. Zij halen volgende redenen aan:

- Als groep staan ze sterker om te onderhandelen. Zonder PO was het nog moeilijker geweest de voorbije jaren.
- Door prijzen te vergelijken met collega-landbouwers, lid van de PO, kan er beter onderhandeld worden met leveranciers en afnemers.

- De telers zijn beter geïnformeerd. Er is meer en snellere informatie over voeder- en grondstoffenprijzen. Hierdoor kan er beter onderhandeld worden over voederkortingen.

2.6.3.2 Werking van de steunmaatregel

De producentenorganisaties vonden de steunmaatregel goed georganiseerd, alles is tot hiertoe vlot verlopen. Er was voldoende budget voor de ingediende dossiers.

Als knelpunt komt wel duidelijk naar voren dat de stopzetting van de opstartsteun na de periode van 5 jaar een onzekere factor is. Het verlengen van de steun na 5 jaar wordt dan ook als belangrijk verbeterpunt genoemd.
Er is geen financiële ondersteuning voorzien vanaf de opstart. Hierdoor neemt het risico op afhankelijkheid van afnemers die wel financieel willen ondersteunen toe. Naast financiële steun is er ook

nood aan meer concrete ondersteuning van startende initiatieven (leidraad, ondersteuning bij het opstellen van statuten, procesbegeleiding, verspreiden van goede praktijken, ….).

2.7 CEQ 7 – RISICOPREVENTIE EN -BEHEER

Focusgebied 3B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP risicopreventie en -beheer op landbouwbedrijfsniveau ondersteund?

De maatregel die direct effect heeft op focusgebied 3B is M17 Risicobeheer. Deze maatregel werd nog niet opgestart. Daardoor zijn geen gegevens beschikbaar.

2.8 CEQ 8 – BIODIVERSITEIT

Focusgebied 4A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP het herstel, de instandhouding en verbetering van de biodiversiteit, waaronder in Natura 2000-gebieden, gebieden met natuurlijke of andere specifieke beperkingen en HNW-landbouw, en de toestand van het Europese landschap ondersteund?

Maatregelen met een direct effect zijn M01.1 naschoolse vorming, M04.4 steun aan niet-productieve investeringen op het landbouwbedrijf, M07.6 inrichting in functie van Natura 2000, M08.5 herbebossing, M10.1 agromilieuklimaatmaatregelen.
Maatregelen met een indirect effect op focusgebied 4A zijn M01.2 demoprojecten, M02.1 bedrijfsadviesdiensten, M08.1 bebossing, M08.2 boslandbouwsystemen, M10.1 agromilieuklimaatmaatregelen, M11 hectaresteun biolandbouw.

2.8.1 Uitvoering van de maatregelen

Voor de beschrijving van de uitvoering van de maatregelen geprogrammeerd onder focusgebied 4A verwijzen we naar hoofdstuk 1.

Uitvoering van de maatregelen in Natura 2000-gebied:

- 697 (of 2,3%) van de in 2014-2018 gesteunde investeringsprojecten (M04.1) waren gelegen in Natura 2000-gebied[1]. Zij ontvingen 2,9% van de totale overheidsuitgaven voor deze maatregel.
- 12 van de 1.149 (of 1%) in 2014-2018 gesteunde overnamedossiers (M06) waren gelegen in Natura 2000-gebied. Deze dossiers ontvingen 2,2% van de totale overheidsuitgaven voor deze maatregel.
- Ruim 20% van het in 2014-2018 aangelegde areaal boslandbouw (agroforestry) (M08.2) was gelegen in Natura 2000-gebied. Deze dossiers ontvingen 15,5% van de totale overheidsuitgaven voor deze maatregel.
- 6,6% van het totale in 2014-2018 uitbetaalde areaal onder M10 agromilieu lag in Natura 2000-gebied. Zij ontvingen 8,9% van de totale overheidsuitgaven voor deze maatregel.

[1] Gelegen in Natura 2000-gebied = minstens 50% van de perceelsoppervlakte ligt in Natura 2000-gebied

- 13% van het totale in 2014-2018 uitbetaalde areaal onder M11 biologische landbouw lag in Natura 2000-gebied.
- Er zijn nog geen LEADER-projecten (M19) afgerond die over Natura 2000 gingen.

2.8.2 Overheidssteun

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en bijhorende Vlaamse cofinanciering en overgedragen Europese pijler 1-middelen) van 206.286.730 euro, inclusief tussentijdse betaling van nog niet afgeronde projecten, in 2014-2018 ging 10% naar focusgebied 4A (exclusief de secundaire effecten). In de periode 2014-2018 werd 28,05 miljoen euro uitbetaald aan volledig afgewerkte projecten met een primair effect op focusgebied 4A.

2.8.3 Evaluaties van het effect op biodiversiteit

Er zijn nog geen resultaten van afgeronde evaluaties. Wel zijn verschillende studies in uitvoering.

2.8.3.1 Biodiversiteitsmeetnetten

Rond de biodiversiteitsmeetnetten heeft INBO een voorlopig eindrapport opgeleverd. Gezien de status nog niet definitief is, zijn de resultaten nog niet gepubliceerd. De opvolging door het INBO beoogt een effect te meten op macroschaal (Vlaanderen). Deze voorlopige resultaten tonen vooral de moeilijkheid om op Vlaams niveau een uitspraak te doen aan de hand van een beperkt meetnet (zowel in aantal als in tijd). Wanneer er zeer weinig abundantie-veranderingen zijn (aantal territoria) is het niet verwonderlijk dat er nagenoeg geen significante relaties kunnen gevonden worden met omgevingsvariabelen en/of de aanwezige oppervlakte aan beheerovereenkomsten.

2.8.3.2 Effectiviteit van beheerovereenkomsten voor akker- en weidevogels

Er werd door de uitvoerder (UHasselt) een tussentijds rapport opgemaakt. Via deze studie wordt getracht op microschaal na te gaan wat het effect van de genomen beheerovereenkomsten is. De studie werd gestart in 2018. In het broedseizoen van 2018 werd hoofdzakelijk een grote hoeveelheid data verzameld betreffende algemene broedvogelkarteringen, broedgedrag van doelsoorten en voedselbeschikbaarheid. Daarnaast werden succesvolle testen ondernomen om vanaf het broedseizoen 2019 onderzoek uit te voeren op individueel niveau. Uiteindelijk zal deze studie toelaten de beheerovereenkomsten op een microschaal te evalueren.

2.8.3.3 Realisaties ANB-maatregelen

Het geplande evaluatieproject, waarin zou gekeken worden naar de realisatie en effectiviteit van de ANB-maatregelen, werd conceptueel gewijzigd. Agentschap Natuur en Bos (ANB) bereidt een grotere rapportering voor van de evolutie en van het openstaand saldo van de inspanningen om de instandhoudingsdoelstellingen te realiseren. De methodiek van de grotere rapportering voor de te realiseren IHD-databanken is nog niet helemaal rond met de integratie van de bijzondere projectoproepen. Het opzet is om op basis van kaarten de gerealiseerde maatregelen af te zetten tegen de vooropgestelde inspanningen. Zo wordt duidelijk wat al gerealiseerd is en wat nog te realiseren is.

2.8.3.4 Monitoringsacties rond het soortenbeschermingsplan (SBP) voor de grauwe kiekendief en voor de hamster

De de rapporteringen lopen en monitoringsacties zijn ondernomen.

2.8.3.5 Demoprojecten: case studies

Van de in totaal 26 uitbetaalde projecten van M01.2 demoprojecten zijn er 4 met secundair effect op focusgebied 4A. Enkele voorbeelden:

- In een project rond biologische gewasbescherming naar aanleiding van recent opgedoken ziekten en plagen (oa. D. suzukii) laat men de biologische landbouwsector een voorbeeld zijn voor een optimale gewasbescherming door het combineren van preventie en curatieve middelen.

  "Biologische landbouw streeft naar een natuurlijk evenwicht en gezonde planten, door een hoge (functionele agro)biodiversiteit, een beredeneerde vruchtwisseling, een gezonde bodem, een juiste rassenkeuze en een aangepaste schadedrempel. Soms zijn specifieke beheersmaatregelen nodig, soms preventief, soms curatief. Het project wil telers sensibiliseren om meer preventief te werk te gaan, door integratie van alle maatregelen, door voldoende te monitoren, waarschuwingen op te volgen: zo kan de inzet van biologische GBM op een beredeneerde manier gebeuren en zo beperkt mogelijk gehouden."

- Het project "Meer inzetten van vlinderbloemigen op rundveebedrijven in het kader van een betere vruchtwisseling" wil de kennis opbouwen/bundelen in verband met de potenties van vlinderbloemigen op vlak van biodiversiteit. In een film werden de verschillende aspecten belicht.

- Naar aanleiding van de moeilijkheden die melkveehouders steeds meer ondervinden om goede opbrengsten te garanderen, werd het project "Doorbreken van de monocultuur" gestart. Het project toont hoe het anders kan.

  "Het project focust op het ontwikkelen van verschillende vruchtwisselingsscenario's waarvan op een kwantitatieve wijze de financiële meerwaarde kan doorgerekend worden ten opzicht van een maïsmonocultuur, door aan een aantal effecten in de parameters zoals organische stof, pH, N-mineralisatie, bodemstructuur en vochtvoorziening, de effectieve financiële meerwaarden te koppelen…"

2.9 CEQ 9 – WATERBEHEER

Focusgebied 4B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de verbetering van het waterbeheer, met inbegrip van het beheer van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen ondersteund?

Maatregelen met een direct effect op focusgebied 4B zijn M01 naschoolse vorming, M02 bedrijfsadviesdiensten, M10.1 agromilieuklimaatmaatregelen (mechanische onkruidbestrijding, verwarringstechniek in de fruitteelt, BO24 Waterkwaliteit).

Maatregelen met een indirect effect zijn: M01 demoprojecten, M04.1 steun voor investeringen op het landbouwbedrijf, M04.2 agrovoedingsprojecten, M08.1 bebossing, M08.2 boslandbouwsystemen, M10.1 agromilieuklimaatmaatregelen, M11 hectaresteun biolandbouw.

2.9.1 Uitvoering van de maatregelen

Voor de beschrijving van de uitvoering van de maatregelen geprogrammeerd onder focusgebied 4B wordt verwezen naar hoofdstuk 1.

Met **M01.1 naschoolse vorming** werden in de periode 2014-2018 2.004 opleidingen gesteund binnen prioriteit 4, met 85.825 deelnemers. Hoewel er van de naschoolse vorming in het programmadocument geen secundair effect wordt toegekend aan focusgebied 4B, kan wel gesteld worden dat bepaalde vormingen leiden tot een beter beheer van bestrijdingsmiddelen en daarmee een verbetering van het waterbeheer. 8% van de opleidingen en 17% van het aantal deelnemers betrof opleidingen in het kader van gewasbeschermingsmiddelen en de fytolicentie. Een onderdeel van deze opleidingen is ook het treffen van maatregelen ter beperking van vervuiling van het oppervlaktewater. De maatregel naschoolse vorming draagt op deze manier bij tot het verhogen van de kennis met betrekking tot waterbeheer/meststoffengebruik/pesticidengebruik.

Met **M02 bedrijfsadviesdiensten** werden er in 2014-2018 1.933 adviesaanvragen van 1.007 unieke landbouwers (niet-starters) behandeld binnen focusgebied 4B. Van de in totaal 1.933 uitbetaalde adviezen binnen focusgebied 4B ging er 11% over de randvoorwaarden (module 3: waarbij "Milieu, klimaatverandering en goede landbouw- en milieuconditie" één van de thema's is en water een aspect is binnen dit thema), 11% over vergroening (module 4: klimaat- en milieuvriendelijke landbouwpraktijken) en 5% over water (module 7: adviezen m.b.t. geïntegreerde gewasbescherming en de Kaderrichtlijn Water, met optioneel een wateraudit).

2.9.2 Overheidsuitgaven

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en bijhorende Vlaamse cofinanciering en overgedragen Europese pijler 1-middelen) van 206.286.730 euro in 2014-2018 ging 12% naar focusgebied 4B (exclusief de secundaire effecten). In de periode 2014-2018 werd bijna 24,73 miljoen euro uitbetaald aan volledig afgewerkte projecten met een primair effect op focusgebied 4B.

2.9.3 Evaluatie van het effect van de maatregelen

2.9.3.1 Milieu-impact van areaalgebonden maatregelen

Het Departement Landbouw en Visserij heeft de milieu-impact van de areaalgebonden maatregelen van PDPO III (M10 agromilieu- en klimaatmaatregelen, M11 biohectaresteun, M7.6 inrichting i.f.v. Natura 2000, M08.1 bebossing, M08.2 boslandbouwsystemen, M08.5 herbebossing) doorgerekend op vlak van gewasbeschermingsmiddelengebruik, stikstofinput, koolstofopslag in de bodem en erosie. Hiervoor werd vertrokken van de methode die in de ex-post evaluatie is gebruikt. Waar mogelijk werd die methode bijgewerkt/verfijnd aan de hand van meer gedetailleerde gegevens.

- Vermeden gewasbeschermingsmiddelengebruik

Voor elke maatregel met een effect op het gewasbeschermingsmiddelengebruik, is een kengetal bepaald dat het vermeden gewasbeschermingsmiddelengebruik per hectare weergeeft (in kg chemische actieve stof per ha). Vervolgens wordt per maatregel het uitbetaalde areaal per kalenderjaar genomen, zoals gerapporteerd in de jaarverslagen. Het vermenigvuldigen van de som van de uitbetaalde arealen met het kengetal per maatregel, geeft het totale vermeden gewasbeschermingsmiddelengebruik per maatregel. De som daarvan is het totale vermeden gewasbeschermingsmiddelengebruik.

Op deze manier kon worden berekend dat in de periode 2014-2018 een totaal vermeden gewasbeschermingsmiddelengebruik van 183.312 kg actieve stof is gerealiseerd middels de areaalgebonden maatregelen. Figuur 7 geeft hiervan een weergave per jaar (2015 t.e.m. 2018).

- Vermeden nutriëntengebruik

Voor de impact van areaalgebonden PDPO III-maatregelen op het gebruik van nutriënten (met de focus op stikstof), werd vertrokken van de methode die in de ex-post evaluatie is gebruikt. Waar mogelijk werd die methode bijgewerkt/verfijnd aan de hand van meer gedetailleerde gegevens. Voor elke maatregel met een effect op het stikstofgebruik, is een kengetal bepaald dat het vermeden stikstofgebruik per hectare weergeeft (in kg N per ha), zowel voor dierlijke stikstofinput als voor kunstmest-N. Vervolgens wordt per maatregel het uitbetaalde areaal per kalenderjaar genomen, zoals gerapporteerd in de jaarverslagen. Het vermenigvuldigen van de som van de uitbetaalde arealen met het kengetal per maatregel, geeft de totale vermeden stikstofinput per maatregel. De som daarvan is de totale vermeden stikstofinput.

Op basis van de hierboven beschreven methode kan worden berekend dat de areaalgebonden maatregelen in de periode 2014-2018 hebben geleid tot een totale vermeden stikstofinput van 7.601.050 kg. Figuur 8 geeft hiervan een weergave per jaar.

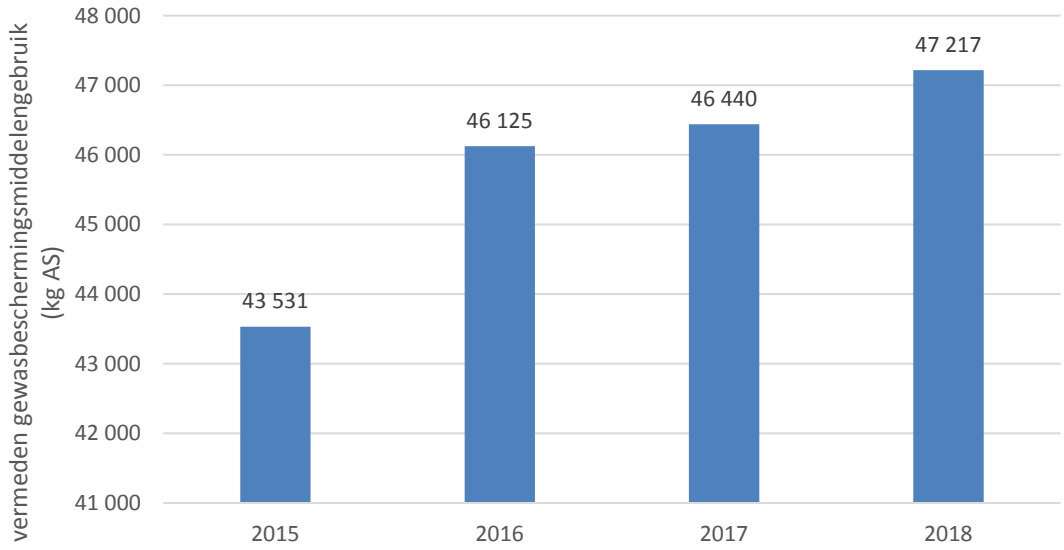

Figuur 7 Vermeden gewasbeschermingsmiddelengebruik per jaar door areaalgebonden PDPO III-maatregelen (kg AS) (2014-2018)

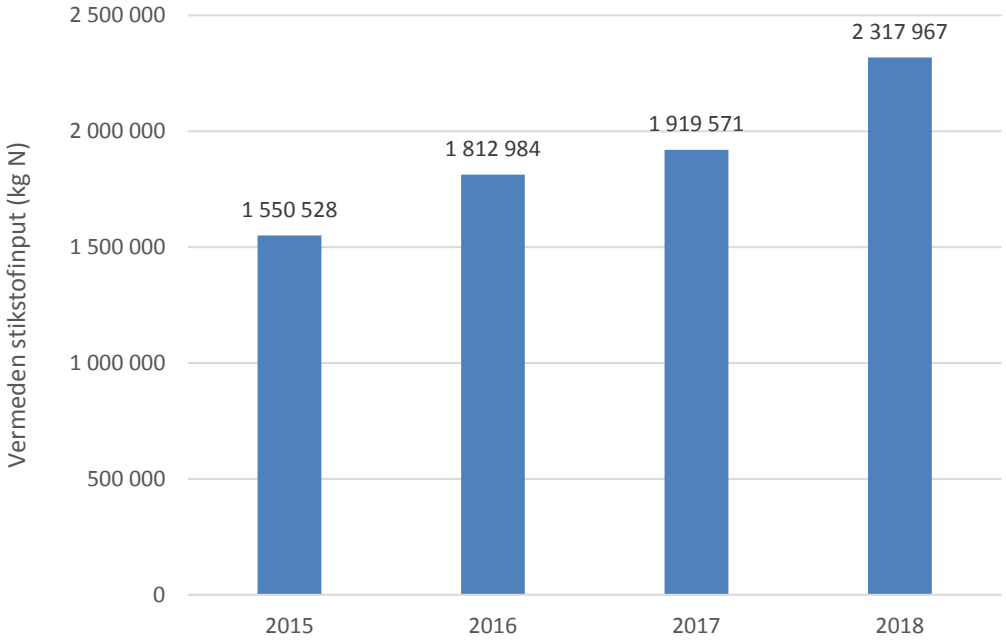

Figuur 8 Vermeden stikstofinput per jaar door areaalgebonden PDPO III-maatregelen (kg N) (2014-2018)

2.9.3.2 Investeringssteun: wateropvang en waterbehandeling

Het Departement Landbouw en Visserij werkte een methode uit voor het doorrekenen van de duurzaamheidsimpact van ondersteunde investeringsdossiers (M04.1). De resultaten worden in dit rapport beschreven.

Het VLIF stimuleert duurzaam watergebruik via volgende investeringen: wateropslag, waterzuivering, waterhergebruik, enz. Bij duurzaam watergebruik primeren alternatieve waterbronnen (hemelwater en recuperariewater) boven het schaarser wordend leiding- en grondwater. Naast waterkwantiteit is ook waterkwaliteit een belangrijk issue (ook in het kader van voedselveiligheid).

Voor elke gesteunde investering wordt het volume water dat wordt opgevangen/behandeld opgevraagd. Waar relevant wordt ook de voornaamste herkomst en de voornaamste bestemming van het water gevraagd alsook het type waterbehandeling. De totale hoeveelheid vermeden watergebruik is moeilijk te berekenen. We beschikken enkel over gegevens van wateropvangcapaciteit en waterbehandeling.

Tijdens de periode 27/10/2016 - 19/12/2018 werd er dankzij VLIF-subsidies bijna 370 000 m extra wateropvangcapaciteit gerealiseerd via gesloten waterreservoirs en open waterbassins. Meestal gaat het om opgevangen hemelwater.
Door een waterbehandeling kan er ook water uitgespaard en/of herbruikt worden. De VLIF-investeringen zijn goed voor bijna 190 000 m behandeld water per jaar. De helft hiervan gaat via een langzame zandfilter, een kwart wordt behandeld met waterstofperoxide of chloor en 21% via een UV-behandeling.

2.9.3.3 Demoprojecten: case studies

Van de in totaal 26 uitbetaalde projecten van M01.2 demoprojecten zijn er 6 met secundair effect op focusgebied 4B.

- Eén project over bemesting wil vollegrondsiertelers sensibiliseren om hun bemesting op een oordeelkundige, voldoende onderbouwde manier toe te passen. De impact van een aantal factoren op de N-bemestingsvoorraad en/of het nitraatresidu werd gedemonstreerd. Over het effect schrijven de uitvoerders het volgende: *"het aantal bedrijven dat effectief is overgaan naar een meer beredeneerde bemestingspraktijk is moeilijk te kwantificeren maar de vele vragen die binnenkomen tonen wel aan dat er een bewustwording aan de gang is."*

- Vier projecten focusten op bodemtechnieken die erosie kunnen tegengaan (o.a. strip-till en drempeltjes tussen aardappelen) en op het sensibiliseren over drift en afspoeling. Naar impact toe noteerde één uitvoerder het volgende in zijn eindverslag: *"door dit en voorgaande projecten zien we dat driftreducerende doppen steeds meer ingang vinden in de praktijk. Ook aardappeldrempeltjes werden door dit project geïntroduceerd in Vlaanderen en zijn nu reeds in het kader van de nieuwe erosiewetgeving verplicht op rode en paarse percelen. Maar er is nog steeds heel wat werk voor de boeg om diffuse vervuiling door gewasbeschermingsmiddelen nog verder te reduceren."*

- Eén project over bioremediatie wil land- en tuinbouwers verder bewust maken van het belang van het vermijden van puntvervuilingen en hen stimuleren en ondersteunen bij de aanleg van een biozuiveringssysteem voor de verwerking van restwater van het spuittoestel op het bedrijf. Er werden ondermeer filmjes gemaakt over biofilter en fytobak.

2.10 CEQ 10 – BODEMBEHEER

Focusgebied 4C: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de preventie van bodemerosie en de verbetering van bodembeheer ondersteund?

De maatregelen met een direct effect zijn M01.1 naschoolse vorming, M01.2 demonstratieprojecten, M10.1 agromilieuklimaatmaatregelen (BO08-BO10), M11.1 hectaresteun voor omschakeling naar biologische productiemethode, M11.2 hectaresteun voor voortzetting van biologische productiemethode, M16.1 EIP-OG.

De maatregelen met een indirect effect op focusgebied 4C zijn M02 bedrijfsadviesdiensten, M04.1 steun aan investeringen op het landbouwbedrijf, M04.4 steun aan niet-productieve investeringen op het landbouwbedrijf en M10.1 agromilieuklimaatmaatregelen.

2.10.1 Uitvoering van de maatregelen

Voor een beschrijving van de uitvoering van de maatregelen geprogrammeerd onder focusgebied 4C verwijzen we naar hoofdstuk 1.

Bij **M01.2 demoprojecten** werd bodembeheer of erosie vaak naar voren geschoven als één van de thema's van de oproep.
In de oproep van 2014 was bodemvruchtbaarheid één van de thema's. Er zijn toen vier projecten goedgekeurd en opgestart.
In 2015 was erosie een van de thema's. Hieronder werden twee projecten geselecteerd en opgestart.
Een ander thema in 2015 was: technieken om het organische stof in de landbouwbodem op peil te houden of te verhogen. Hier werden vier projecten geselecteerd, opgestart en voltooid.
Daarnaast zijn er ook demonstratieprojecten geselecteerd onder andere of ruimere thema's, maar waar toch een duidelijke link is met bodembeheer of erosie.
In totaal zijn er binnen focusgebied 4C 12 demonstratieprojecten afgerond in 2014-2018. Samen werden daar 318 demonstratieactiviteiten gedaan waarmee 13.475 deelnemers zijn bereikt.

Met **M02 bedrijfsadviesdiensten** werden er in 2014-2018 1.933 adviesaanvragen van 1.007 unieke landbouwers (niet-starters) behandeld binnen focusgebied 4C. Van de in totaal 1.933 uitbetaalde adviezen gingen er 46 (2%) over de bodem (module 8). Deze module omvat drie adviesonderdelen: erosiebestrijding, bodemvruchtbaarheid en bodemverdichting.

Van de in totaal 30.853 uitbetaalde projecten van **M04.1 steun aan investeringen op het landbouwbedrijf** zijn er 258 met secundair effect op focusgebied 4C (bandendrukwisselsysteem, tandcultivator voor niet-kerende bodembewerking, lagedrukbanden, directe inzaaimachine, enz.), goed voor een totale overheidssteun van 973.438 euro.

2.10.2 Overheidssteun

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en bijhorende Vlaamse cofinanciering en overgedragen pijler 1-middelen) van 206.286.730 euro in 2014-2018 ging 4% naar focusgebied 4C (exclusief de secundaire effecten). In de periode 2014-2018 werd ruim 9,30 miljoen euro uitbetaald aan volledig afgewerkte projecten met een primair effect op focusgebied 4C.

2.10.3 Evaluatie van het effect van de maatregelen: demoprojecten

Voor M01.2 demoprojecten gebeurde een aparte, interne evaluatie op een steekproef van projecten ingediend vanaf 2014 waarvoor eind 2018 een eindrapport beschikbaar was. Deze evaluatie leverde een aantal interessante trends en inzichten op:

- Aantal geëvalueerde projecten die bijdragen aan focusgebied 4C in de periode van PDPO III (vanaf 2014) waarvoor eindrapport beschikbaar: 14
    - Aantal deelnemers demoprojecten (geen uniek aantal, ook niet exclusief landbouwbedrijven): 13.342
    - Aantal acties kennisverspreiding voor deze projecten: 359
    - Welke sectoren: akkerbouw (4), groenten (3), sierteelt (3), fruit (2), bio (2), rundveehouderij (1), algemeen (1). Het gaat zowel over de eerder extensieve akkerbouw als de zeer intensieve teelten.
    - Het betreft eerder 'reactieve' dan 'proactieve' projecten, waarbij men inspeelt op wijzigingen in de wetgeving. De verstrengde regels van MAP5 zorgden er duidelijk voor dat veel projecten rond bodemkwaliteit en erosiebestrijding ingediend werden: 9 van de 14 projecten vermelden het erosieprobleem en de verstrengde regels van het MAP als aanleiding voor het project.
- Thema's:
    - Bemesting/erosie algemeen (verschillende maatregelen demonstreren, landbouwers informeren, begeleiden en sensibiliseren over de mogelijke maatregelen): 5 projecten
    - Bemesting/erosie met focus op één of enkele specifieke maatregelen: 6 projecten (3 rond groenbedekking of vlinderbloemigen, 2 rond strip-till, daarnaast ook directzaai, drempeltjes, teeltrotatie…)
    - IPM en belang van monitoring/waarschuwingssystemen: 3 projecten (allen bio)
- Opvallend is dat er veel nadruk gelegd wordt op het verband tussen ecologische en economische duurzaamheid. Dit op twee verschillende manieren:

- Het benadrukken van de “win win” zorgt ervoor dat landbouwers interesse vertonen. 6 projecten doen dit heel duidelijk.

- Andere projecten leggen de nadruk op de economische haalbaarheid en inpasbaarheid van opgelegde milieu-inspanningen in de bedrijfsvoering, waardoor deze demoprojecten de landbouwers begeleiden bij opgelegde nieuwigheden of onverwachte omgevingsfactoren. 6 projecten vermelden dit heel duidelijk.

- Meer dan in de projecten rond economische prestaties wordt verder gewerkt op reeds bestaande kennis, die overgebracht wordt naar de landbouwer. Er is al heel veel kennis voorhanden rond dit thema waardoor de nadruk veel meer ligt op het demonstreren dan op het ontwikkelen zelf. Soms gaat het om technieken die in andere sectoren wel al goed ingeburgerd zijn maar ook voor andere teelten toepasbaar kunnen zijn. Enkele projecten focussen wel op nieuwe technieken die men zowel uittest als demonstreert.

2.11 CEQ 11 – EFFICIËNT WATERGEBRUIK

Focusgebied 5A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan een efficiënter watergebruik in de landbouw?

niet van toepassing op het Vlaamse PDPO III

2.12 CEQ 12 – EFFICIËNT ENERGIEGEBRUIK

Focusgebied 5B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan een efficiënter energiegebruik in de landbouw en de levensmiddelenverwerking?

Maatregelen met een direct effect zijn M01.2 demonstratieprojecten, M04.1 steun aan investeringen op het landbouwbedrijf, M16.1 EIP-OG.

Maatregelen met een indirect effect op focusgebied 5B zijn: M01.1 naschoolse vorming, M04.1 projectsteun voor innovaties in de landbouw, M04.2 investeringssteun voor de verwerking en afzet van land- en tuinbouwproducten.

2.12.1 Overheidssteun

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en Vlaamse cofinanciering en overgedragen pijler 1-middelen), inclusief uitgaven voor onafgewerkte projecten en exclusief staatssteun, van 206.286.730 euro in 2014-2018 ging 10% naar focusgebied 5B (exclusief de secundaire effecten). In de periode 2014-2018 werd ruim 23,5 miljoen euro, inclusief staatssteun, uitbetaald aan volledig afgewerkte projecten onder focusgebied 5B.

2.12.2 Evaluatie van het effect van de maatregelen

2.12.2.1 Investeringssteun: vermeden energiegebruik

Het Departement Landbouw en Visserij werkte een methode uit voor het doorrekenen van de duurzaamheidsimpact van ondersteunde investeringsdossiers (M04.1). De resultaten worden in dit rapport beschreven.

Tijdens de periode 27/10/2016 - 19/12/2018 werd er dankzij de energie-investeringen met VLIF-subsidies per jaar in totaal bijna 260 miljoen kWh uitgespaard. Volgende investeringen dragen het meeste bij: gevelscherm (28%), verduisteringsscherm (21%), energiescherm (12%), warmtebuffertank (11%) en klimaatcomputer (6%).

Voor sommige investeringen kon de corresponderende energiebesparing (nog) niet doorgerekend worden. Bijvoorbeeld de besparing die LED lampen opleveren hangt sterk af van het armatuur, de fabrikant en de locatie. Voor andere investeringen ontbreekt bij een bepaalde landbouwer een gegeven. Daarom is voor 55% van de 1.409 investeringen de energiebesparing gekend.

2.12.2.2 Bedrijfsadvies

Het Departement Landbouw en Visserij heeft een interne studie-opdracht over M02 bedrijfsadviesdiensten uitgevoerd. Hierbij werd nagegaan of landbouwers die bedrijfsadvies met betrekking tot water of energie hebben aangevraagd, nadien ook een (duurzaamheids)investering op hun bedrijf gedaan hebben in energie- of waterbesparende maatregelen.

In totaal hebben 454 landbouwers 491 adviezen aangevraagd over klimaat en water (periode 2015-2016). Hiervan hebben 83 landbouwers - die in totaal 86 adviezen voor energie en/of water hebben gevraagd - nadien een investering gedaan.
Uit een screening van deze 86 adviesrapporten blijkt dat we bij 26 unieke landbouwers - op basis van de administratieve data - kunnen vermoeden dat het bedrijfsadvies heeft bijgedragen aan de beslissing tot investeren. Deze landbouwers deden in totaal 49 energie- of waterbesparende investeringen. Niet alle investeringen waren duurzaamheidsinvesteringen. Rekenen we enkel met de duurzaamheidsinvesteringen dan deden 22 landbouwers die een bedrijfsadvies aanvroegen, 40 duurzaamheidsinvesteringen. Dit was goed voor een energiebesparing van minstens 191.786 kWh/jaar en 320 m bijkomend waterreservoir.

Bij deze resultaten dienen een aantal opmerkingen te worden geplaatst:

- Er kan een tijdsaspect spelen (tijd tussen bedrijfsadvies, uitwerken/afronden investering en beschikbaarheid van de duurzaamheidsgegevens);
- Het bedrijfsadvies binnen deze module heeft een bredere focus dan enkel energiebesparende investeringen. Ook rationeel energiegebruik is een belangrijk aandachtspunt.

Gezien bovenstaande en gezien niet alle investeringen kunnen worden omgerekend tot een energie/waterbesparing zijn de resultaten een onderschatting van de werkelijkheid

2.13 CEQ 13 – HERNIEUWBARE ENERGIEBRONNEN

Focusgebied 5C: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan de levering en het gebruik van hernieuwbare energiebronnen, van bijproducten, afvalstoffen, residuen en andere non-foodgrondstoffen ten behoeve van de bio-economie?

niet van toepassing op het Vlaamse PDPO III

2.14 CEQ 14 – BROEIKASGAS- EN AMMONIAKEMISSIES

Focusgebied 5D: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verminderen van broeikasgas- en ammoniakemissies door de landbouw?

Maatregelen met een direct effect zijn M04.1 steun aan investeringen op het landbouwbedrijf, M10.1 agromilieuklimaatmaatregelen (teelt van vlinderbloemigen, teelt van vezelvlas en vezelhennep).

Maatregelen met een indirect effect op focusgebied 5D zijn M01.1 naschoolse vorming, M01.2 demonstratieprojecten, M02.1 bedrijfsadviesdiensten, M04.2 projectsteun voor innovaties in de landbouw, M16 EIP-OG.

2.14.1 Uitvoering van de maatregelen

Voor de beschrijving van de uitvoering van de maatregelen geprogrammeerd onder focusgebied 5D verwijzen we naar hoofdstuk 1.

Van de in totaal 26 uitbetaalde projecten van **M01.2 demoprojecten** zijn er 2 met secundair effect op focusgebied 5D, goed voor een totale overheidssteun van 98.365 euro. Het gaat enerzijds om een project in de pluimveehouderij, waarbij men focust op een optimaal stalklimaat onder andere voor minder antibioticagebruik en een lagere ammoniakemissie door strooiselkwaliteit te verbeteren. Anderzijds was er een project in de rundveehouderij, die nog weinig ervaring heeft met ammoniakreducerende middelen maar waar wel interesse is door verstrengde regelgeving. Het project heeft hier rond gesensibiliseerd.

309 (16%) van de 1.933 uitbetaalde bedrijfsadviezen (**M02 bedrijfsadviesdiensten**) aan niet-starters behandelden het thema klimaat (module 6). Hiermee is deze module de tweede grootste op vlak van aantal bedrijfsadviezen aan niet-starters.

Drie van de achttien in de periode 2016-2018 goedgekeurde **EIP operationele groepen (M16.1)** werken rond het thema ammoniakemissies. Er zijn nog geen M16 EIP-projecten uitbetaald.

Met **M01.1 naschoolse vorming** werden in 2014-2018 in totaal 16.886 opleidingen gesteund, goed voor een totale overheidssteun van 10.885.834 euro. Opleidingen met een secundair effect op focusgebied 5D ontvingen 42.032 euro overheidssteun.

2.14.2 Overheidssteun

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en bijhorende Vlaamse cofinanciering en overgedragen pijler 1-middelen), inclusief uitgaven voor onafgwerkte projecten en exclusief staatssteun van 206.286.730 euro in 2014-2018 ging 14% naar focusgebied 5D (exclusief de secundaire effecten). In de periode 2014-2018 werd ruim 80,1 miljoen euro, inclusief staatssteun, uitbetaald aan volledig afgewerkte projecten onder focusgebied 5D.

2.14.3 Evaluatie van het effect van de maatregelen

2.14.3.1 Investeringssteun: vermeden ammoniakemissies

Het Departement Landbouw en Visserij werkte een methode uit voor het doorrekenen van de impact van ondersteunde investeringsdossiers (M04.1). De resultaten worden in dit rapport beschreven.

Ammoniakemissie wordt door meerdere factoren bepaald: aantal dieren en diersoort, voeding, staltype, luchtwassers, mestopslag, manier van mest uitrijden, beweiding,... Het VLIF subsidieert investeringen in de reductie van ammoniakemissie (oa ammoniak-emissiearme stallen (AEA stallen)) en mestopslag.

- Ammoniak-emissiearme systemen

Er zijn verschillende soorten AEA-systemen:

  - Een V-lijst voor varkensstallen: de systemen in die lijst zorgen ervoor dat contactoppervlakte en/of de contacttijd met de lucht zoveel mogelijk wordt beperkt.
  - Een P-lijst voor pluimveestallen: de systemen in deze lijst zijn erop gericht om de mest zo snel mogelijk droog te krijgen en/of uit de stal te verwijderen.
  - Een S-lijst voor het zuiveren van uitgaande stallucht (de wassers): de stallucht wordt door een centrale installatie behandeld vooraleer hij de buitenlucht inkomt.
  - Tot AEA-andere behoren: luchtwassers, mestschuif, mestrobot, emissie-arm vloersysteem.

Door AEA-systemen wordt er jaarlijks iets meer dan 500.000 kg NH_3 vermeden. Iets meer dan de helft is gerealiseerd via pluimveestallen, het zuiveren van uitgaande stallucht via de S-lijst is goed voor 30%.

- Mestopslag

Betreft mestopslag dragen volgende factoren bij tot een verlaging van de ammoniakemissie: externe opslag (opslag van mest buiten de stal, bijvoorbeeld via een foliebassin, mestsilo of mestzak), gesloten systeem, vermijden van anaerobe omstandigheden, lagere opslagtemperatuur, verdunnen en aanzuren van de mest,...

De vermeden ammoniakemissie via mestopslag kon niet doorgerekend worden, maar het volume is een kwalitatieve maatstaf. In de beschouwde periode werden er in totaal 244 investeringen gesubsidieerd, goed voor bijna 350 000 m mestopslagcapaciteit. De meeste extra opslag werd gerealiseerd door mestkelder (74%) (effectieve mestopslag van vloeibare mest) en bijkomende mestopslagcapaciteit van drijfmest (20%).

2.14.3.2 Investeringssteun: vermeden broeikasgasemissies

Een aantal investeringen van het AEA-varkenstallen leveren een besparing van methaan (CH_4) op, van jaarlijks bijna 2 miljoen kg CO_2-equivalent. De pluimveestallen hebben geen impact op de productie van methaan. De overige systemen konden niet berekend worden.
Bepaalde luchtwassers verhogen de productie van lachgas (N_2O) en dus ook het broeikaseffect. Samen zijn ze goed voor een toename van een half miljoen kg CO_2-equivalent per jaar.

Wat de niet-energetische broeikasgassen methaan en lachgas betreft, levert de VLIF-investeringssteun (voor de in beschouwing genomen periode van 27/10/2016 - 19/12/2018) een reductie aan broeikasgassen op van ca. 1,5 miljoen kg CO_2-equivalent per jaar.

De energiebesparingsinvesteringen zijn daarenboven goed voor een reductie van het energieverbruik van bijna 260 miljoen kilowattuur per jaar. Daarmee besparen ze jaarlijks iets meer dan 56 miljoen kg CO_2.-uitstoot.

2.15 CEQ 15 – KOOLSTOFBEHOUD

Focusgebied gebied 5E: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP koolstofbehoud en -vastlegging in de land- en bosbouw ondersteund?

Maatregelen met een direct effect zijn M08.1 bebossing en M08.2 aanleg boslandbouwsysteem.
Maatregelen met een indirect effect op focusgebied 5E zijn M01.2 demoprojecten, M11 biologische productiemethode, M10.1 agromilieuklimaatmaatregelen.

2.15.1 Overheidssteun

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en bijhorende Vlaamse cofinanciering en overgedragen pijler 1-middelen), inclusief uitgaven voor onafgewerkte projecten, van 206.286.730 euro in 2014-2018 ging 0,3% naar focusgebied 5E (exclusief de secundaire effecten). In de periode 2014-2018 werd bijna 451.200 euro euro uitbetaald aan volledig afgewerkte projecten onder focusgebied 5E.

2.15.2 Evaluatie van het effect van de areaalgebonden maatregelen

Het Departement Landbouw en Visserij heeft de eerste voorlopige effecten berekend op de bodemkoolstof van de agromilieu- en klimaatmaatregelen (AMKM) die volgens het programmadocument een secundair effect hebben op de bodemkoolstof en AMKM BO07 (faunavoedsel-gewas) voor de periode 2016-2018. Deze theoretische doorrekening is gebeurd door voor elke AMKM te bepalen hoeveel koolstof het bijbehorende gewas in de bodem aanbrengt en dit te verminderen met de jaarlijkse natuurlijke afbraak van koolstof in de bodem.

De koolstofopslag per gewas is bepaald via inventarissen van koolstofopslag van gewassen. De verschillende inventarissen geven soms voor eenzelfde gewas andere koolstofopslaggehaltes. Van deze verschillen is gebruik gemaakt om tot een theoretische vork te komen per gewas van wat het aan koolstof in de bodem kan opslaan. De vork bestaat uit een minimaal gehalte (dit is het laagste

koolstofgehalte van alle beschikbare bronnen), uit een maximaal gehalte (dit is het hoogste koolstofgehalte van alle beschikbare bronnen) en uit een gemiddelde (dit is het gemiddelde van het minimale en maximale koolstofgehalte). Als het AMKM-gewas bestaat uit een mengsel, dan is op basis van de individuele gewassen en de verhouding in het mengsel een theoretische berekening gemaakt van de koolstofopslag door het mengsel.

Vervolgens zijn de waarden in de vork voor een AMKM vermenigvuldigd met de oppervlaktes van die AMKM voor de periode 2016-2018. Dit geeft een bepaalde waarde per AMKM die wijst op een theoretische toename of afname van de bodemkoolstof door die AMKM.

De omvang van de koolstofopslag door de AMKM is sterk afhankelijk van de koolstofopslaggehaltes die in de literatuur terug te vinden zijn. Dit zorgt voor een grote onzekerheid over het resultaat als de gehaltes sterk van elkaar afwijken. Dit was in het bijzonder het geval voor grasklaver, één van de mogelijke teelten binnen de maatregel teelt van vlinderbloemigen (AMKM01). Dit gewas vertegenwoordigt 72% van de oppervlakte in de periode 2016-2018.

Op basis van de verschillende inventariswaarden voor koolstofopslag van de AMKM-gewassen en de bijbehorende arealen situeert de minimale koolstofopslag in de bodem zich tussen 0,7 en 13,4 kton C voor de periode 2016-2018. Voor de maximale koolstofopslag varieert dit tussen de 7,0 en 31,0 kton C. Vanuit een klimaatmitigerend perspectief betekent dit dat tussen de 2,7 en 113,6 kton CO_2 uit de lucht is gevangen door deze AMKM en is opgeslagen in de bodem in de periode 2016-2018. Ofwel gemiddeld tussen 0,9 en 37,9 kton CO_2 per jaar. Ten opzichte van de totale landbouwuitstoot van 7,4 Mton CO_2-equivalenten in 2016 is dit respectievelijk 0,01% en 0,51%.

2.16 CEQ 16 – KLEINE ONDERNEMINGEN

Focusgebied 6A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de diversifiëring, creatie en ontwikkeling van kleine ondernemingen en banenschepping ondersteund?

niet van toepassing op het Vlaamse PDPO III

2.17 CEQ 17 – PLAATSELIJKE ONTWIKKELING PLATTELANDSGEBIEDEN

Focusgebied 6B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de plaatselijke ontwikkeling in plattelandsgebieden ondersteund?
Maatregelen met een direct effect op focusgebied 6B zijn M07 versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door investeringen, M16 versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door samenwerking, M16 plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving, M19 LEADER (M19).

2.17.1 Overheidssteun

Van de totale overheidsuitgaven (ELFPO en bijhorende Vlaamse cofinanciering en overgedragen Europese pijler 1-middelen), inclusief uitgaven voor onafgewerkte projecten, van 206.286.730 euro in

2014-2018 ging 7% naar focusgebied 6B (exclusief de secundaire effecten). In de periode 2014-2018 werd ruim 8,8 miljoen euro uitbetaald aan volledig afgewerkte projecten onder focusgebied 6B.

2.17.2 Uitvoering van de maatregelen

Voor de algemene beschrijving van de uitvoering van de maatregelen geprogrammeerd onder focusgebied 6B verwijzen we naar hoofdstuk 1.

Binnen de maatregel **M07 OKW investeringen** zijn in de periode 2014-2018 27 projecten afgewerkt. Hiervan zijn er:

- 3 die het opmaken plannen voor dorpsontwikkeling of van beheersplannen in Natura 2000 ondersteunen (7.1),
- 3 die investeringen voorzien in kleinschalige infrastructuur, incl voor hernieuwbare energie (7.2),
- 7 die investeringen uitvoeren ten behoefte van de rurale lokale basisvoorziening (7.4),
- 2 die studies of investeringen ondersteunen voor landelijk, culturueel en natuurlijk erfgoed (7.6)
- 12 die de herbestemming van activiteiten ondersteunen om de levenskwaliteit en de milieukwaliteit te verbeteren (7.7).

Deze 27 projecten ontvingen samen 3.772.692 euro overheidssteun. In totaal genieten 1.270.447 unieke personen van de verbeterde voorzieningen als gevolg van de afgewerkte projecten.

Binnen **M16 OKW samenwerking** zijn in de periode 2014-2018 5 projecten afgewerkt. Hiervan zijn er:

- 2 die voorzien in steun voor horizontale en verticale samenwerking tussen de spelers in de toeleveringsketen voor de oprichting en ontwikkeling van de korte toeleveringsketens en lokale markten en voor afzetbevorderingsactiviteiten in een lokale context met betrekking tot de ontwikkeling van de korte toeleveringsketens en lokale markten (16.4). 31 landbouwbedrijven zijn betrokken in de samenwerkingsinitiatieven rond korte keten en lokale markten,
- 1 rond steun voor ondernomen gezamenlijke actie met het oog op het verminderen van of aanpassing aan de klimaatverandering en voor een gezamenlijke aanpak van milieuprojecten en de lopende milieu-praktijken (16.5),
- 1 rond steun voor diversificatie van landbouwactiviteiten in activiteiten met betrekking tot gezondheidszorg, sociale integratie, door de gemeenschap ondersteunde landbouw en milieu – en voedingseducatie (16.9),
- 1 rond andere (16.10).

2.17.3 Evaluatie van het effect van de maatregelen

De Vlaamse Landmaatschappij (VLM) heeft een interne evaluatie uitgevoerd rond M07 versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door investeringen (OKW-investeringen), M16 versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door samenwerking (OKW-samenwerking) en M19 LEADER.
Deze maatregelen worden op een provinciale/gebiedsgerichte manier ingezet.

2.17.3.1 OKW investeringen en OKW samenwerking

De maatregelen worden op provinciaal niveau uitgevoerd met naast Europese en Vlaamse doelstellingen ook lokale doelstellingen geformuleerd door de provincie. Uit de interne evaluatie blijkt dat voor OKW alle provincies binnen het Europese kader van de PDPO maatregelen duidelijk een keuze hebben kunnen maken om eigen accenten te leggen in hun plattelandsbeleid. Ze concluderen allemaal dat deze accenten nog ruim voldoende relevant zijn voor de tweede helft van de programmaperiode. Hiermee kunnen de maatregelen inspelen op lokale thema's en de plaatselijke ontwikkeling van de plattelandsgebieden ondersteunen. De keuze voor bepaalde doelstellingen en de sterke focus van de PDPO-maatregelen op samenwerking wordt ervaren als elkaar versterkend. Bv. de thema's klimaat en duurzame ontwikkeling in de provincie Oost-Vlaanderen.

De investeringsprojecten zetten voornamelijk in op de herbestemming van activiteiten om de levenskwaliteit en de milieukwaliteit te verbeteren. Ook de investeringen in lokale rurale basisvoorzieningen komen vaak terug in dit subsidieprogramma.
In de samenwerkingsprojecten wordt er gedoeld op lokale interactie tussen de verschillende segmenten van de agroproductieketen, met waar mogelijk een verbreding naar diverse landbouwsystemen, zorg, milieumaatregelen en gemeenschapsbouw. Bij een vraag naar de zelfinschatting van het maatschappelijk belang van de projecten, bleken zij voornamelijk te zorgen voor kansen tot innovatie en jobcreatie. Maar ook de thema's klimaat en milieu en natuur en, in mindere mate, sociale inclusie en armoedebestrijding worden onderschreven in een groot aantal projecten.
Uiteraard hebben alle projecten een link met landbouw als project dat wordt uitgevoerd binnen het Europese plattelandsbeleid.

2.17.3.2 Leader

Voor LEADER werden zowel de afgeronde als lopende projecten in 2018 meegenomen in de interne evaluatie, gebaseerd op de zelfevaluaties van de LEADER-gebieden.
Aanvattend kan gesteld worden dat de 12 LEADER-gebieden gemiddeld inzetten op 3 van de 10 maatregelen uit het PDPO III (Risicobeheer en LEADER-werking zelf niet meegerekend). De top 3 van maatregelen die de PG's uitwerken zijn:

- *M07 – basisvoorzieningen en dorpsvernieuwingen in plattelandsgebieden*

Hieronder de deelthema's:

- beleving op het platteland kansen geven met respect voor de streekidentiteit;
- de open ruimte vrijwaren en ontwikkelen;
- aandacht voor kwetsbare groepen op het platteland;
- leefbare dorpen;
- naar een functioneel wegennet op het platteland.

Via LEADER worden deze thema's en maatregelen integraal behandeld, door het bundelen van doelstellingen binnen lokale projecten. Zo kan een project rond voedsel aandacht besteden aan meerdere deelthema's tegelijkertijd.

- *M16 – samenwerking*

Er wordt vanuit gegaan dat het platteland te kampen heeft met een versch(r)aling van het aanbod aan diensten, een druk op de kenmerkende kleinschaligheid en de herkenbare identiteit van het Vlaamse platteland, en sociale en armoedeproblemen. Via samenwerkingsverbanden tussen verschillende (plattelandsactoren) zoals gemeenten, provincies en middenveldorganisaties wordt ingezet op projecten voor een versterkte dynamiek binnen het Vlaams platteland. Hierin wordt gezocht naar proefprojecten die focussen op:

- milieu met inbegrip van biodiversiteit;
- klimaat (duurzame energie en klimaatadaptatie);
- armoede in de landbouw en plattelandsgemeenschap;
- sociaal- economieprojecten indien ze landbouwgerelateerd zijn;
- toeristische proefprojecten met een duidelijke landbouwlink.

Uit de zelfevaluaties blijkt dat er voornamelijk wordt ingezet op deze thema's en dat ze vaak als horizontaal thema vervlochten zitten in de uitwerking van andere PDPO III maatregelen.
Bij de interpretatie van deze maatregelen is een kanttekening te maken. Een voorbeeld is het thema 'lokaal voedsel'. Het is een dringend thema waar de meeste strategieën op inzetten. Het zit ook vervat in de maatregelen van het PDPO III, onder M16 – samenwerkingen – plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving. Toch specifieert geen van de PG's een lokale voedselstrategie in te zetten in samenwerkingsverbanden met stedelijke gebieden. Eerder wordt voedsel vermeld als een instrument om enerzijds een streekidentiteit te promoten en anderzijds in de bestrijding van armoede en kwetsbaarheid. Aangezien 9 van de 12 LEADER-gebieden hier in deze zin op inzetten, maken ze daarmee een algemene inhoudelijke verbreding van de PDPO III-maatregel. Hetzelfde kan gezegd worden over de bestrijding van armoede en kwetsbaarheid, ook onder M16.

- *M01 – kennisoverdracht en voorlichtingsacties*

De LEADER-projecten zijn rechtstreekse investeringen in innovatie, kennisontwikkeling en educatie. Ook al spitsen de projecten zich soms toe op bepaalde doelgroepen zoals de landbouwer of de jeugd, het maatschappelijk belang van de ontwikkelende kennis en educatie blijft steeds op de voorgrond. LEADER gebruikt kennis om een draagvlak te creëren voor de zorg en ontwikkeling van het platteland in multifunctioneel gedefinieerde thema's.
Hieruit volgt al dat Leader directe impact heeft op het ondersteunen van de plaatselijke ontwikkeling van de plattelandsgebieden. 'Het platteland' emancipeert zich van het 'reservoir-gebied', zoals in het PDPO III beschreven, tot een gebied met een veelvoud van diensten, functies en capaciteiten naast de landbouwfunctie. Het ontwikkelt een economische, ecologische en bestuurlijke slagkracht. Dit is te zien aan de manier waarop de LEADER-projecten en PG's de PDPO III-maatregelen toepassen en verbreden.
Landbouw blijft een belangrijk thema binnen de LOS en de projecten van de LEADER-gebieden. Enerzijds als economische functie, anderzijds aangevuld als sleutelactor in een aantal sociale kwesties als educatie en armoedebestrijding.
Anderzijds werken de LEADER-projecten ook aan een versterking van het platteland in nieuwe sectoren, zoals in een ecologische kennisontwikkeling, in een recreatieve uitbreiding, als een mobiliteitsregio, als een zorggebied, etc. Wat de werking van LEADER zelf betreft, wordt er, afgezien van enkele hiaten in de

bottom-up en samenwerking principes, een zinvolle en volledige invulling gegeven aan de algemene LEADER-principes:

- Bottum-up
- Gebiedsgericht
- Multisectorale integratie
- Innovatief
- Publiek-privaat partnerschap
- Netwerkvorming
- Interterritoriale en internationale samenwerking

2.18 CEQ 18 – ICT IN PLATTELANDSGEBIEDEN

Focusgebied 6C: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de toegankelijkheid, het gebruik en de kwaliteit van informatie- en communicatietechnologieën (ICT) in plattelandsgebieden verbeterd?

niet van toepassing op het Vlaamse PDPO III

2.19 CEQ 19 – SYNERGIËN TUSSEN PRIORITEITEN EN AANDACHTSGEBIEDEN

In hoeverre hebben de synergiën tussen prioriteiten en aandachtsgebieden de effectiviteit van het POP verbeterd?

2.19.1 Synergieën tussen maatregelen

2.19.1.1 Investering na bedrijfsadvies

Uit een interne studie rond M02 bedrijfsadvies bleek dat een aantal landbouwers die bedrijfsadvies met betrekking tot water of energie hebben aangevraagd, nadien ook een (duurzaamheids)investering op hun bedrijf gedaan hebben in energie- of waterbesparende maatregelen. In totaal hebben 454 landbouwers 491 adviezen aangevraagd over klimaat en water (periode 2015-2016). Hiervan hebben 83 landbouwers - die in totaal 86 adviezen voor energie en/of water hebben gevraagd – nadien een investering gedaan. Uit een screening van deze 86 adviesrapporten blijkt dat we bij 26 unieke landbouwers - op basis van de administratieve data - kunnen vermoeden dat het bedrijfsadvies mogelijk heeft bijgedragen aan de beslissing tot investeren. Deze landbouwers deden in totaal 49 energie- of waterbesparende investeringen.

2.19.1.2 Jonge landbouwers

Jonge landbouwers worden niet alleen ondersteund via de maatregelen onder FG 2B, maar ook via maatregelen geprogrammeerd onder andere focusgebieden. Bij de selectieprocedure van de investeringssteun (M04) wordt bijvoorbeeld ingezet op verjonging. 48,6% van de via M04 *steun aan investeringen op het landbouwbedrijf* gesteunde (=afgerond én volledig uitbetaald) natuurlijke personen

was jonger dan 40 jaar. Van de 8.999 unieke deelnemers aan cursussen en stages binnen de maatregel M01 Naschoolse Vorming was 47,3% jonger dan 40 jaar.

Verschillende maatregelen werken synergetisch voor jonge starters: starters die geen landbouwopleiding in dagonderwijs genoten hebben, kunnen een opleiding volgen (M01), zodat ze nadien voldoen aan de voorwaarden om overnamesteun (M06) aan te vragen. Ze kunnen bovendien ook over verschillende thema's (modules) startersadvies (M02) krijgen.

2.19.1.3 Demoprojecten

Wat betreft M01.2 demoprojecten gebeurde een aparte evaluatie (interne studie-opdracht uitgevoerd door het Departement Landbouw en Visserij) op een steekproef van projecten ingediend vanaf 2014 waarvoor eind 2018 een eindrapport beschikbaar was. Hieruit blijkt dat er veel nadruk gelegd wordt op het verband tussen ecologische en economische duurzaamheid. Dit enerzijds door het benadrukken van de win-win kansen die zich aandienen. En anderzijds door de nadruk te leggen op de economische haalbaarheid en inpasbaarheid van opgelegde milieu-inspanningen in de bedrijfsvoering, waardoor deze demogprojecten landbouwers begeleiden bij opgelegde veranderingen of onverwachte omgevingsfactoren.

2.19.2 Secundaire effecten

In de ex ante evaluatie PDPO III worden voor de meeste maatregelen positieve effecten verwacht op meerdere focusgebieden. Er zijn geen maatregelen waarvoor de evaluator een potentieel negatief effect inschat op een secundair focusgebied.

De kwantitatieve evaluatiebevindingen van secundaire effecten zijn nog eerder beperkt. De evaluatie over innovatie en over demonstratieprojecten (M01.2) toont wel aan dat een deel van de projecten duidelijk inzet op secundaire focusgebieden (mn. op milieubeheer en –prestaties). Uit de doorrekening van de milieu-impact van de areaalgebonden maatregelen van PDPO III blijkt dat M10 agromilieu- en klimaatmaatregelen een secundair effect kunnen hebben op de bodemkoolstof (FG5E) (zie 2.15).

Aan de hand van de monitoringdata en een analyse van de uitgevoerde maatregelen werd een kwalitatieve beoordeling gemaakt van de bijkomende effecten van de maatregelen op secundaire focusgebieden.

Na de eerste vijf uitvoeringsjaren van het programma blijkt het volgende:

- Investeringssteun (M04) onder FG2A draagt bij tot het concurrentievermogen maar ook tot andere doelstellingen, bijvoorbeeld waterbeheer, dierenwelzijn, diversificatie, arbeidsomstandigheden, tewerkstelling. Voorbeelden van investeringstypes met effecten op meerdere focusgebieden zijn een fytobak, waterbassin, waterbehandeling, hoeveproducten, detailverkoop, hoevetoerisme,... Van de in totaal 30.853 uitbetaalde investeringsprojecten in 2014-2018 dragen er 5.092 bij tot een secundair focusgebied: FG2B (111), FG3A (711), FG3B (96), FG4B (1.385), FG4C (258), FG5A (1.285), FG5C (1.013), FG6A (233).

- Ook de innovatieve projecten (M04), die geprogrammeerd zijn onder FG2A, zijn zeer divers en spelen in op verschillende doelstellingen van het PDPO III, zoals verbeteren van het concurrentievermogen, bevorderen van een efficiënter energiegebruik, luchtkwaliteit, waterkwaliteit, verkoop via de korte keten, arbeidsproductiviteit, enz. Er zijn in 2014-2018 4 uitbetaalde projecten op deze maatregel, goed voor 502.684 euro overheidssteun. Deze projecten dragen bij tot een secundair focusgebied: FG3A (260.684 euro), FG5B (60.684 euro), FG5C (200.000 euro), FG5D (200.000 euro) en FG6A (42.000 euro). De evaluatie innovatie toont aan dat meerdere projecten gericht waren op milieubeheer en –prestaties. Hierbij kan gedacht worden aan afname van de uitstoot van fijn stof door brijvoedering, opwekken van warmte en energie die op het eigen bedrijf gebruikt kan worden, aangevuld met de reductie van ammoniak. Een ander voorbeeld richt zich op HFK-vrije koeling waarbij optimaal gebruik wordt gemaakt van opgewekte zonne-energie en de investering tevens moet leiden tot een verminderd gebruik van chemische kiemremmers. Een derde voorbeeld betreft het verbreden van rijpaden ten behoeve van bio-teelt. Hierdoor streeft men naar een lagere CO_2-uitstoot (door een minder intensieve bodembewerking), meer mogelijkheden voor mechanische onkruidbestrijding (door minder bodemverdichting), en tevens een betere bodemstructuur waardoor onder andere het bodemleven verrijkt, de hoeveelheid organische stof in de bodem toeneemt en weersomstandigheden beter opgevangen kunnen worden.

- Projecten van een aantal maatregelen geprogrammeerd onder FG6B (M07 versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door investeringen, M16 versterken omgevingskwaliteit en vitaliteit van het platteland door samenwerking, M16 samenwerking met de stedelijke omgeving, M19 LEADER), hebben secundaire effecten op verschillende andere focusgebieden. Van de 4 volledig uitbetaalde M16 OKW samenwerkingsprojecten in 2014-2018 werken er 2 in op FG3A en 2 op FG6A. Daarnaast zijn in 2014-2018 73 LEADER-projecten volledig uitbetaald. 16 hiervan droegen bij aan FG1C, 1 aan FG2B, 2 aan FG4A, 1 aan FG4C en het overgrote deel (53) aan FG6A.

- Wat OKW samenwerking betreft is het project “Agro Energie Netwerk Noorderkempen” als secundair effect toegekend aan FG6A. Daarnaast speelt dit project ook in op klimaatmitigatie en -adaptatie en op een gezamenlijke aanpak van milieuprojecten en de lopende milieupraktijken. In dit project werkten 5 gemeenten en een aantal kennisinstellingen samen om gezamenlijk werk te maken van energiebesparing op land- en tuinbouwbedrijven. Binnen het project werden een aantal energie- (beeld van het energiebeheer) en warmtescans (lokaliseren warmteverliezen) uitgevoerd op pluimveebedrijven. Deze scans geven een objectief beeld van het energiebeheer op het bedrijf en het rapport geeft aan welke mogelijkheden er zijn om de factuur te verlagen en/of een beter energiemanagement op poten te zetten. De aanbevelingen uit het project kunnen door de deelnemende gemeentes worden gebruikt in hun klimaatactieplannen. Ook steeds meer land- en tuinbouwbedrijven realiseren hun besparingspotentieel door in te zetten op de gepaste, duurzame energietechnieken. Projecten binnen een maatregel kunnen dus duidelijk synergieën hebben met andere focusgebieden.

- Opleidingen (M01) in het kader van IHD (instandhoudingsdoelstellingen) staan geprogrammeerd onder FG4A. Veelal gaan ze over het beperken van de ammoniakuitstoot in en nabij Natura 2000-gebieden. Ze dragen dus ook bij tot FG5D.

2.20 CEQ 20 – TECHNISCHE BIJSTAND

In hoeverre heeft de technische bijstand bijgedragen aan het verwezenlijken van de in artikel 59 van Verordening (EU) nr. 1303/2013 en artikel 51, lid 2, van Verordening (EU) nr. 1305/2013 vastgestelde doelstellingen?

Binnen de technische bijstandsmaatregel kaderen uitgaven voor voorbereiding, beheer, toezicht, monitoring, evaluatie en voorlichting. De horizontale of programmabrede technische bijstand wordt beheerd door de beheersautoriteit. De verticale of maatregelspecifieke technische bijstand wordt beheerd door de beheersdiensten.

Programma management

De CCEP (Coördinerende Cel Europees Plattelandsbeleid) treedt op als coördinerende beheerautoriteit voor het PDPO. De cel is ondergebracht binnen het Departement Landbouw en Visserij en is onder andere verantwoordelijk voor de opmaak van het programma, de dagelijkse opvolging en het centrale beheer van het programma, het secretariaat van het Toezichtcomité en het Uitvoeringscomité, het promoten van het PDPO in samenwerking met het Vlaams Ruraal Netwerk, rapportering in het kader van monitoring en evaluatie. Zes personen (ca. 4 VTE) maken deel uit van de CCEP.
De beheersdiensten zijn de instanties die de individuele maatregelen beheren en/of uitvoeren. Ook staan ze in voor monitoring van hun respectieve maatregelen. Ze vallen onder verschillende beleidsdomeinen en hebben op regelmatige basis overleg (o.a. in het Uitvoeringscomité).

Monitoring

Over de monitoring wordt regelmatig overlegd tussen de beheersautoriteit en de beheersdiensten. De monitoring wordt waar nodig verder afgestemd op de behoeften voor rapportering aan Europa en voor evaluatie-activiteiten.

IT system

De leden van het Uitvoeringscomité hebben via een gedeeld elektronisch platform toegang tot alle relevante documenten. Dat platform werd in de eerste jaren van de programmaperiode uitgewerkt en geïmplementeerd.

Capacity building

De CCEP werkt voortdurend aan de capaciteitsopbouw van de eigen medewerkers en van de beheersdiensten.

In het najaar van 2016 organiseerde CCEP samen met het VRN voor de beheersdiensten een interne opleiding over de controles op overheidsopdrachten. In 2018 werd een intervisie opgestart over controles op overheidsopdrachten.
Er werden intern een aantal werkgroepen georganiseerd voor de beheersdiensten van de niet-GBCS-maatregelen. Hierin worden de Europese verplichtingen voor de niet-areaalgebonden maatregelen aan de beheersdiensten toegelicht en worden praktische richtlijnen voor de rapportering van de controledata en de controlestatistieken besproken.
De evoluties op EU-vlak inzake de toekomstige programmaperiode GLB post 2020 worden nauwgezet opgevolgd. Beschikbare info wordt gedeeld via het IT systeem, via specifieke infosessies of op UC.

Communicatie
De communicatieactiviteiten in 2014-2018 worden beschreven in PDPO III jaarverslag 2014-2015 tot en met PDPO III jaarverslag 2018.

Evaluatie
In 2015-2016 werd de ex post evaluatie van PDPO II uitgevoerd door een externe evaluator.
In de loop van het programma gebeurden verschillende evaluaties, zowel op maatregelniveau als thematisch.
Met het oog op GLB post 2020 zal ook de voorbereiding en ex ante evaluatie van het komende GLB Strategisch Plan evaluatieactiviteiten omvatten.

e-Beheer van het programma
Het elektronisch beheer van de maatregelen is reeds wijd geïmplementeerd.

Verschillende processen en processtappen bij het beheer van de PDPO III-maatregelen gebeuren elektronisch. Via het e-loket kunnen steun- en/of betalingsaanvragen worden ingediend. Dat geldt onder andere voor volgende maatregelen: agromilieuklimaatmaatregelen, bedrijfsadvisering, investeringssteun, overnamesteun (ook vestigingssteun genaamd), projectsteun voor innovaties, steun voor niet-productieve investeringen, vestigingssteun, steun voor ontwikkeling kleine landbouwbedrijven, bebossing onderhouds- en inkomenssteun, boslandbouwsystemen, hectaresteun biologische landbouw, steun voor opleidingen. Ook administratieve controles gebeuren grotendeels elektronisch.
Voor een aantal maatregelen van VLM wordt ondertussen ook via een e-loket (plattelandsloket) gewerkt, waar projecten onder meer elektronisch kunnen worden ingediend.

2.21 CEQ 21 – VLAAMS RURAAL NETWERK

In hoeverre heeft het NPN bijgedragen aan het verwezenlijken van de in artikel 54, lid 2, van Verordening (EU) nr. 1305/2013 vastgestelde doelstellingen?

Doelen en interventielogica VRN
Er zijn vier doelen voor het VRN (Vlaams Ruraal Netwerk) vooropgesteld. Voor elk doel is bepaald met welke taken en acties daaraan zal bijgedragen worden.

- de betrokkenheid van belanghebbende partijen bij de uitvoering van het plattelandsontwikkelingsbeleid vergroten, onder meer door: studiedagen, publicaties, wedstrijden, projectendatabank, eventueel ideeëndatabank

- de kwaliteit van de uitvoering van plattelandsontwikkelingsprogramma's verbeteren, onder meer door: overleg met stakeholders, analyse van verbeterpunten, publicaties, informatiemomenten en contactdagen, samenwerking met de beheersdiensten

- het grote publiek en potentiële begunstigden voorlichten over het plattelandsontwikkelingsbeleid en financieringsmogelijkheden, onder meer door: studiedagen, publicaties, informatieve toer

- innovatie in de landbouw, de voedselproductie, de bosbouw en in plattelandsgebieden bevorderen, onder meer door: studiedagen, publicaties, communiceren van praktijkvoorbeelden

Activiteiten VRN
Het VRN houdt een overzicht bij van alle activiteiten, per type en inclusief een inschatting van het bereik van stakeholders.

Er werden zo'n 165.000 (niet-unieke) personen bereikt met de communicatieacties van het VRN in 2014-2018. Die communicatieacties bestaan uit de nieuwsbrief (4 maal per jaar, tot en met 2019 zowel gedrukt als digitaal, nadien enkel digitaal), twitter berichten, de website, het verspreiden van goede praktijkvoorbeelden via mail, enz.

Op de activiteiten georganiseerd door het VRN (excursies, studiedagen, Europadag, ervaringsplatformen, Lerende Netwerken LEADER, actiegroepen, opleidingen, enz) waren in totaal zo'n 19.000 deelnemers. De activiteiten waren gericht op zowel stakeholders en potentiële begunstigden als het grote publiek.

In 2014-2018 werden 56 evenementen georganiseerd door VRN, verschenen er 43 publicaties, werden 629 projectvoorbeelden verzameld en verspreid, vonden 37 stakeholderconsultaties plaats en nam het VRN deel aan 51 ENRD-activiteiten.

Evaluatie VRN
Jaarlijks voert het VRN een zelfevaluatie uit van de activiteiten van het voorbije jaar. Ook de deelnemers aan activiteiten worden na afloop bevraagd. Bovendien wordt jaarlijks een enquête uitgestuurd naar de stakeholders. Al deze evaluatie-activiteiten leveren nuttige informatie op over de werking van het VRN, waaruit lessen getrokken worden voor de volgende werkjaren.

In de tweede helft van 2018 voerde IDEA Consult op vraag van VRN een evaluatie uit van haar werking. Daarbij ging IDEA na in welke mate VRN haar vier doelstellingen waarmaakt. De resultaten van de evaluatie uit 2018 kunnen als volgt worden samengevat:

- Het VRN informeert op een correcte manier over de mogelijkheden binnen PDPO. Naar aantrekkelijkheid en bereik van doelgroepen blijft nog groeimarge;

- De betrokkenheid bij PDPO en het platteland verder verhogen kan via een nog meer geëngageerde houding en centrale positionering in het netwerk. Zeker als men verder wil reiken dan het PDPO sensu stricto en de spin in het web wil worden van een levendige en innovatieve plattelands 'community';

- Met het uitdragen van goede praktijken en themabijeenkomsten ondersteunt VRN innovatie in landbouw en op het platteland. Voor een aantal stakeholders zou het VRN zich hierin nog sterker kunnen onderscheiden;

- De activiteiten van het VRN sluiten aan bij de thema's van PDPO en het platteland. Alleen is het belangrijk om de keuze van de onderwerpen waarrond men werkt sterker aan te haken op een weloverwogen strategisch kader, zodat de samenhang inzichtelijker wordt voor de stakeholders.

2.22 CEQ 22 – WERKZAAMHEID

In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om het percentage werkenden in de leeftijdsgroep van 20 tot en met 64 tot ten minste 75 % te verhogen?

Het PDPO is niet direct gericht op het verhogen van het percentage werkenden. Indirect dragen wel een aantal maatregelen bij tot tewerkstelling, al is het netto-effect van PDPO moeilijk te kwantificeren.

Werkzaamheidsgraad in België en Vlaanderen
Volgens de meest recente gegevens van Eurostat (2017) was in België in 2017 68,5% van de bevolking tussen de 20 en 64 jaar werkzaam. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het percentage werkenden binnen deze leeftijdsgroep het laagst is in de steden (62,3%) en het hoogst (nl. 72,2%) in de plattelandsgebieden.

Ook Statbel berekende dergelijke cijfers en stelt dat de werkgelegenheidsgraad in België in 2018 stijgt tot 69,7%; 69,7% van de 20- tot en met 64-jarigen heeft er dus een job. In de regio Vlaanderen is 74,6% van de 20-64-jarigen in 2018 aan het werk. In Vlaanderen wordt de Europa 2020-kerndoelstelling dus zeer sterk benaderd. Hierbij kan worden opgemerkt dat de cijfers van Statbel geen onderverdeling maken naar stad-platteland. Gezien de duidelijke trend in de cijfers van Eurostat kan ook hier worden aangenomen dat het aandeel werkenden in Vlaanderen hoger zal zijn in de plattelandsgebieden dan in de stedelijke regio's. Op basis hiervan kan worden aangenomen dat – in de plattelandsgebieden – de Europa 2020-kerndoelstelling reeds wordt bereikt.
De invloed van het PDPO hierop is echter niet kwantificeerbaar.

Impact PDPO III
De invloed van PDPO III op de werkzaamheidsgraad in Vlaanderen is net kwantificeerbaar. Toch zijn er aanwijzingen voor een effect van PDPO III op werkgelegenheid.

Kennisopbouw en opleidingen dragen bij tot de bevordering van de werkgelegenheidsgraad. In de periode tot 2014-2018 waren er 407.314 deelnemers aan de opleidingen onder maatregel M01 (naschoolse vorming).

4,56% van de Vlaamse landbouwbedrijven ontving in 2014-2018 vestigingssteun. Met de vestigingssteun wordt de generatiewissel ondersteund, waardoor mogelijk ook de werkgelegenheidsgraad wordt bevorderd.

Ook het deelnemen aan kwaliteitsregelingen, lokale markten en korte toeleveringsketens, en producentengroeperingen/-organisaties kan de werkgelegenheidsgraad verhogen. 1.89% van de landbouwbedrijven ontving steun in 2014-2018 om deel te nemen aan kwaliteitsregelingen, lokale markten en korte toeleveringsketens, en producentengroeperingen/-organisaties. Binnen het PDPO telt enkel de maatregel M09 Oprichting van Producentenorganisaties mee voor deze streefwaarde. In 2016

was er een eerste oproep waarbij er 4 PO's geselecteerd werden. In 2018 omvatte dit 477 deelnemende landbouwbedrijven. In de eerste helft van 2019 liep een tweede oproep. Hierdoor zal het aantal ondersteunde PO's en bijgvolg het aantal deelnemende landbouwbedrijven nog verder toenemen.

Het aantal gecreëerde banen in de ondersteunde LEADER-projecten is berekend op 490 VTE. Hiermee wordt een direct effect van het PDPO op werkgelegenheid aangetoond. Uit de ex post evaluatie PDPO II blijkt echter wel dat LEADER-middelen vaak gebruikt werden om de tewerkstelling van tijdelijke werkkrachten (die vaak op projectbasis aangeworven zijn) te kunnen verlengen door hen in te schakelen in een As 3- of LEADER-project. De "duurzaamheid" van de geregistreerde jobs kan dus nog niet aangetoond worden.

Verder blijkt ook uit een externe evaluatie van de economische effecten van maatregel M04.1 (Investeringssteun op het landbouwbedrijf) (zie tevens onder 2.4) dat deze maatregel invloed heeft op de arbeidskrachten op het landbouwbedrijf:

- De investeringen die de weerbaarheid trachten te vergroten resulteren in een outputverhoging, maar ook in een sterkere kostenverhoging. Het aantal arbeidskrachten stijgt ook significant waardoor een negatief effect werd vastgesteld op de output per VAK en de arbeidsproductiviteit.

- Structurele investeringssteun daarentegen laat de output stijgen en ook de bruto toegevoegde waarde. Tegelijkertijd werd een toename van het aantal VAK vastgesteld.

- Bij de energiebesparende investeringen (5B) stijgen de kosten maar verhoogt wel de output. Het aantal arbeidskrachten stijgt ook na zulke investeringen. Het lijkt erop dat dit type investeringen eerder gepaard gaan met een uitbreiding om zo toch rendabel te zijn. Dat zijn ze ook want op de bruto toegevoegde waarde heeft deze steun een positief effect in de gedetailleerde analyse.

2.23 CEQ 23 – INVESTERINGEN IN O&O EN INNOVATIE

In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstellng om 3 % van het bbp van de EU te investeren in onderzoek en ontwikkeling en innovatie?

Onderstaande Tabel 5 geeft een overzicht van de totale overheidsuitgaven voor PDPO III (sub)maatregelen die relevant zijn voor CEQ 23 (2014-2018).

Tabel 5 Totale overheidsuitgaven voor PDPO III (sub)maatregelen relevant voor CEQ 23 (2014-2018)

Maatregel	PDPO III-maatregel	Totale overheidsuitgaven 2014-2018 (euro)
M01 Kennistransfer en informatieacties	Demonstratieprojecten	2.441.707
	Steun voor opleiding in de landbouw (naschoolse vorming)	12.666.721
M02 Bedrijfsadviesdiensten, bedrijfsbeheersdiensten en bedrijfsverzorgingsdiensten	Bedrijfsadvies voor starters	264.183
	Bedrijfsadvies voor niet-starters	1.343.992
M04 Investeringen in materiële activa	Projectsteun voor innovaties in de land- en tuinbouw	502.684
M16 Samenwerking	EIP operationele groepen	15.219
	Plattelandsontwikkeling door samenwerking met de stedelijke omgeving	98.709
	OKW samenwerking	1.452.104
TOTAAL		**18.784.319**

Het aandeel in de totale Vlaamse overheidsuitgaven voor onderzoek, ontwikkeling en innovatie in de land- en tuinbouw kon nog niet berekend worden.

2.24 CEQ 24 – KLIMAATVERANDERING

In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de matiging van en aanpassing aan de klimaatverandering en aan het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om de broeikasgasemissies met ten minste 20 % te verlagen ten opzichte van de niveaus van 1990, of met 30 % als de omstandigheden juist zijn, om het aandeel hernieuwbare energie in het finale energieverbruik met 20 % te verhogen en de energie-efficiëntie met 20 % te doen stijgen?

We verwijzen naar het antwoord op de evaluatievragen betreffende focusgebieden 5B en 5D (zie 2.12 en 2.14).
De netto-impact van PDPO III kon nog niet berekend worden.

2.25 CEQ 25 – ARMOEDE

In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de verwezenlijking van de Europa 2020-kerndoelstelling om het aantal Europeanen dat onder de armoedegrens leeft te verlagen?

Het PDPO is niet direct gericht op het verlagen van het aandeel Europeanen dat onder de armoedegrens leeft.

Armoede in België en Vlaanderen

In het kader van deze evaluatievraag kan gekeken worden naar de armoede-indicatoren. Hieruit blijkt dat:

- In 2017 werd 15,9 % van de Belgische bevolking beschouwd als een risicogroep voor monetaire armoede. Het gaat om mensen die in een huishouden wonen waarvan het totale beschikbare inkomen lager ligt dan 1.139 euro per maand voor een alleenstaande.
- 13,5% van de bevolking leeft in een huishouden met een lage werkintensiteit.
- 5,1% van de Belgen werd in 2017 geconfronteerd met ernstige materiële deprivatie.

Mensen die te maken krijgen met minstens één van bovenstaande situaties, worden beschouwd als risicogroep voor armoede of sociale uitsluiting volgens de Europese armoede-indicator in het kader van de Europa 2020-strategie. Voor 2017 betrof dit in België 20,3% van de bevolking, en ligt daarmee lager dan de voorgaan de jaren (Tabel 6).

Tabel 6 Indicator "risico op armoede of sociale uitsluiting", België, 2014-2017

2014	2015	2016	2017
21,2%	21,1%	20,7%	20,3%

Bron: Statbel

Ongeveer 10% van de Vlamingen moest in 2015 zien rond te komen met een inkomen onder de armoederisicodrempel. Werk vormt een belangrijke buffer tegen armoede. Het armoederisicopercentage ligt bij werkenden duidelijk lager dan bij werklozen, gepensioneerden en andere niet-actieven. Het aandeel onder de armoederisicodrempel ligt het hoogst bij de werklozen. Daar gaat het om bijna 1 op de 3 personen (Vlaamse Armoedemonitor 2017).

Betalingsproblemen en schuldoverlast vormen vaak een belangrijk probleem voor mensen met een laag inkomen. Eind 2016 stonden 139.441 Vlamingen met afbetalingsmoeilijkheden geregistreerd bij de Centrale voor Kredieten aan Particulieren van de Nationale Bank van België. Dat komt overeen met 2,7% van de meerderjarige bevolking. Het aantal met betalingsmoeilijkheden geregistreerde personen ligt relatief gezien het hoogst in de grootsteden Antwerpen en Gent, op enige afstand gevolgd door de centrumsteden. De gemeenten in de grootstedelijke rand, op het platteland, in het overgangsgebied en het regionaal stedelijk gebied scoren relatief gezien het laagst (VRIND 2017).

Impact PDPO III

Het effect van het PDPO op de vermindering van armoede en sociale uitsluiting kan echter niet worden becijferd. Wel dragen ongetwijfeld een aantal PDPO-maatregelen hiertoe bij. Zo kan via opleiding (M01.1 naschoolse vorming) of op maat advies (M02 – bedrijfsadvies) de landbouwer bedrijfseconomische inzichten krijgen, zodat hij een beter inkomen kan genereren. 14% van de 2.288 uitbetaalde bedrijfsadviezen (M02 bedrijfsadviesdiensten; starters en niet-starters) gingen over het ondernemingsplan (module 1) en 11% over bedrijfseconomisch advies (module 2).
Ook onder LEADER zijn er meerdere projecten die de armoede willen aanpakken. Hier is "armoede en kwetsbaarheid in de landbouw- en plattelandsgemeenschap" een van de doelstellingen die in meerdere lokale ontwikkelingsstrategieën is opgenomen. Sinds het begin van het programma zijn er 48 projecten

binnen dit thema goedgekeurd. 14 van deze projecten zijn reeds volledig uitbetaald. De andere projecten zijn nog in uitvoering.

2.26 CEQ 26 – BIODIVERSITEIT

In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan het verbeteren van het milieu en aan het verwezenlijken van de biodiversiteitsstrategiedoelstelling van de EU om het biodiversiteitsverlies en de achteruitgang van ecosysteemdiensten een halt toe te roepen en ze te herstellen?

Er wordt verwezen naar de antwoorden op de evaluatievragen over focusgebieden 4A, 4B en 4C (zie 2.8, 2.9 en 2.10).
De netto-bijdrage van PDPO III kon nog niet berekend worden.

2.27 CEQ 27 – CONCURRENTIEVERMOGEN LANDBOUW

In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de GLB-doelstelling om het concurrentievermogen van de landbouw te bevorderen?

Er wordt verwezen naar het antwoord op de evaluatievraag over focusgebied 2A.
M04 investeringssteun is een belangrijke maatregel die inspeelt op het concurrentievermogen (zie 2.4). De netto-impact hiervan is echter op dit moment nog niet te berekenen.

2.28 CEQ 28 – NATUURLIJKE HULPBRONNEN EN KLIMAATACTIE

In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de GLB-doelstelling om duurzaam beheer van natuurlijke hulpbronnen en klimaatactie te waarborgen?

De maatregelen die een effect kunnen hebben op deze evaluatievraag zijn M01, M02, M04, M05, M06, M07.2, M08, M10, M11.
Voor de beschrijving van de uitvoering van deze maatregelen wordt verwezen naar hoofdstuk 1.
Voor impactevaluatie wordt verwezen naar de evaluatievragen betreffende focusgebieden 4A, 4B, 4C, 5B, 5D, 5E.

2.29 CEQ 29 – TERRITORIALE ONTWIKKELING

In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de GLB-doelstelling om een evenwichtige territoriale ontwikkeling van plattelandseconomieën en -gemeenschappen te realiseren, onder meer door het scheppen en behouden van werkgelegenheid?

De maatregelen die een effect kunnen hebben op deze evaluatievraag zijn M06, M07 en M19. Maatregelen die mogelijk een secundair effect hebben zijn M01, M02, M04, M06, M07, M08, M13, M16 en M19.
Voor de beschrijving van de uitvoering van deze maatregelen wordt verwezen naar hoofdstuk 1.

Voor de beschrijving van de impact wordt verwezen naar de evaluatievragen CEQ17 en CEQ22.

2.30 CEQ 30 – INNOVATIE

In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan het bevorderen van innovatie?

Voor het antwoord op deze vraag wordt verwezen naar de evaluatievragen CEQ1, CEQ2 en CEQ3.

3 PROGRAMMABEHEER

3.1 TOEZICHT

Het Toezichtcomité PDPO III is samengekomen op 7 juni 2018. Op de agenda stonden onder andere:

- voorstelling van de maatregel "steun voor oprichting van producentenorganisaties"
- de goedkeuring van het PDPO III-jaarverslag 2017
- de wijzigingen aan PDPO III
- het evaluatieplan 2018
- de voorlichtings- en publiciteitsstrategie voor PDPO III 2018.

Het Toezichtcomité werd bovendien in september 2018 schriftelijk geconsulteerd over de tweede wijziging van 2018 van het programmadocument.

3.2 BEHEER

Op regelmatige tijdstippen komt het Uitvoeringscomité PDPO III samen. Hierin zetelen de beheerautoriteit (Coördinerende Cel Europees Plattelandsbeleid of CCEP), alle betrokken beheersdiensten, het Betaalorgaan, de interne audit en het Vlaams Ruraal Netwerk.

De vergaderingen van 2018 vonden plaats op 18 januari, 19 februari, 15 maart, 16 april, 14 mei, 11 juni, 11 juli, 6 september, 4 oktober, 8 november en 13 december.

Vaste onderwerpen op de agenda zijn:

- Financiële voortgang PDPO III
- Meldingen van het Betaalorgaan & Interne audit
- Mededelingen vanuit CCEP (onder andere verslaggeving Rural Development Committee)
- Monitoring en evaluatie
- Vlaams Ruraal Netwerk

Deze agenda wordt aangevuld met onderwerpen die op dat moment actueel zijn of bijzondere aandacht vragen, zoals de controlestatistieken, de beheerverklaring, etc.

Het Uitvoeringscomité heeft via een gedeeld elektronisch platform toegang tot alle relevante documenten.

Naast het Uitvoeringscomité komt indien nodig ook de Werkgroep niet-GBCS samen. Hierin worden de Europese verplichtingen voor de niet-areaalgebonden maatregelen aan de beheersdiensten toegelicht en worden praktische richtlijnen voor de rapportering van de controledata en de controlestatistieken besproken. In 2018 is er één vergadering geweest voor deze werkgroep.

In 2018 werd in uitvoering van artikel 62 van de plattelandsverordening (EU) nr. 1305/2013 een uitgebreide tussentijdse beoordeling uitgevoerd op de verifieerbaarheid en controleerbaarheid van elke niet-GBCS-maatregel van PDPO III. Deze beoordeling is een samenwerking tussen de betrokken beheersdienst(en), het betaalorgaan en de beheerautoriteit en heeft tot doel de (controle op de) betrokken maatregelen aan te passen wanneer de vereisten inzake verifieerbaarheid en controleerbaarheid niet zijn nageleefd.

De beheerautoriteit initieert deze opdrachten en verspreidt aandachtspunten en documenten van de Commissie die relevant zijn. De Interne Audit monitort op regelmatige tijdstippen de kwantiteit van de uitgevoerde controles en koppelt hierover terug tijdens het Uitvoeringscomité. Dit is complementair aan de kwalitatieve audits die de Interne Audit uitvoert bij alle PDPO III-maatregelen.

3.3 PROGRAMMAWIJZIGINGEN

PDPO III werd in 2018 twee keer gewijzigd

- De eerste wijziging verliep via een besluit conform art. 11 a) i) van Verordening (EU) nr. 1305/2013. De aanpassingen hadden voornamelijk betrekking op de indicatoren en enkele voorwaarden of criteria voor maatregelen (nl. M04, M07, M08, M10, M11, M16).

  De programmawijziging werd officieel ingediend bij de Europese Commissie op 18 juni 2018 en via een uitvoeringsbesluit goedgekeurd op 22 augustus 2018.

- De tweede wijziging kaderde binnen art. 11 b van Verordening nr.1305/2013. Via deze wijziging werden het financieel plan en de indicatoren aangepast voor M07 en M08. Daarnaast werden nog enkele aanpassingen doorgevoerd voor M04 (uitvoeringstermijn), M06 (verbintenisvoorwaarden), M10 BO31 (steunbedrag).

  De programmawijziging werd officieel ingediend bij de Europese Commissie op 16 november 2018 en via een uitvoeringsbesluit goedgekeurd op 10 januari 2019.

4 UITVOERING VAN HET EVALUATIEPLAN

De evaluatie van het PDPO III verloopt volgens het vooraf opgestelde evaluatieplan.

4.1 UITGEVOERDE EVALUATIES 2018

4.1.1 Netwerkanalyse en evaluatie van het Vlaams Ruraal Netwerk

In de tweede helft van 2018 voerde IDEA Consult op vraag van VRN een evaluatie uit van haar werking, aangevuld met een netwerkanalyse.

4.1.2 Wat denkt de landbouwer over agromilieu- en klimaatmaatregelen?

Het Departement Landbouw en Visserij heeft in samenwerking met de Vlaamse Landmaatschappij in de eerste helft van 2018 een grootschalige bevraging gelanceerd bij Vlaamse landbouwers mét agromilieu- en klimaatmaatregelen en landbouwers die in aanmerking komen voor een of meerdere maatregelen. Dit vanuit de overtuiging dat het belangrijk is naar de ideeën en knelpunten van individuele landbouwers te luisteren.

De resultaten leiden tot een beter en actueler inzicht in de beweegredenen van landbouwers om al dan niet voor de maatregelen te kiezen en de manier waarop ze over dit thema denken. De resultaten leveren dan ook een belangrijke input op voor het beleid.

4.1.3 Wat denkt de landbouwer over agromilieu- en klimaatmaatregelen? Bespreking per maatregel/pakket

In juli 2018 verscheen een eerste rapport (de Regt et al., 2018) dat leidt tot beter en actueler inzicht in de beweegredenen van landbouwers om al dan niet voor die maatregelen te kiezen en de manier waarop ze over dit thema denken. Ook de resultaten van maatregelspecifieke vragen over de mate waarin de vergoeding in verhouding staat tot gevraagde inspanningen en (perceptie van) de impact/effecten van bepaalde maatregelen/pakketten waren opgenomen. Dit rapport gaat in meer detail in op maatregelspecifieke vragen.

De resultaten geven nuttige info voor het beheer van de agromilieu- en klimaatmaatregelen en opmaak van nieuwe maatregelen.

4.1.4 Samenwerken met landbouwers aan biodiversiteit, milieu en landschap. Ervaringen met beheerovereenkomsten

Deze brochure geeft de voornaamste terreinresultaten van de voorbije programmaperiode weer, staat stil bij de opinies van de voorzitters van Boerenbond en Natuurpunt en bekijkt hoe de samenwerking tussen landbouwers, VLM bedrijfsplanners en andere partners verloopt.

4.1.5 Vlaams Ruraal Netwerk. Interne evaluatie. Werkjaar 2018

In de evaluatie worden de realisaties vergeleken met de doelstellingen voor 2018. De overkoepelende thema's organisatie, communicatie en transnationale ondersteuning vormen hierbij de rode draad. Tot

slot wordt er aandacht besteed aan de realisaties van het Vlaams EIP-netwerk in 2018 en worden er aandachtspunten voor de toekomst besproken.

4.1.6 Programma voor plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2014-2020 (PDPO III) - Jaarverslag 2017

Dit is het derde uitvoeringsverslag over het Vlaamse plattelandsontwikkelingsprogramma PDPO III. Eind 2017 verleende de Vlaamse overheid meer dan 126 miljoen euro steun aan onder meer investeringen, de oprichting van nieuwe land- en tuinbouwbedrijven, opleidingen in de landbouw, agromilieumaatregelen en LEADER-projecten op het Vlaamse platteland. Met deze en andere maatregelen zet het PDPO III volop in op innovatie, duurzaamheid en het verhogen van de weerbaarheid van de landbouwsector.

4.1.7 Toepassing van precisielandbouwtechnieken. Een enquête bij LMN-bedrijven

De Vlaamse minister van Landbouw heeft 2018 uitgeroepen tot het jaar van de data in de landbouw. Het Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek (ILVO), het innovatieve bedrijfsnetwerk Smart Digital Farming en het Departement Landbouw en Visserij willen de kansen en knelpunten in de ontwikkeling en implementatie van 'smart data'-systemen in de landbouw in kaart brengen en zo het gebruik van big data en datagedreven besluitvorming in de landbouw(keten) stimuleren.
Via een enquête werd nagegaan of land- en tuinbouwers die deel uitmaken van het Landbouwmonitoringsnetwerk (LMN) het begrip "precisielandbouwtechnieken" kennen, welke technieken ze al toepassen en of ze van plan zijn dat te gaan doen.
57 procent van de Vlaamse land- en tuinbouwers past zelf of via een loonwerker precisielandbouwtechnieken toe op zijn bedrijf of zal dat zeer waarschijnlijk doen binnen een termijn van vijf jaar. In de akkerbouw, varkens- en pluimveesector en melkvee gaat het zelfs om meer dan twee op de drie landbouwers.

5 VLAAMS RURAAL NETWERK

Het Vlaams Ruraal Netwerk (VRN) is gesitueerd binnen het Departement Landbouw en Visserij en bestaat uit drie VTE.

Het VRN maakte een globaal meerjarenplan (2014-2020) op, dat jaarlijks wordt uitgewerkt tot een jaaractieplan. Het meerjarenplan en de jaaractieplannen van het VRN worden opgehangen aan de vier strategische doelstellingen voor het VRN en de strategische thema's van PDPO III. Naar jaarlijkse gewoonte heeft het VRN begin 2019 een evaluatie gemaakt van werkjaar 2018. Daarin worden de realisaties van het VRN beschreven en vergeleken met de doelstellingen. Ook een planning voor het werkjaar 2019 werd opgemaakt.

Deze en vorige evaluaties en jaarplannen worden gepubliceerd op de website van het VRN.

FIGUREN

Figuur 1 Absolute en procentuele verdeling van het aantal uitbetaalde dossiers M04 Steun aan investeringen op het landbouwbedrijf over de verschillende bedrijfstypes (2018) 13
Figuur 2 Absolute en procentuele verdeling van het aantal uitbetaalde dossiers M04 Steun aan investeringen op het landbouwbedrijf over de vijf categorieën van bedrijfsgrootte (2018) 13
Figuur 3 Absolute en procentuele verdeling van het aantal uitbetaalde dossiers M06 overnamesteun voor jonge landbouwers over de verschillende bedrijfstypes (2018) 15
Figuur 4 Absolute en procentuele verdeling van het aantal uitbetaalde dossiers M06 overnamesteun voor jonge landbouwers over vijf categorieën van bedrijfsgrootte (2018) 15
Figuur 5 Aantal uitbetaalde contracten M10 per focusgebied, inclusief lasten uit verleden (2018) 20
Figuur 6 Uitbetaald areaal M10 per focusgebied (ha; procentuele verdeling), inclusief lasten uit verleden (2018) 20
Figuur 7 Vermeden gewasbeschermingsmiddelengebruik per jaar door areaalgebonden PDPO III-maatregelen (kg AS) (2014-2018) 52
Figuur 8 Vermeden stikstofinput per jaar door areaalgebonden PDPO III-maatregelen (kg N) (2014-2018) 52

TABELLEN

Tabel 1 Totale overheidsuitgaven en ELFPO-uitgaven per maatregel, per focusgebied (2014-2018) (totale overheidsuitgaven = Vlaamse PDPO III-middelen + reguliere ELFPO-cofinanciering + top-ups + overgehevelde pijler 1-middelen) (ELFPO-uitgaven = reguliere ELFPO-middelen + overgehevelde pijler 1-middelen) 9
Tabel 2 Uitbetaald areaal M10 per type agromilieu-klimaatmaatregel, inclusief lasten uit verleden (ha) (2015-2018) 19
Tabel 3 Overzicht uitgaven technische bijstand PDPO III (2018) 25
Tabel 4 Voortgang van de maatregelen die bijdragen aan focusgebied 1A 27
Tabel 5 Totale overheidsuitgaven voor PDPO III (sub)maatregelen relevant voor CEQ 23 (2014-2018) 73
Tabel 6 Indicator “risico op armoede of sociale uitsluiting”, België, 2014-2017 74

AFKORTINGEN

AEA	ammoniak-emissie-arm
ANB	Agentschap Natuur en Bos
AWU	annual working unit
CCEP	coördinerende cel Europees plattelandsbeleid
CEQ	common evaluation question
CMES	common monitoring and evaluation system
EIP	Europees innovatie partnerschap
EIP-OG	Europees innovatie partnerschap operationele groep
ELFPO	Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling
FG	focusgebied
GBCS	geïntegreerd beheer- en controlesysteem
GLB	gemeenschappelijk landbouwbeleid
HFK	fluorkoolwaterstoffen
IHD	instandhoudingsdoelstellingen
ILVO	Instituut voor Landbouw- en Visserijonderzoek
LEADER	liaison entre actions de développement de l'économie rurale
LMN	landbouwmonitoringsnetwerk
LOS	lokale ontwikkelingsstrategie
OKW	omgevingskwaliteit
PDPO	Programmadocument voor Plattelandsontwikkeling
PG	plaatselijke groep
PO	producentenorganisatie
POP	plattelandsontwikkelingsprogramma
UC	uitvoeringscomité
VAK	voltijdse arbeidskracht
VRN	Vlaams Ruraal Netwerk
VTE	voltijdsequivalent

BRONNEN

Dumez L. (2017) *Programma voor Plattelandsontwikkeling Vlaanderen 2014-2020 (PDPO III). Jaarverslag 2016*, Departement Landbouw en Visserij, Brussel.

UITVOERINGSVERORDENING (EU) Nr. 808/2014 VAN DE COMMISSIE van 17 juli 2014 tot vaststelling van uitvoeringsbepalingen voor Verordening (EU) nr. 1305/2013 van het Europees Parlement en de Raad inzake steun voor plattelandsontwikkeling uit het Europees Landbouwfonds voor plattelandsontwikkeling (ELFPO)

Verspecht A. & Buysse J. (2017) *Berekening economische impact PDPO III*, Universiteit Gent. Onderzoek uitgevoerd in opdracht van Departement Landbouw en Visserij.

VERORDENING (EU) Nr. 1305/2013 VAN HET EUROPEES PARLEMENT EN DE RAAD van 17 december 2013 inzake steun voor plattelandsontwikkeling uit het Europees Landbouwfonds voor plattelandsontwikkeling (ELFPO) en tot intrekking van Verordening (EG) nr. 1698/2005 van de Raad

BIJLAGEN

Bijlage 1 - PRIORITEITEN EN FOCUSGEBIEDEN PLATTELANDSONTWIKKELINGSPROGRAMMA'S 2014-2020 (VERORDENING (EU) NR 1305/2013)

Prioriteit 1: bevordering van de kennisoverdracht en innovatie in de landbouw- en de bosbouwsector en in plattelandsgebieden, met bijzondere aandacht voor:

- Focusgebied 1a: het stimuleren van innovatie, samenwerking en de ontwikkeling van de kennisbasis in plattelandsgebieden;
- Focusgebied 1b: het verstevigen van de banden tussen de landbouw, de voedselproductie en de bosbouwsector, en onderzoek en innovatie, mede met het oog op een beter milieubeheer en betere milieuprestaties;
- Focusgebied 1c: het stimuleren van een leven lang leren en beroepsopleiding in de landbouw- en de bosbouwsector;

Prioriteit 2: het versterken van de levensvatbaarheid van het landbouwbedrijf en het concurrentievermogen van alle landbouwtypen in alle regio's en het bevorderen van innovatieve landbouwtechnologieën en het duurzaam bosbeheer, met bijzondere aandacht voor:

- Focusgebied 2a: het verbeteren van de economische prestaties van alle landbouwbedrijven en het faciliteren van de herstructurering en modernisering van landbouwbedrijven, met name met het doel de marktdeelname en -gerichtheid alsmede de landbouwdiversificatie te vergroten;
- Focusgebied 2b: het faciliteren van de instap van goedgeschoolde landbouwers in de landbouwsector, en in het bijzonder van de generatiewissel;

Prioriteit 3: bevordering van de organisatie van de voedselketen, met inbegrip van de verwerking en afzet van landbouwproducten, dierenwelzijn en het risicobeheer in de landbouw, met bijzondere aandacht voor:

- Focusgebied 3a: het verbeteren van het concurrentievermogen van de primaire producenten door hen beter te integreren in de agrovoedselketen met behulp van kwaliteitsregelingen, het toevoegen van waarde aan landbouwproducten, het bevorderen van landbouwafzet op plaatselijke markten en korte toeleveringsketens, producentengroeperingen en -organisaties en brancheorganisaties;
- Focusgebied 3b: het steunen van risicopreventie en -beheer op het niveau van het landbouwbedrijf;

Prioriteit 4: herstel, instandhouding en verbetering van ecosystemen die verbonden zijn met de landbouw en de bosbouw, met bijzondere aandacht voor:

- Focusgebied 4a: het herstellen, in stand houden en versterken van biodiversiteit, met inbegrip van Natura 2000-gebieden, en in gebieden met natuurlijke of andere specifieke beperkingen, en van landbouw met een hoge natuurwaarde, alsook van de toestand van de Europese landschappen;

- Focusgebied 4b: het verbeteren van het waterbeheer, met inbegrip van het beheer van meststoffen en bestrijdingsmiddelen;
- Focusgebied 4c: het voorkomen van bodemerosie en het verbeteren van bodembeheer;

Prioriteit 5: bevordering van het efficiënte gebruik van hulpbronnen en steun voor de omslag naar een koolstofarme en klimaatbestendige economie in de landbouw-, de voedings- en de bosbouwsector, met bijzondere aandacht voor:

- Focusgebied 5a: het bevorderen van een efficiënter watergebruik door de landbouwsector;
- Focusgebied 5b: het bevorderen van een efficiënter energiegebruik in de landbouw- en de voedselverwerkingssector;
- Focusgebied 5c: het faciliteren van de levering en het gebruik van energie uit hernieuwbare bronnen, van bijproducten, en afvalmateriaal en van residuen en andere non-food-grondstoffen ten bate van de bio-economie;
- Focusgebied 5d: het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen en ammoniak door de landbouw;
- Focusgebied 5e: het bevorderen van koolstofbehoud en -vastlegging in de landbouw- en de bosbouwsector;

Prioriteit 6: bevordering van sociale inclusie, armoedebestrijding en economische ontwikkeling in plattelandsgebieden, met bijzondere aandacht voor:

- Focusgebied 6a: het faciliteren van diversificatie, creatie en ontwikkeling van kleine ondernemingen, alsook van werkgelegenheid;
- Focusgebied 6b: het stimuleren van plaatselijke ontwikkeling in plattelandsgebieden;
- Focusgebied 6c: het verbeteren van de toegankelijkheid, het gebruik en de kwaliteit van informatie- en communicatietechnologieën (ICT) in plattelandsgebieden.

Bijlage 2 – GEMEENSCHAPPELIJKE EVALUATIEVRAGEN (UITVOERINGSVERORDENING 808/2014 BIJLAGE V)

Aandachtsgebiedgebonden evaluatievragen

1. Aandachtsgebied 1A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP innovatie, samenwerking en de ontwikkeling van de kennisbasis in plattelandsgebieden ondersteund?
2. Aandachtsgebied 1B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verstevigen van de banden tussen landbouw, voedselproductie en bosbouw en onderzoek en innovatie, waaronder met het oog op beter milieubeheer en betere milieuprestaties?
3. Aandachtsgebied 1C: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP een leven lang leren en beroepsopleiding in de landbouw- en bosbouwsector ondersteund?
4. Aandachtsgebied 2A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verbeteren van de economische prestaties, de herstructurering en modernisering van ondersteunde landbouwbedrijven, met name door hun marktdeelname en landbouwdiversifiëring te verhogen?
5. Aandachtsgebied 2B: In hoeverre hebben de steunmaatregelen in het kader van het POP de instap van goedgeschoolde landbouwers in de landbouwsector en met name, de generatiewissel ondersteund?
6. Aandachtsgebied 3A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verbeteren van het concurrentievermogen van de primaire producenten door hen beter te integreren in de levensmiddelenketen met behulp van kwaliteitsregelingen, het toevoegen van waarde aan landbouwproducten, bevordering van afzet in plaatselijke markten en van korte toeleveringsketens, producentengroeperingen en brancheorganisaties?
7. Aandachtsgebied 3B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP risicopreventie en -beheer op landbouwbedrijfsniveau ondersteund?
8. Aandachtsgebied 4A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP het herstel, de instandhouding en verbetering van de biodiversiteit, waaronder in Natura 2000-gebieden, gebieden met natuurlijke of andere specifieke beperkingen en HNW-landbouw, en de toestand van het Europese landschap ondersteund?
9. Aandachtsgebied 4B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de verbetering van het waterbeheer, met inbegrip van het beheer van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen ondersteund?
10. Aandachtsgebied 4C: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de preventie van bodemerosie en de verbetering van bodembeheer ondersteund?
11. Aandachtsgebied 5A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan een efficiënter watergebruik in de landbouw?
12. Aandachtsgebied 5B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan een efficiënter energiegebruik in de landbouw en de levensmiddelenverwerking?
13. Aandachtsgebied 5C: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan de levering en het gebruik van hernieuwbare energiebronnen, van bijproducten, afvalstoffen, residuen en andere non-foodgrondstoffen ten behoeve van de bio-economie?
14. Aandachtsgebied 5D: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP bijgedragen aan het verminderen van bkg en ammoniakemissies door de landbouw?

15. Aandachtsgebied 5E: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP koolstofbehoud en -vastlegging in de land- en bosbouw ondersteund?
16. Aandachtsgebied 6A: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de diversifiëring, creatie en ontwikkeling van kleine ondernemingen en banenschepping ondersteund?
17. Aandachtsgebied 6B: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de plaatselijke ontwikkeling in plattelandsgebieden ondersteund?
18. Aandachtsgebied 6C: In hoeverre hebben steunmaatregelen in het kader van het POP de toegankelijkheid, het gebruik en de kwaliteit van informatie- en communicatietechnologieën (ICT) in plattelandsgebieden verbeterd?

Evaluatievragen met betrekking tot andere aspecten van het POP

19. In hoeverre hebben de synergieën tussen prioriteiten en aandachtsgebieden de effectiviteit van het POP verbeterd?
20. In hoeverre heeft de technische bijstand bijgedragen aan het verwezenlijken van de in artikel 59 van Verordening (EU) nr. 1303/2013 en artikel 51, lid 2, van Verordening (EU) nr. 1305/2013 vastgestelde doelstellingen?
21. In hoeverre heeft het NPN bijgedragen aan het verwezenlijken van de in artikel 54, lid 2, van Verordening (EU) nr. 1305/2013 vastgestelde doelstellingen?

Evaluatievragen met betrekking tot doelstellingen op Unieniveau

22. In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om het percentage werkenden in de leeftijdsgroep van 20 tot en met 64 tot ten minste 75 % te verhogen?
23. In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstellng om 3 % van het bbp van de EU te investeren in onderzoek en ontwikkeling en innovatie?
24. In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de matiging van en aanpassing aan de klimaatverandering en aan het verwezenlijken van de Europa 2020-kerndoelstelling om de broeikasgasemissies met ten minste 20 % te verlagen ten opzichte van de niveaus van 1990, of met 30 % als de omstandigheden juist zijn, om het aandeel hernieuwbare energie in het finale energieverbruik met 20 % te verhogen en de energie-efficiëntie met 20 % te doen stijgen?
25. In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de verwezenlijking van de Europa 2020-kerndoelstelling om het aantal Europeanen dat onder de armoedegrens leeft te verlagen?
26. In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan het verbeteren van het milieu en aan het verwezenlijken van de biodiversiteitsstrategiedoelstelling van de EU om het biodiversiteitsverlies en de achteruitgang van ecosysteemdiensten een halt toe te roepen en ze te herstellen?
27. In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de GLB-doelstelling om het concurrentievermogen van de landbouw te bevorderen?
28. In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de GLB-doelstelling om duurzaam beheer van natuurlijke hulpbronnen en klimaatactie te waarborgen?
29. In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan de GLB-doelstelling om een evenwichtige territoriale ontwikkeling van plattelandseconomieën en -gemeenschappen te realiseren, onder meer door het scheppen en behouden van werkgelegenheid?
30. In hoeverre heeft het POP bijgedragen aan het bevorderen van innovatie?